

Vodič o ljudskim pravima i biznisu:

Srbija

Belgrade Centre
for Human Rights

THE DANISH
INSTITUTE FOR
HUMAN RIGHTS

Kako da koristite ovaj Vodič

Vodič o ljudskim pravima i biznisu u Srbiji sadrži informacije koje se odnose na mogući i stvarni uticaj koji biznisi imaju na ljudska prava. Informacije u ovom Vodiču su prikupljene iz javno dostupnih izvora u nameri da se preduzećima pomogne da poštuju ljudska prava i doprinose razvoju kako svojim radom tako i radom svojih dobavljača i poslovnih partnera.

O Vodiču o ljudskim pravima i biznisu

Vodič o ljudskim pravima i biznisu pruža kompanijama smernice specifične za pojedinačne zemlje u kojima posluju kako bi im pomogao da poštuju ljudska prava i doprinosu razvoju.

Kompanijama su potrebne sveobuhvatne informacije o ljudskim pravima u lokalnom kontekstu, kako bi uspešno mogle da upravljaju svojim uticajem na ljudska prava. Vodič o ljudskim pravima i biznisu sadrži sistematski prikaz pitanja vezanih za ljudska prava sa kojima kompanije treba da budu upoznate. Za svaku od odabranih oblasti, Vodič nudi smernice kompanijama kako da obezbede poštovanje ljudskih prava u svom poslovanju ili saradnji sa dobavljačima i ostalim poslovnim partnerima.

Vodič nije samo resurs, već je i proces. Ovaj Vodič je proizvod sistematičnog istraživanja koje su sproveli Danski institut za ljudska prava (*Danish Institute for Human Rights*, u daljem tekstu: DIHR) i Beogradski centar za ljudska prava (BCLJP). Cilj je da Vodič doprinese unapređenju prakse poštovanja ljudskih prava u kompanijama, između ostalog, podsticanjem dijaloga zasnovanog na činjenicama o pitanjima koja su u njemu predstavljena.

Vodič o ljudskim pravima i biznisu može da posluži kompanijama radi:

- Razvoja poslovne politike i procedura vezanih za pitanja ljudskih prava u lokalnoj sredini.
- Procene i praćenja uticaja koji investicije, sopstveno poslovanje ili poslovanje dobavljača i poslovnih partnera može imati na ljudska prava.
- Jačanja svesti zaposlenih, dobavljača i ostalih poslovnih partnera.
- Saradnje sa radnicima, zajednicama, potrošačima i ostalim zainteresovanim stranama na čija ljudska prava može uticati poslovanje.
- Saradnje sa organizacijama civilnog društva, organima vlasti ili međunarodnim organizacijama o pitanjima vezanim za ljudska prava.
- Prikupljanja informacija za revizore.
- Uspostavljanja mehanizama ili saradnje sa mehanizmima za radnike, zajednice i ostale na čija ljudska prava može uticati Vaše poslovanje.
- Doprinosu razvojnim inicijativama koje su u skladu s lokalnim razvojnim potrebama i prioritetima.

Vodič o ljudskim pravima i biznisu može da posluži vlastima radi:

- Preispitivanja i reforme javne politike i zakonodavstva od značaja za uticaj biznisa na ljudska prava, uključujući u oblasti rada, zaštite životne sredine, zemljišta, rodne ravnopravnosti, borbe protiv korupcije, oporezivanja, zaštite potrošača i korporativnog izveštavanja.
- Obezbeđivanja poštovanja ljudskih prava prilikom poslovanja države, poput u javnim preduzećima, državnim investicionim fondovima i ostalim investicijama, javnim nabavkama, razvojnoj pomoći, kreditiranju izvoza i u ostalim delatnostima.
- Jačanja svesti i kapaciteta u vezi sa pitanjima ljudskih prava i biznisa u okviru relevantnih delova javne uprave.
- Pružanja saveta domaćim preduzećima.
- Obezbeđivanja informacija na kojima će biti zasnovan razvoj trgovinske politike, trgovinskih i investicionih sporazuma i promocija trgovine i investicija.
- Unapređenja delotvornog pristupa sudskoj i vansudskoj pravnoj zaštiti žrtvama povreda ljudskih prava vezanih za biznis.
- Povećanja doprinosa privatnog sektora nacionalnim i regionalnim razvojnim programima od značaja za ljudska prava.

Vodič o ljudskim pravima i biznisu može da posluži organizacijama civilnog društva radi:

- Obezbeđivanja informacija na kojima će biti zasnovana istraživanja i praćenje ostvarivanja ljudskih prava u vezi sa poslovanjem.
- Saradnje sa radnicima i zajednicama na čija ljudska prava utiče biznis a u cilju utvrđivanja prioriteta vezanih za ljudska prava i razvoj u vezi sa ulogom biznisa.
- Jačanja kapaciteta državnih, poslovnih i aktera civilnog društva u oblasti ljudskih prava i biznisa.
- Saradnje sa lokalnim zainteresovanim stranama na formulisanju preporuka upućenih preduzećima i vlastima.
- Olakšavanja dijaloga i saradnje sa državnim agencijama i preduzećima, uključujući i forume većeg broja raznih zainteresovanih strana.

Autori Vodiča imaju za cilj da sarađuju sa svim zainteresovanim stranama na unapređenju, praćenju i širenju pomenutih aktivnosti. Molimo sve zainteresovane koji u svom radu budu koristili nalaze Vodiča da nas obaveste o svojim aktivnostima i „naučenim lekcijama“. Vaša iskustva ćemo postaviti na internet stranicu Vodiča: HRBCountryGuide.org.

Proces pripreme Vodiča o Srbiji

Vodič o ljudskim pravima i biznisu za Srbiju sačinili su Danski institut za ljudska prava - Danish Institute for Human Rights (DIHR) i Beogradski centar za ljudska prava (BCLJP).

Vodič o ljudskim pravima i biznisu je kompilacija javno dostupnih informacija međunarodnih institucija, lokalnih NVO, vladinih tela, biznisa, iz medija, itd. Međunarodni i domaći izvori odabrani su na osnovu njihove stručnosti i relevantnosti za kontekst Srbije, kao na osnovu aktuelnosti i pouzdanosti.

Prvobitnu analiza javno dostupnih izvora sproveo je Beogradski centar za ljudska prava 2013. godine. Ona je 2016. godine dopunjena, između ostalog i na osnovu konsultacija sprovedenih sa zainteresovanim stranama u Srbiji.

Vodič o ljudskim pravima i biznisu ima za cilj da pruži sveobuhvatan pregled, na osnovu dostupnih informacija, o tome na koji način kompanije utiču ili bi mogle da utiču na ljudska prava u Srbiji. Aktualna verzija Vodiča bi trebalo da bude živ dokument. Njegova svrha je da bude osnov i početak procesa širenja informacija o ovoj oblasti, njihove primene, ali je istovremeno ideja da on bude osnova čija će se sadržina vremenom menjati. DIHR i BCLJP nastoje da razviju saradnju sa lokalnim zainteresovanim akterima, i nameravaju da na dalje na osnovu novo prikupljenih informacija menjaju Vodič.

Srbija se trenutno nalazi na četvrtom koraku u procesu pripreme Vodiča.

Sadržaj Vodiča o Srbiji

U Vodiču o Srbiji se nalaze sledeće informacije:

Oblasti na koje treba obratiti pažnju

U svakom odeljku se određuju oblasti na koje kompanije treba da obrate posebnu pažnju. Te su oblasti utvrđene na osnovu analize nacionalnog pravnog okvira za zaštitu ljudskih prava; ostvarivanja ljudskih prava u praksi; i povezanosti povreda ljudskih prava od strane trećih lica sa poslovanjem kompanije.

U naslovu i opisu rizika se opisuje značaj svakog pitanja za kompanije. U tekstu koji sledi za opisom rizika su predstavljeni kvantitativni i kvalitativni podaci na osnovu kojih je utvrđen konkretan rizik.

- **Istorijat i kontekst** – u ovom odeljku je dat pregled ekonomskih, političkih i demografskih karakteristika.
- **Nosioci prava koji su izloženi opasnosti** – u ovom odeljku su identifikovane grupe koje mogu biti izložene diskriminaciji na radnom mestu ili uticajima na zajednicu.
- **Standardi u oblasti rada** – u ovom odeljku su utvrđene oblasti u pogledu zaposlenih i uslova rada na koje treba obratiti pažnju. On obuhvata dečji rad, prinudni rad, sindikate, zdravlje i bezbednost na radu i uslove rada.
- **Uticaji na zajednicu** – u ovom odeljku su utvrđene oblasti na koje treba obratiti pažnju, a u pogledu zajednice, na čija ljudska prava može uticati poslovanje kompanije. Odeljak obuhvata uticaj na zaštitu životne sredine, zemljište i vlasništvo, transparentnost i upravljanje prihodima, kao i na bezbednost i sukobe.
- **Profili sektora** – u ovom odeljku su utvrđeni efekti ljudskih prava i biznisa na određeni industrijski sektor, poput ekstraktivne industrije, proizvodnje ili poljoprivrede.
- **Profili regiona** - u ovom odeljku su utvrđena područja u zemlji u kojima se opasnost od negativnog uticaja na ljudska prava upadljivo razlikuje od nacionalnog profila. Ti regioni mogu uključivati nerazvijena područja, izvozne proizvodne zone ili područja zahvaćena sukobom.

Slučajevi

Kod svakog pitanja koje se odnosi na ljudska prava navodimo i slučajeve o kojima su pisali mediji ili koji su bili predmet sudskog postupka a koji se odnose na navodne povrede prava o kojima je reč. U ovom

delu nisu mogli biti obuhvaćeni svi slučajevi već samo prikaz ovih slučajeva do kojih smo došli savetujući se sa Human Rights and Business Resource Centre, međunarodnim i lokalnim NVO i zainteresovanim stranama.

Smernice o ljudskim pravima za kompanije

U ovom odeljku su izložene smernice za kompanije u cilju sprečavanja i ublažavanja njihovog negativnog uticaja na ljudska prava. Ove smo smernice formulisali koristeći postojeću biblioteku preporuka koje se odnose na *due diligence* Danskog instituta za ljudska prava, kao i međunarodne okvire, načela i smernice. U ovaj smo odeljak uključili i postojeće preporuke koje su dale lokalne NVO a koje su neposredno namenjene preduzećima koja posluju u zemlji.

U ovom odeljku takođe dajemo primere inicijativa koje su kompanije preduzela sa ciljem da ublaže svoj uticaj na ljudska prava. Ovi primeri su navedeni pod *Due diligence* inicijativama kompanija – aktivnostima koje za cilj imaju ispunjenje obaveze kompanije da ne krši ljudska prava – i pod Dodatnim inicijativama – aktivnostima usmerenim na doprinos razvoju kojima kompanije idu korak dalje od ove osnovne obaveze.

Mogućnosti za angažovanje

Kompanije su dužne da sprečavaju negativan uticaj njihovog poslovanja na ljudska prava, ali takođe imaju i mogućnost da pozitivno utiču na ostvarivanje ljudskih prava. U svakom odeljku ovog Vodiča su navedene informacije koje preduzećima mogu pomoći da povežu svoju politiku i procese angažovanja zajednica sa tekućim državnim i institucionalnim naporima usmerenim na unapređenje i ostvarivanje ljudskih prava.

Ovo uključuje i Inicijative javnog sektora – aktivnosti koje država preduzima u cilju ostvarivanja i unapređenja određenog prava posredstvom posebnih programa – kao i Razvojne prioritete - teme za koje su međunarodne institucije utvrdile da iziskuju posebnu pažnju ili u okviru kojih bi razvojne inicijative kompanije mogle imati najsnažniji uticaj.

Cilj informacija iznetih u ovom odeljku je da podstaknu buduće napore i angažovanje kompanije, kao i da identifikuju postojeće programe koje bi kompanije mogla da pomognu ili u kojima bi mogla da učestvuju.

O DIHR

Danski institut za ljudska prava je nacionalna institucija za ljudska prava akreditovana u skladu sa Pariskim načelima UN koja sprovodi programe zaštite ljudskih prava i razvoja u Danskoj i u čitavom svetu. DIHR od 1999. tesno sarađuje sa poslovnim i zajednicama koje štite ljudska prava na razvoju mehanizama i standarda za unapređenje poslovne prakse.

Više informacija o DIHR je dostupno na www.humanrights.dk

O BCLJP

Beogradski centar za ljudska prava je neprofitna, nevladina organizacija koju je februara 1995. osnovala grupa stručnjaka i boraca za ljudska prava. Glavni cilj BCLJP je unapređenje teorije, zakonodavstva i prakse ljudskih prava.

Više informacija o BCLJP je dostupno na www.bgcentar.org.rs

Sadržaj

Kako da koristite ovaj Vodič.....	2
Sadržaj	6
Istorijat i kontekst	7
Prinudan dečji rad	38
Prinudni rad	44
Bezbednost i zdravlje na radu	47
Sindikati	53
Uslovi rada	59
Zaštita životne sredine.....	68
Zemljište i imovina	78
Transparentnost i upravljanje prihodima	82
Bezbednost i sukobi.....	92
Pristup pravnoj zaštiti.....	96
Profili sektora.....	103
Profili regiona.....	107
Izvori	109

Istorijat i kontekst

Pregled političkih i društveno-ekonomskih uslova u kojima se odvija poslovanje. Ovi podaci služe da obaveste predstavnike biznisa o širim političkim i razvojnim trendovima u zemlji.

Demografija i ekonomija	
Broj stanovnika	7,2 miliona (prema popisu iz 2011. godine)
Etničke grupe	Srbi 83,3%, Mađari 3,5%, Rumuni 2,1%, Bošnjaci 2%, ostali 5,7%, nedeklarisani ili nepoznati 3,4% (procenjeno 2011. godine)
Verske grupe	Srpska pravoslavna 84,6%, Katolička 5%, Muslimanska 3,1%, Protestantska 1%, ateisti 1,1%, ostali 0,8%, nedeklarisani ili nepoznati 4,5% (procenjeno 2011. godine)
Jezici	srpski (zvanični) 88,1%, mađarski 3,4%, bošnjački 1,9%, rumunski 1,4%, ostali 3,4%, nedeklarisani ili nepoznati 1,8% napomena: srpski, mađarski, slovački, rumunski, hrvatski i rusinski su svi zvanični jezici u Vojvodini (procenjeno 2011. godine)

Politička, ekonomska i razvojna statistika

Kvantitativni indikatori i rejting zemlje

Rejting i mesto zemlje			
	2009	2011	2014
Reporteri bez granica: Indeks slobode štampe (1 označava najviši stepen slobode)	62	85	54
Freedom House: Mapa slobode – politička prava (Na skali od 1 do 7, pri čemu 1 označava	3	2	2

najviši nivo slobode)			
<i>Freedom House</i> : Mapa slobode – građanske slobode (Na skali od 1 do 7, pri čemu 1 označava najviši nivo slobode)	3	2	2
Društveno uređenje	Republika		
Poslednji parlamentarni izbori	Održani 24. aprila 2016.		
Aktuelni predsednik države	Predsednik Tomislav Nikolić (od 11. juna 2012) Premijer Aleksandar Vučić (od 11. avgusta 2016)		
Vladajuća stranka	Srpska napredna stranka		
Ostale vodeće stranke	<ul style="list-style-type: none"> • Socijalistička partija Srbije • Demokratska stranka • Demokratska stranka Srbije 		

Indikatori i trendovi razvoja			
	2010	2011	2013
Rast BDP-a	1%	1,6%	2,6%
Rast BDP-a u regionu/susednim zemljama	2.5%	2.2%	0.6
BDP po glavi stanovnika	\$10.500	\$10.600	\$13.600
Mesto na Indeksu humanog razvoja (<i>Human Development Index</i> , HDI)	60	59	64
Indeks humanog razvoja	0,735	0,764	0,771
Indeks humanog razvoja – regionalni prosek (Evropa)	0,873/0,751	0,887/0,771	0,874/0,738
Vrednost HDI prilagođena za nejednakost	n/a	n/a	0,689

Indeks rodne nejednakosti (Gini koeficijent)	29,7	NA	NA
Procenat stanovništva koje živi ispod nacionalne stope siromaštva	n/a	n/a	n/a
Procenat stanovništva koje živi ispod stope apsolutnog siromaštva (\$1,25 dnevno)	n/a	n/a	n/a

Politički kontekst

Struktura vlasti i politički događaji

U Srbiji je na snazi izborna demokratija. Od aprila 2014. godine, većinsku koaliciju predvodi SNS. Srbija je potencijalni kandidat za članstvo u Evropskoj uniji; prva Međuvladina konferencija Evropske unije i Srbije održana je u januaru 2014,¹ a u januaru 2015. otvorena su prva dva poglavlja: Poglavlje 32 o finansijskoj kontroli i Poglavlje 35 o normalizaciji odnosa sa Kosovom.² Istraživanja javnog mnjenja pokazuju da većina građana želi u Evropsku uniju, ali Rusiju doživljavaju kao najvećeg prijatelja i državu koja na međunarodnom planu najviše vodi računa o interesima Srbije.³

Srbija je 2006. postala nezavisna država kada se dezintegrisala Državna zajednica Srbije i Crne Gore. Pokrajina Kosovo je 2008. proglasila nezavisnost od Srbije ali Srbija ne priznaje Kosovo kao nezavisnu državu. Pregovori između lidera Srbije i Kosova su započeli 2012. uz pomoć EU i doveli do potpisivanja bilateralnog političkog sporazuma aprila 2013.⁴

Godine 2000. je svrgnut Slobodan Milošević, koji je bio na vlasti od 1989. godine. Njegova autokratska vladavina bila je obeležena rasprostranjenim i grubim povredama građanskih i političkih prava. Milošević je bio optužen za ratne zločine i sudilo mu se u Međunarodnom krivičnom tribunalu za bivšu Jugoslaviju (MKTJ). Članovi organizovanih kriminalnih grupa povezanih za bezbednosnim strukturama iz Miloševićeve ere⁵ su 2003. ubili prvog demokratski izabranog premijera Srbije Zorana Đinđića i, premda su neposredni učinioci osuđeni na maksimalne kazne zatvora, politička pozadina njegovog ubistva i dalje je nerazjašnjena.

U svom Izveštaju o napretku Srbije u 2015. Evropska komisija (EK) zabeležila je napredak, kao i neke nedostatke u oblastima vladavine prava (naročito funkcionisanju pravosuđa), borbe protiv korupcije, organizovanog kriminala, reforme javne uprave i zaštite ljudskih prava.⁶ Nije postignut napredak u pogledu slobode izražavanja, a EK je konstatovala da nisu uspostavljeni uslovi za potpuno ostvarivanje slobode izražavanja.⁷

Društveno-ekonomski kontekst

Indikatori i trendovi humanog razvoja

Svetska banka je Srbiju rangirala kao zemlju srednjih prihoda.⁸

Srbija je u Indeksu ljudskog razvoja bodovana sa 0,769 indeksnih poena i zauzima 64. mesto među 187 rangiranih zemalja. Ona je stoga rangirana iznad prosečnih 0,758 poena koliko imaju zemlje koje spadaju u grupu visoko razvijenih zemalja, ali ispod prosečnih 0,771 poena zemalja Evrope i Centralne Evrope. Srbija je zabeležila rast sa 0,726 indeksnih poena 2000. godine na 0,769 indeksnih poena 2012. godine.⁹

Tržišne reforme su u Srbiji pokrenute kasnije nego u drugim zemljama u tranziciji, tek nakon ukidanja međunarodnih ekonomskih sankcija koje su bile na snazi devedesetih godina prošlog veka.¹⁰

Ekonomski rast je u proseku iznosio 1,0 % u periodu između 2008. i 2013. godine.¹¹ Srbiju su maja 2014. pogodile najgore poplave zabeležene u njenoj istoriji. Evropska banka za obnovu i razvoj je u to vreme procenila ukupnu štetu ove katastrofe na 1,5-2 milijarde evra.¹² Srpska ekonomija se oporavlja od treće recesije u poslednjih pet godina.¹³ Prema izveštaju EK iz 2015, siva ekonomija i dalje predstavlja najveću prepreku za pošteno tržišno nadmetanje i razvoj biznisa, iako je Vlada tokom 2015. usvojila nove mere za rešavanje ovog problema.¹⁴

Prema navodima Vlade Srbije, regionalne nejednakosti su među najvećima u Evropi: od ukupno 145 opština i gradova, 46 je ekstremno nerazvijeno, od čega se 23 svrstavaju u opustošene oblasti, tj. opštine čiji je nivo razvoja ispod 50 posto nacionalnog proseka.¹⁵

Prosečna zarada po glavi stanovnika je 36 procenta od proseka u EU.¹⁶ Prema Izveštaju o napretku Evropske komisije (EK) za 2015. stopa rizika od siromaštva 2013. godine bila je 24,6%, a tokom 2014. se povećala na 25,6%.¹⁷ Tek 15% stanovnika u riziku od siromaštva ostvaruje svoja prava na finansijske naknade.¹⁸

Kao posledica ekonomske krize u periodu između 2008. i 2012. godine, nezaposlenost je porasla za više od 540.000 jedinica, pretežno u privatnom sektoru a broj neformalno zaposlenih opao je brže od broja legalnog zaposlenih.¹⁹ Iako je i dalje visoka, stopa nezaposlenosti je (sa rekordnih 23,9% 2012. godine) opala i iznosi 18,9%.²⁰ Evropska komisija je navela da tržište rada tokom 2015. karakteriše visoka stopa nezaposlenosti mladih (47,1%), neformalno zaposlenje, migracije visoko-stručnog kadra i neusklađenost postojećih veština sa potrebama.²¹

Vlada Srbije je tokom 2015. usvojila brojna strateška dokumenta i smernice koji za cilj imaju poboljšanje društveno-ekonomske situacije u zemlji, uključujući Nacionalni program ekonomskih reformi za period od 2015. do 2017. godine,²² Strategiju industrijskog razvoja Srbije od 2011. do 2020. godine,²³ Strategiju za podršku razvoja malih i srednjih kompanije, preduzetništva i konkurentnosti za period od 2015. do 2020. godine, Nacionalni program za suzbijanje sive ekonomije, itd.

Razvojni okviri

Kompanije bi trebalo da se konsultuju sa lokalnim zajednicama na čije živote imaju uticaj kako bi uskladile svoje razvojne inicijative sa nacionalnim i lokalnim prioritetima. Ovaj deo odnosi se na postojeće strategije uključujući one usmerene na smanjenje siromaštva i osnaživanje zajednica

Nacionalne razvojne strategije

Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2013. do 2018. godine i Akcioni plan za primenu Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2014. do 2018. godine:²⁴ kao prioritet postavljaju smanjenje broja slučajeva diskriminacije pri zapošljavanju unapređenjem pravnog okvira i primenom afirmativnih mera prema ranjivim socijalnim grupama.

Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine:²⁵ za cilj ima da obezbedi da obrazovni sistem odgovara potrebama ekonomije i da se uspostavi aktivni institucionalni sistem povezivanja nauke i industrije. Obrazovanje treba da se usredsredi na inovativnost, a tehnološki razvoj industrije i obrazovni sistem treba da su usklađeni.

Strategija i politika razvoja industrije Republike Srbije za period od 2011. do 2020. godine.²⁶ Osnovni cilj strateškog razvoja Srbije je održivi i dinamični industrijski razvoj koji bi se mogao integrisati u zajedničko tržište EU i odoleti pritisku konkurencije država članica. Strategija je u skladu sa politikom industrijskog poslovanja EU i ciljevima strategije Evrope 2020.

Nacionalna strategija za borbu protiv korupcije (od 2013. do 2018. godine):²⁷ Strategijom se definišu sledeće prioritete oblasti: političke aktivnosti, javne finansije, privatizacija i javno-privatno partnerstvo, sudstvo, policija, prostorno planiranje i izgradnja, zdravstvo, obrazovanje i sport i mediji. U predložene pravne instrumente spadaju obaveze da se obavi procena rizika korupcije za novo usvojene zakone, da se usvoje zakon o uzbunjivačima i zakon o lobiranju.²⁸

Nacionalni program ekonomskih reformi za period od 2015. do 2017. godine:²⁹ strateški je orijentisan na ispunjenje kriterijuma za pristupanje EU. Među brojnim merama ovaj program obuhvata: obezbeđenje održivosti okoline dobrim upravljanjem prirodnim resursima i smanjenjem zagađenja sredine; razvoj i unapređenje sistema za regulisanje otpada; unapređenje upravljanja vodama; unapređenje kvaliteta vazduha smanjenjem emisija.

Nacionalna strategija zapošljavanja za period od 2011. do 2020. godine ima za cilj uspostavljanje delotvornog, stabilnog i održivog trenda rasta zaposlenosti i potpuno usklađivanje politike zapošljavanja i indikatora tržišta rada sa praksom u državama članicama EU.

Nacionalni program za suzbijanje sive ekonomije iz 2015. godine³⁰ kao jedan od glavnih strateških ciljeva uključuje povećanje nivoa svesti o važnosti smanjenja sive ekonomije u opštoj javnosti i među pravnim licima i njihovo motivisanje da poštuju propise, i poziva se na princip zajedničke odgovornosti za zajedničko delovanje svih povređenih strana, javnih tela, organizacija, kompanija i građana.

Strategija nacionalne bezbednosti (2009): Prepoznajući sve veći značaj privatnih kompanije koja pružaju usluge obezbeđenja, u Strategiji nacionalne bezbednosti se saradnja između državnih institucija i privatnih subjekata koji pružaju usluge obezbeđenja navodi kao preduslov za odobrenje i unapređenje bezbednosti.³¹

Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost za period od 2016. do 2020. godine sa Akcionim planom za period od 2016. do 2018. godine:³² ima za cilj da unapredi ekonomski položaj žena i status žena na tržištu rada, posebno: podsticanje i obezbeđivanje sindikalnog organizovanja zaposlenih žena; podržavanje ženskih sekcija u sindikatima i obezbeđivanje njihovog aktivnog i ravnopravnog učešća u kolektivnim pregovaranjima sa poslodavcem; podržavanje razvijanja internih mehanizama za suzbijanje i zaštitu od diskriminacije i za vođenje rodno balansirane kadrovske politike, kao i radi omogućavanja ravnopravnog napredovanja žena i muškaraca, obavezno za sve organe javne vlasti i privatne poslodavce; poštovanje - principa jednake zarade za isti rad ili rad jednake vrednosti za sve zaposlene; dosledno sprovođenje zakonskih odredbi u vezi sa ravnopravnim pristupom zapošljavanju i dosledno sankcionisanje slučajeva kršenja prava, naročito prava žena u reproduktivnom periodu.

Strategija bezbednosti i zdravlja na radu u Republici Srbiji za period od 2013. do 2017. godine³³
Akcionni plan za sprovođenje strategije bezbednosti i zdravlja na radu iz 2014. godine³⁴- Ova strategija teži da stvori društveno-ekonomsku motivaciju kod svih učesnika u procesima rada, tako da sve veći broj privrednih subjekata aktivno upravlja bezbednošću i zdravljem na radu, kako bi se unapredilo stanje u ovoj oblasti. Akcionni plan predstavlja skup konkretnih mera i aktivnosti kojima je osnovni cilj unapređenje zdravlja radno aktivnog stanovništva u cilju smanjenja povreda na radu i profesionalnih bolesti.

Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016 do 2025. godine³⁵:- jedan od strateških ciljeva ove strategije je efikasno uključivanje predstavnika romske zajednice u proces razvoja i primene strateških mera i ostvarivanje zagarantovanih ljudskih prava na rad,

a poseban cilj je podsticanje uključenja radno sposobnih Roma i Romkinja na formalnom tržištu rada, unapređenje njihove zapošljivosti, zaposlenja i ekonomskog osnaživanja, naročito onih Roma i Romkinja koji spadaju u kategorije nezaposlenih ili teže zapošljivih lica po viže osnova.

Strategija za podršku razvoja malih i srednjih kompanije za period od 2015. do 2020. godine³⁶: između ostalog obuhvata i sledeće ciljeve: razvoj i promocija preduzetničkog duha i podsticanje preduzetništva žena, mladih i socijalnog preduzetništva; uključivanje predstavnika poslodavaca u proces donošenja propisa i javne politike i povećanje predvidljivosti uslova poslovanja; povećana svest među preduzetnicima i drugim zainteresovanim stranama o dostupnosti i karakteristikama novih finansijskih instrumenata; podrška razvoju obrazovanja za postojeće i potencijalne preduzetnike; razvoj podrške za inovativna MSP, ekološke inovacije, poboljšanje energetske efikasnosti i efikasne upotrebe resursa.

Strategija reforme javne uprave i Akcioni plan za period od 2015. do 2017. godine³⁷: imaju za cilj formiranje administracije usmerene ka korisnicima. Ministarstvo nadležno za poslove javne uprave i lokalne samouprave koordiniše sprovođenje strategije preko među-ministarske projektne grupe za RJU (Reformu javne uprave) koju čine sekretari ministarstva, predstavnici civilnog društva i lokalnih uprava.

Indikativni strateški dokument Evropske komisije za Srbiju za period od 2014. do 2020. godine

U Indikativnom strateškom dokumentu Evropske komisije za Srbiju za period od 2014. do 2020. godine (IPA II) su utvrđeni prioriteti za finansijsku pomoć EU za period od 2014. do 2020. godine u cilju podrške Srbiji na njenom putu ka članstvu u EU. U dokumentu su politički prioriteti koji su utvrđeni u okviru politike proširenja pretvoreni u ključne oblasti u kojima je korist od finansijske pomoći najveća a kako bi se ispunili kriterijumi za pridruživanje EU.³⁸

Strategija Evropske banke za obnovu i razvoj za Srbiju za 2014. godinu

-
- **Evropska banka za obnovu i razvoj (2014)** nastoji da ostvari sledeće strateške ciljeve:
 - Jačanje uloge i konkurentnosti privatnog sektora. Ovo obuhvata povećanje konkurentnosti privatnog sektora sa posebnim naglaskom na lanac vrednosti u agribiznisu; pomoć malim i srednjim preduzećima posredstvom finansiranja projekata koji doprinose održivom rastu; dalju podršku postupku koji prethodi privatizaciji i privatizaciji u sadejstvu sa strateškim investitorima.
 - Podršku bankarskom sektoru i jačanje finansijskog posredovanja. Ovo obuhvata i pomoć u stabilizaciji finansijskog sektora u skladu sa The Joint IFI Action Plan for Growth in Central and South-Eastern Europe; nastavak političkog dijaloga neposredno sa Narodnom bankom i kroz Bečku inicijativu 2.0, u cilju podsticanja zajmova u lokalnoj valuti i unapređenja prekogranične saradnje po pitanjima bankarskog sektora, kao i pomoći u rešavanju pitanja nenaplativih kredita.
 - Razvoj održivih i efikasnih komunalnih službi. Ovo uključuje pospešivanje sprovođenja već finansiranih projekata; promovisanje energetske efikasnosti i obnovljivih izvora energije, kao i pomoć u zameni starih kapaciteta za proizvodnju električne energije i usklađivanje proizvodnje sa standardima EU za zaštitu životne sredine.³⁹

Okvir razvojnog partnerstva između Srbije i UN za period 2016 – 2020

Programski dokument Vlade i UN tima Srbiji koji opisuje zajedničke aktivnosti i strategije usmerene na ostvarenje nacionalnih razvojnih ciljeva

Tim UN u Srbiji i Vlada Republike Srbije su završili rad na novom strateškom okviru za period od 2016. do 2020. godine. Potpisan je i stupio je na snagu u oktobru 2015. godine a uključuje sledeće strateške prioritete:

- Dobra uprava i vladavina prava
- Razvoj socijalnih i ljudskih resursa
- Ekonomski razvoj, rast i zapošljavanje
- Životna sredina, klimatske promene i otporne zajednice
- Kultura i razvoj⁴⁰

Strategija partnerstva Svetske banke sa Srbijom

Novi okvir partnerstva Svetske banke sa Srbijom za period od 2016. do 2020. godine predviđa podršku reformama u ključnim oblastima koje mogu pomoći Srbiji da održi makroekonomsku stabilnost, stvori bolje uslove za rast privatnog sektora i otvaranje novih radnih mesta, unapredi infrastrukturu i obezbedi bolje javne usluge svojim građanima. Ustanovljeno je sledećih šest prioriteta: uspostavljanje fiskalne održivosti i održavanje makroekonomske i finansijske stabilnosti; unapređenje dobre uprave i kapaciteta institucija da sprovode i nadziru reforme; stvaranje efikasnijeg javnog servisa privatizacijom tržišno orijentisanih kompanija, restrukturiranjem velikih javnih komunalnih preduzeća, i svođenje javnog sektora na pravu meru; poboljšanje preduzetničke klime stvaranjem okruženja koje je pogodno za investicije privatnog sektora, rast i stvaranje novih radnih mesta; poboljšanje kvaliteta javne infrastrukture kako bi se bolje podržala međunarodna, regionalna i lokalna povezanost; jačanje institucija tržišta rada kako bi se olakšalo formalno zapošljavanje i stvorile prilike za zaradu za one koji su lošije situirani.⁴¹

Tokom predstojećeg petogodišnjeg perioda, od 2016. do 2020. godine, Svetska banka će svoju pomoć Srbiji usmeriti na dve ključne oblasti:

Ekonomsko upravljanje i ulogu države. Program Svetske banke u ovoj oblasti odnosi se na ograničenja efikasnosti ekonomskog upravljanja: obim i upravljanje budžetom, kapacitet javne uprave da sprovedi reforme i pruža usluge, uticaj države na ekonomiju, efikasnost i učinak javnih komunalnih kompanije i prevoznika.

Rast privatnog sektora i ekonomsku inkluziju. Program je usmeren na ključna ograničenja koja otežavaju razvoj privatnog sektora i ekonomsku inkluziju, poput jačanja bankarskog sistema, unapređenje upravljanja zemljištem, unapređenje infrastrukturne mreže, povećanje kapaciteta obnovljive energije, razvoj boljih veština i smanjenje prepreka za učešće na tržištu rada.⁴²

Međunarodne pravne obaveze

Pristupanje međunarodnim instrumentima ljudskih prava i njihova ratifikacija

Konvencije UN	
Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima	RATIFIKOVAN
Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima	RATIFIKOVAN
Drugi fakultativni protokol uz Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima koji ima za cilj ukidanje smrtne kazne	RATIFIKOVAN
Konvencija protiv korupcije	RATIFIKOVANA
Konvencija protiv torture	RATIFIKOVANA
Konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije	RATIFIKOVANA
Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena	RATIFIKOVANA
Amandman na član 20, stav 1 Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (1995)	RATIFIKOVAN
Fakultativni protokol uz Konvenciju o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (1999)	RATIFIKOVAN
Konvencija o nezastarevanju ratnih zločina i zločina protiv čovečanstva	RATIFIKOVANA
Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (1948)	REZERVA
Amandman na član 8 Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (1992)	NIJE RATIFIKOVAN
Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom	RATIFIKOVANA
Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom (2006)	RATIFIKOVAN
Konvencija o pravima deteta	RATIFIKOVANA
Fakultativni protokol o učešću dece u oružanim sukobima uz Konvenciju o pravima deteta	RATIFIKOVAN
Fakultativni protokol o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji uz Konvenciju o pravima deteta	RATIFIKOVAN

Međunarodna konvencija o zaštiti svih lica od prisilnih nestanaka (2006)	RATIFIKOVANA
Međunarodna konvencija o zaštiti prava svih radnika migranata i članova njihovih porodica	POTPISANA
Konvencija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala	RATIFIKOVANA
Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom, kojim se dopunjava Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala	RATIFIKOVAN
Regionalni instrumenti	
Evropska konvencija o ljudskim pravima	RATIFIKOVANA
Evropska socijalna povelja	RATIFIKOVANA
Konvencije Međunarodne organizacije rada	
Konvencija o radnom vremenu (industrija) (C1, 1919)	RATIFIKOVANA
Konvencija o prinudnom radu (C 29, 1930)	RATIFIKOVANA
Konvencija o radnom vremenu (trgovina i kancelarije) (C30, 1930)	NIJE RATIFIKOVANA
Konvencija o noćnom radu mladih ljudi (neindustrijska zanimanja) (C79, 1946)	NIJE RATIFIKOVANA
Konvencija o inspekciji rada (C81, 1947)	RATIFIKOVANA
Konvencija o sindikalnim slobodama i zaštiti sindikalnih prava (C87, 1948)	RATIFIKOVANA
Konvencija o noćnom radu dece u industriji (C90, 1948)	RATIFIKOVANA
Konvencija o zaštiti zarada (C95, 1949)	NIJE RATIFIKOVAN
Konvencija o pravima radnika na organizovanje i kolektivne pregovore (C98, 1949)	RATIFIKOVANA
Konvencija o jednakosti nagrađivanja muške i ženske radne snage (C100, 1951)	RATIFIKOVANA
Konvencija o minimalnoj normi socijalnog obezbeđenja (C102, 1952)	RATIFIKOVANA
Konvencija o ukidanju prinudnog rada (C105, 1957)	RATIFIKOVANA
Konvencija koja se odnosi na diskriminaciju u pogledu zapošljavanja i zanimanja (C111, 1958)	RATIFIKOVANA
Konvencija o socijalnoj politici (osnovni ciljevi i standardi) (C117, 1962)	NIJE RATIFIKOVANA

Konvencija o jednakom tretmanu (socijalno osiguranje) (C118, 1962)	NIJE RATIFIKOVANA
Konvencija o politici zapošljavanja (C122, 1964)	RATIFIKOVANA
Konvencija o minimalnim godinama starosti za zasnivanje radnog odnosa (podzemni radovi) (C123, 1965)	NIJE RATIFIKOVANA
Konvencija o medicinskoj zaštiti i materijalnom obezbeđenju u slučaju bolesti (C130, 1969)	RATIFIKOVANA
Konvencija o utvrđivanju minimalnih plata (C131, 1970)	RATIFIKOVANA
Konvencija o plaćenom godišnjem odmoru (revidirana) (C132, 1970)	RATIFIKOVANA
Konvencija o radničkim predstavnicima (C135 iz 1971)	RATIFIKOVANA
Konvencija o minimalnim godinama za zapošljavanje (C138, 1973)	RATIFIKOVANA
Konvencija o radnicima migrantima (dodatne odredbe) (C143, 1975)	RATIFIKOVANA
Konvencija o zaštiti radnika od profesionalnih rizika u radnoj sredini prouzrokovanih zagađenjem vazduha, bukom i vibracijom (C148, 1977)	RATIFIKOVANA
Konvencija o bezbednosti zdravlja na radu (C155, 1981)	RATIFIKOVANA
Konvencija o radnicima sa porodičnim obavezama (C156, 1982)	RATIFIKOVANA
Konvencija o prestanku radnog odnosa na inicijativu poslodavca (C158, 1982)	RATIFIKOVANA
Konvencija o domorodačkim i plemenskim narodima (C169, 1989)	NIJE RATIFIKOVANA
Konvencija o noćnom radu (C171, 1990)	NIJE RATIFIKOVANA
Konvencija o sprečavanju velikih industrijskih nesreća (C174, 1993)	NIJE RATIFIKOVANA
Konvencija o najgorim oblicima dečijeg rada (C182, 1999)	RRATIFIKOVANA
Konvencija o zaštiti materinstva (C183, 2000)	RATIFIKOVANA
Instrumenti za zaštitu životne sredine	
Stokholmska konvencija o dugotrajnim zagađujućim organskim supstancama (2001)	RATIFIKOVANA
Kjoto protokol (1997)	RATIFIKOVAN

Konvencija Ujedinjenih nacija o biološkoj raznovrsnosti	RATIFIKOVANA
Okvirna konvencija Ujedinjenih nacija o promeni klime	RATIFIKOVANA
Montrealški protokol o supstancama koje oštećuju ozonski omotač (1987)	SUKCESIJA
Bazelska konvencija o kontroli prekograničnog kretanja opasnih otpada i njihovom odlaganju (1989)	RATIFIKOVANA
Ostali međunarodni instrumenti	
Deklaracija o pravima domorodačkih naroda	POTPISANA
Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda	RATIFIKOVAN
Konvencija UNESCO o zaštiti svetske kulturne i prirodne baštine (1972)	RATIFIKOVANA

RANJIVE GRUPE

Društvene grupe posebno izložene diskriminaciji u vezi sa zapošljavanjem i radom ili grupe u posebno neravnomernom društveno ekonomskom položaju

Okruženje		
	Srbija	Evropa i Centralna Azija
HIV/AIDS prevalenca (starosna grupa 15-49)	0.1	0.8
Učešće žena na tržištu rada	44.5	50.8
Procenat urbane populacije	57.4	70.7
Procenat ruralne populacije	42.6	29.3
Human Development Index rezultat	0.771	0.748
HDI korigovan nejednakošću	0.693	0.651
HDI Gender Equality Gap Index rezultat	0.176	0.300
Stanovništvo ispod međunarodne linije siromaštva US\$1.25 na dan (%)	0.1	n/a
Pismenost, 15-24 starosna grupa (%)	99.3	99.7
Smrtnost majki (na 100.000 rođenja)	17	16
Broj žena u nacionalnom parlamentu (%)	34	25.8
OECD Social Institutions and Gender Rank	SIGI Value 2014: 0.0097 SIGI Category 2014: Very Low	
Radna snaga:	3,132,027	
Procenat populacije starosti 15-24 godina	11.6%	

Zabranjeni osnovi diskriminacije	Rasa, boja kože, preci, državljanstvo, nacionalna pripadnost ili etničko poreklo, jezik, verska ili politička ubeđenja, pol, rodni identitet, seksualna orijentacija, imovno stanje, rođenje, genetske osobnosti, zdravstveno stanje, invaliditet, bračni i porodični status, osuđivanost, starosna dob, izgled, članstvo u političkim, sindikalnim i drugim organizacijama i druga stvarna, odnosno pretpostavljena lična svojstva ⁴³
Nacionalna struktura	Srbi 83.3%, Mađari 3.5%, Rumuni 2.1%, Bošnjaci 2%, drugi 5.7%, nepoznato 3.4% (2011)
Verske zajednice	Srpska pravoslavna 84.6%, Katolička 5%, Muslimanska 3.1%, Protestantska 1%, ateisti 1.1%, ostali 0.8%, nepoznato 4.5% (2011)
Najveće migrantske grupe	Izbeglice 35.309, tražioci azila 464, interno raseljena lica 220.227 (Jun 2015)
Osobe sa invaliditetom	571 780 osoba sa invaliditetom, ili 8 % stanovništva ⁴⁴
Zakonski okvir:	<ul style="list-style-type: none"> • Ustav • Zakon o zabrani diskriminacije • Krivični zakonik • Zakon o radu • Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina • Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja • Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom • Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom • Zakon o ravnopravnosti polova • Zakon o mladima • Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju

	<ul style="list-style-type: none"> • Zakon o sportu • Zakon o crkvama i verskim zajednicama • Itd.
Nadležna tela	<ul style="list-style-type: none"> • Poverenik za zaštitu ravnopravnosti • Sudovi • Savet Vlade Srbije za unapređenje položaja Roma i sprovođenje Dekade uključivanja Roma • Zaštitnik građana
Lokalne NVO koje se bave ovom temom	<ul style="list-style-type: none"> • Beogradski centar za ljudska prava • YUCOM • Praxis • Labris • Gay-Straight Alijansa • Autonomni ženski centar (AŽC) • Q-Club • Centar za orijentaciju društva (COD) • Grupa 484 • European Roma Rights Centre • Liga Roma • IDEAS • Gayten • Centar za Kvir Studije • Udruženje studenata s hendikepom

Nacionalni kontekst

Ustavom Republike Srbije⁴⁵ su zabranjeni svi oblici neposredne i posredne diskriminacije po bilo kom osnovu, i predviđene su afirmativne mere kako bi se postigla jednakost grupa koje su tokom dužeg perioda bile izložene diskriminaciji.

Brojni zakoni sadrže antidiskriminacione odredbe. Zakon o zabrani diskriminacije predstavlja opšti antidiskriminacioni zakon koji ostavlja prostora za posebno uređenje pojedinih oblasti u kojima se diskriminacija najčešće pojavljuje. Zakon o radu sadrži poglavlje o zabrani diskriminacije.

Evropska komisija je u Izveštaju o napretku iz 2015. godine procenila da su srpski zakoni o zabrani diskriminacije u skladu sa evropskim standardima, i naznačila je da je prilagođavanje u pogledu izuzetaka od pravila jednakog tretmana, u pogledu definicije indirektna diskriminacije i obaveze da se obezbedi zapošljavanje lica sa invaliditetom u razumnoj meri. U Srbiji su diskriminaciji najviše izloženi Romi, LGBT lica, lica sa posebnim potrebama i lica sa HIV ili bolesna od SIDA, koji su kao i branitelji ljudskih prava često izloženi govoru mržnje i pretnjama.⁴⁶

Poverenica za zaštitu ravnopravnosti navela je da je većina žalbi podnetih tokom 2015. godine bila u vezi diskriminacije u pristupačnosti zaposlenja ili na radnom mestu.⁴⁷ Tokom 2014. godine ispitivanje javnog mnjenja pokazalo je da državljani Srbije misle da su grupe najviše izložene diskriminaciji žene (42%) i Romi (41,5%), osobe sa invaliditetom (28,4%), siromašna (27%) i stara lica (24,5%). Više od jedne trećine učesnika smatralo je da je diskriminacija najprisutnija u vezi sa radom.⁴⁸

Starosna diskriminacija (diskriminacija na osnovu broja godina) postaje široko rasprostranjen socijalni fenomen, uključujući i oblasti zapošljavanja,⁴⁹ a 26 procenata nezaposlenih lica stariji su od 50 godina.⁵⁰ Poverenica za zaštitu ravnopravnosti utvrdila je da poslodavci nezakonito postavljaju broj godina kao uslov za dobijanje posla, ljudi određene dobi češće bivaju otpušteni i teže im je da pronađu novo zaposlenje.⁵¹

Nacionalne manjine

Zakonom je zabranjena diskriminacija nacionalnih manjina.⁵² Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina⁵³ pruža zaštitu svakoj grupi državljana koja je po brojnosti dovoljno reprezentativna, iako predstavlja manjinu na teritoriji Republike Srbije, pripada nekoj od grupa stanovništva koje su u dugotrajnoj i čvrstoj vezi sa teritorijom RS i poseduje obeležja kao što su jezik, kultura, nacionalna ili etnička pripadnost, poreklo ili veroispovest, po kojima se razlikuje od većine stanovništva, i čiji se pripadnici odlikuju brigom da zajedno održavaju svoj zajednički identitet, uključujući kulturu, tradiciju, jezik ili religiju. Pripadnicima nacionalne manjine se smatraju isključivo državljani Srbije.

Najveće etničke manjine u Srbiji su Mađari, Romi, Albanci i Bošnjaci.⁵⁴ Po navodima Beogradskog centra za ljudska prava iz 2014. godine, Albanci na jugu Srbije bojkotovali su popis stanovništva iz 2011. godine, a poseban popis koji je u septembru 2013. godine najavio predsednik Koordinacionog tela za opštine Preševo, Bujanovac i Medveđu Vlade Srbije nije održan 2014. godine.⁵⁵ Izbori za veća nacionalnih manjina održani su u oktobru 2014. godine, kada je 20 nacionalnih manjina izabralo svoje savete.⁵⁶

Savetodavni odbor Saveta Evrope u okviru Konvencije za zaštitu nacionalnih manjina naglasio je da nacionalne manjine ostaju izrazito nezastupljene u javnim ustanovama na državnom nivou i javnim preduzećima.⁵⁷

Prema Izveštaju Evropske komisije protiv rasizma i netolerancije (ECRI) za 2011. godinu, stope nezaposlenosti Albanaca i Bošnjaka su značajno više nego opšta stopa nezaposlenosti i oni nisu dovoljno zastupljeni u državnim institucijama.⁵⁸

Romi

Prema Popisu iz 2011. godine, u Srbiji živi 147.604 Roma,⁵⁹ što je znatno veći broj od 108.000 popisanih Roma u 2002. Tokom 2002. godine, procenjeno je da u Srbiji živi 6.500 pravno nevidljivih osoba (njihovo rođenje nije registrovano i oni nemaju identifikaciona dokumenta), od kojih većina pripada romskoj nacionalnoj manjini.⁶⁰ EU je navela da se tokom 2015. godine taj broj smanjivao, ali je naglašena potreba da se deca roditelja bez dokumenata registruju bez odlaganja.⁶¹

Nezaposlenost je jedan od najvećih izazova sa kojima je suočena romska zajednica u Srbiji (59% od ukupnog aktivnog romskog stanovništva je nezaposleno, u poređenju sa nacionalnim prosekom od 22,4%), i to značajno određuje njihov socijalni status.⁶²

Svetska banka je 2011. navela da nizak stepen kvalifikacija, neposredovanje ličnih isprava i „predrasude“ među poslodavcima i dalje predstavljaju velike prepreke za zapošljavanje Roma.⁶³

Tokom 2013. godine, velika većina nezaposlenih Roma registrovanih u Nacionalnoj službi za zapošljavanje (skoro 90%) bili su nekvalifikovani radnici (oko 10% imalo je završenu srednju školu, a samo 0,4% imalo je više ili visoko obrazovanje).⁶⁴

Nezaposleni Romi često nisu registrovani u Nacionalnoj službi za zapošljavanje, a od onih registrovanih, samo 17,8% su uključeni u aktivne mere tržišta rada.⁶⁵

Rad na crno uglavnom je jedini izvor prihoda romskog stanovništva, i nosi ozbiljne posledice - potplaćen je, radnici nemaju socijalnu zaštitu, poslovi su često opasni i u slučaju povrede ili bolesti često ih menjaju njihova deca koja su onda bave dečijim radom i ne pohađaju školu.⁶⁶ Prema istraživanju Praxisa, svega dve ispitanice (od ukupno 139 žena) bile su u formalnom radnom odnosu – obe na poslovima održavanja higijene.⁶⁷

Najčešći oblik neformalnog rada koji obavljaju Romi je prikupljanje materijala za reciklažu. YUROM centar je procenio da oko 8.000 porodica (50.000 ljudi) sakupi oko 75% materijala za reciklažu u Srbiji, sa zaradom od oko sto evra mesečno.⁶⁸

Kao što je ECRI navela u svom izveštaju za 2011. Godinu zaposleni Romi zarađuju 48 odsto manje nego većinsko stanovništvo.⁶⁹ Zabeleženi su i slučajevi diskriminatornih oglasa o upražnjenim radnim mestima.⁷⁰ Tokom 2014. godine, BCHR je naveo da je broj romskog stanovništva koje radi u javnoj upravi zanemarljiv.⁷¹ Kako navodi Liga Roma, u poređenju sa ostatkom stanovništva, Romi češće pozajmljuju novac od prijatelja i neformalnih kreditora, imaju niska primanja i stoga ograničen pristup pozajmicama banaka kako bi započeli svoj posao.⁷²

Romi su izrazito pogođeni siromaštvom. Prema izveštaju UNHCR iz 2014. godine 78% Roma živi ispod granice siromaštva, 94% romskih porodica ne može da priušti osnovne životne troškove uključujući hranu, komunalne usluge, zdravstvenu zaštitu, higijenu, obrazovanje i lokalni prevoz.⁷³ U Izveštaju Evropske komisije o napretku iz 2015. godine navodi se da Romi nastavljaju da se suočavaju sa teškim životnim uslovima i diskriminacijom u pristupu socijalnoj zaštiti, zdravstvu, zapošljavanju i adekvatnom stanovanju.⁷⁴

Tela Evropske Unije i Saveta Evrope istakla su da pri izbacivanju i premeštanju neformalnih romskih naselja, mora se obezbediti poštovanje odgovarajućih standarda.⁷⁵ Tokom 2014. godine Beogradski centar za ljudska prava naveo je da Romi koji su pretrpeli štetu tokom majskih poplava 2014. godine nisu dobili istu pomoć u rešavanju problema kao ostatak pogođenog stanovništva, i proveli su daleko više vremena u prihvatnim kolektivnim centrima, a u nekim situacijama prostorije u kojima su boravili nisu zadovoljavale neophodne higijenske uslove.⁷⁶ Prema podacima iz 2014. godine, očekivani životni vek Roma bio je 12,4 godine kraći od očekivanog životnog veka opšte populacije.⁷⁷

Prema Evropskom centru Roma, koji je konsultovan u 2013. godine, Romi su izloženi fizičkom i verbalnom zlostavljanju od strane policije i opšte javnosti.⁷⁸

Beogradski centar za ljudska prava je naveo da je tokom 2012. diskriminacija protiv Roma u većini slučajeva prošla nekažnjeno.⁷⁹

Interno raseljena lica (IRL)

Prema UNHCR, u junu 2015. godine u Srbiji je bilo 220.227 interno raseljenih lica (IRL).⁸⁰

Romska IRL su posebno ranjiva, čak više od naseljenih Roma, jako su siromašni (92% živi ispod granice siromaštva) i žive u izuzetno lošim uslovima. Najveći broj zaposlenih Roma IRL su u sivoj ekonomiji, ili rade povremene, slabo plaćene poslove. Velika prepreka zapošljavanju Roma IRL je jako nizak stepen obrazovanja, dve trećine Roma IRL nije završilo obavezno osnovno obrazovanje (u poređenju sa 50% naseljenih Roma).⁸¹

Povratnici

Prema srpskoj Strategiji za reintegraciju povratnika po osnovu sporazuma o readmisiji iz 2009. godine, između 50.000 i 100.000 ljudi živi u Srbiji kao osobe bez državljanstva, izbačene iz država članica EU jer nisu uspeli da ispoštuju imigracione propise.⁸²

Srbija i Evropska unija su 2007. u Briselu potpisale Sporazum o readmisiji lica koja nezakonito borave u EU, koji je stupio na snagu 1. januara 2008.⁸³

Shodno tom Sporazumu, Srbija će prihvatiti, na zahtev države članice, svakog svog državljanina koji ne ispunjava ili više ne ispunjava važeće uslove za ulazak, boravak ili nastanjenje na teritoriji države članice molilje. Srbija će takođe prihvatiti državljanina treće zemlje ili lice bez državljanstva ukoliko je dokazano ili ako je moguće verodostojno pretpostaviti da je lice u pitanju na nezakonit način i direktno ušlo na teritoriju države članice, nakon što je boravilo, ili bilo u tranzitu kroz teritoriju Srbije.⁸⁴ Većinu povratnika čine osobe koje pripadaju najugroženijim manjinama, najčešće romskoj. Osobe koje traže posao moraju da imaju lične karte i radne knjižice. Nacionalna služba za zapošljavanje povratnike prepoznaje kao ugroženu grupu na tržištu rada.⁸⁵

Povratnici su najčešće nezaposleni, a veliku prepreku njihovom zapošljavanju čini i nizak nivo obrazovanja i veština. Prema istraživanju sprovedenom 2014. kao deo projekta koji su sproveli Međunarodna organizacija za migracije, Komesarijat za izbeglice i Ministarstvo rada, samo 13% povratnika bili su zaposleni.⁸⁶

Isto istraživanje ukazalo je na to da su povratnici nisko obrazovani, a oko 50% njih je imalo samo osnovno obrazovanje, oko 25% nije imalo formalno obrazovanje, 25% je završilo srednju školu. Istraživanje je takođe pokazalo da je samo 4% koristilo kompjutere, oko 30% imalo vozačku dozvolu a 28% su imali strukovne veštine.⁸⁷

Osobe sa invaliditetom

Zakonom o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom je zabranjena diskriminacija osoba koje traže zaposlenje i zaposlenih sa invaliditetom.⁸⁸ Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom usvojen 2009. godine⁸⁹ uveo je sistem kvota.⁹⁰ Svaki poslodavac koji zapošljava između 20 i 49 radnika mora da zaposli jednu osobu sa invaliditetom, a da na svakih sledećih 50 zaposlenih primi po jednog takvog radnika. Poslodavci koji ne ispune ovaj zahtev moraju da plate „kaznu“ u iznosu od tri minimalne zarade u Republici Srbiji za svaku osobu sa invaliditetom koju su obavezni da zaposle, a ta se sredstva uplaćuju u poseban fond.⁹¹

Prema popisu stanovništva iz 2011. godine, u Srbiji je živelo 571.780 (8% stanovništva) osoba sa invaliditetom. Od tog broja, 53% su činili muškarci a 47% žene. Bilo je 60% osoba sa invaliditetom starijih od 65 godina.⁹² NVO su osporavale ove nalaze i korišćenu metodologiju, one se slažu sa procenama Svetske zdravstvene organizacije, Svetske banke i Eurostata koje se kreću od 10 do 15 procenata.⁹³

Poverenica za zaštitu ravnopravnosti istakla je da su osobe sa invaliditetom jedna od najdiskriminisanijih grupa u Srbiji.⁹⁴

Osobe sa invaliditetom su u teškoj socijalno-ekonomskoj poziciji, uz visok stepen siromaštva i sa niskim stepenom zaposlenosti. U izveštaju BCLJP iz 2014. navedeno je da prema Ministarstvu za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, 70% osoba sa invaliditetom živelo je u siromaštvu, samo 13% je bilo zaposleno, a više od polovine ih je živelo od socijalne pomoći.⁹⁵ Manjak radnih prostora koji su im pristupačni, diskriminacija i opšta nezaposlenost otežavaju osobama sa invaliditetom pronalaženje posla.⁹⁶ Tokom 2013. godine Poverenica za zaštitu ravnopravnosti je naglasila da se osobe sa intelektualnim teškoćama suočavaju sa najvećim teškoćama u zapošljavanju.⁹⁷

Osobe sa invaliditetom suočavaju se sa preprekama pri upotrebi javnog prevoza, korišćenju uslužnih delatnosti, pristupu privatnim zgradama, naročito u ruralnim oblastima.

Krajem 2014. godine u Nacionalnoj službi za zapošljavanje bilo je 20.780 registrovanih osoba sa invaliditetom, a 6.981 od njih bile su žene.⁹⁸ Ministar za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja izjavio je da je 4.575 osoba sa invaliditetom zaposleno tokom 2015. godine; od njih 1.758 žena koje su zaposlene u okviru zaštićenih radionica za osobe sa invaliditetom.⁹⁹ Nevladine organizacije su ocenile da je oko 10 procenata radno sposobnih osoba sa invaliditetom ima posao, a da su skoro svi oni, oko 9 procenata, zaposleni u zaštićenim preduzećima za zapošljavanje, što znači da je broj osoba sa invaliditetom zaposlenih na otvorenom tržištu rada je veoma nizak.¹⁰⁰ Iako je došlo do povećanja broja zaposlenih osoba sa invaliditetom, nakon usvajanja Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom, ono je ipak neznatno u odnosu na broj osoba sa invaliditetom.¹⁰¹ Kada kompanije pokušavaju da angažuju osobe sa invaliditetom, često ni NSZ, kao ni nevladine organizacije osoba sa invaliditetom ne mogu ponuditi odgovarajuće kandidate.¹⁰² Razlozi iza ovog problema uključuju nizak nivo obrazovanja osoba sa invaliditetom, nedostatak adekvatnih programa stručnog usavršavanja pri NSZ, kao i strah od ekstremnog siromaštva, jer na otvorenom tržištu osobe gube prava na socijalnu pomoć za nezaposlene.¹⁰³ Prema mišljenju NVO za preduzeća koja koriste usluge ili proizvode ustanova za profesionalnu rehabilitaciju postoji rizik od postojanja neplaćenog rada u lancu dobavljača, jer su dve trećine osoba sa invaliditetom koje rade u takvim institucijama lišene poslovne sposobnosti.¹⁰⁴

Kao što je naveo BCLJP 2014. godine, zakonske odredbe predviđaju jednakost prava pristupa obrazovanju za svako dete bez diskriminacije, dok se obezbeđuje dodatna podrška u skladu sa detetovim ličnim funkcionisanjem obezbeđuje Zakon o osnovama obrazovanja i vaspitanja.¹⁰⁵ Uprkos brojnim preprekama u primeni, procenjeno je da se broj dece sa invaliditetom u obrazovnom sistemu povećao. Međutim, 80% stanovnika Srbije veruje da deca sa senzornim i fizičkim invaliditetom koji pohađaju redovne škole imaju negativan uticaj na ostalu decu, dok 65,2% veruje da je isto tačno za decu sa intelektualnim invaliditetom.¹⁰⁶ Tokom 2015. godine, manje od 500 mladih sa invaliditetom upisalo je fakultete.¹⁰⁷

Osobe koje žive sa HIV/AIDS

Prema podacima Instituta za javno zdravlje „Dr Jovan Batut“, 2015. godine bilo je 2076 HIV pozitivnih osoba u Srbiji, i verovatno još 1100 onih koji su svesni da su zaraženi virusom.¹⁰⁸ Institut je izvestio o epidemiji HIV među MSM populacijom u Srbiji, dok su još dve grupe u povećanom riziku, intravenski zavisnici i mladi Romi.¹⁰⁹

U Srbiji je dostupna samo prva generacija medicinskih tretmana, koja u odnosu na novije generacije tretmana, izaziva brojne očigledne sporedne efekte na pacijente, i na taj način direktno doprinosi njihovoj viktimizaciji na radnom mestu. Pacijentima je potrebna dodatna medicinska nega, pa zbog toga

češće odsustvuju sa radnog mesta, što ih izlaže većem riziku od otpuštanja, ili je njihova produktivnost umanjena što se takođe onda odražava na njihov položaj na tržištu rada.¹¹⁰

Prema NVO „Stav plus“, koja pruža pomoć osobama koje boluju od HIV/AIDS, ne postoje zvanični podaci o diskriminaciji osoba obolelih od HIV/AIDS u pogledu zapošljavanja ili na radu, jer te osobe navodno ne prijavljuju slučajeve diskriminacije, strahujući da će biti dodatno diskriminisane ili stigmatizovane. Kada sazna da zaposleni boluje od HIV/AIDS, poslodavac ga primorava da se penzioniše ako ispunjava uslove za prevremenu penziju ili ga otpušta.¹¹¹

Slično tome, tokom 2014. godine Poverenica za zaštitu ravnopravnosti navela je da su u nekim slučajevima osobe obolele od HIV izgubile posao zbog svog zdravstvenog statusa.¹¹²

Seksualne manjine

Zakon o zabrani diskriminacije propisuje da je seksualna orijentacija privatna stvar i da niko ne može biti pozvan da se javno izjasni o svojoj seksualnoj orijentaciji. Po tom zakonu, svako ima pravo da se izjasni o svojoj seksualnoj orijentaciji, a diskriminatorsko postupanje zbog takvog izjašnjavanja je zabranjeno.

Zakon o zabrani diskriminacije takođe zabranjuje diskriminaciju zbog promene pola.

Navedeno je da se odredbe važećih zakona, strategija i pravilnika kojima se zabranjuje diskriminacija ne sprovode dosledno.¹¹³ Istopolni brakovi ili građanske zajednice nisu priznate zakonom.¹¹⁴

Veliki broj srpskih nevladinih organizacija izvestio je o napadima protiv LGBT osoba tokom 2012. i 2013. godine. Ne postoje, međutim, zvanični podaci o zločinima počinjenim nad LGBT osobama, kao ni podaci da li su bili motivisani mržnjom prema ovoj grupi. Tokom 2012. i u septembru 2014. godine, Parada ponosa uspešno je održana u Beogradu po prvi put bez incidenata ili organizovanog nasilja.¹¹⁵

Izveštaji Evropske komisije, Stejt Departmenta i drugih ukazuju na to da je društvena diskriminacija LGBT osoba teška. Postoji malo informacija o diskriminaciji na radnom mestu, međutim, verovatno zbog straha LGBT osoba da se autuju na radnom mestu.¹¹⁶ Kvalitativna studija koju je 2015. godine sproveo Centar za kvir studije ukazuje na široko rasprostranjenu diskriminaciju LGBT osoba, kako u pristupu zapošljavanju tako i u napredovanju.¹¹⁷ U istraživanju prioriteta LGBT zajednice u Srbiji iz 2014. godine, objavljene od strane Centra za kvir studije, borba protiv diskriminacije na radu je drugi najviši prioritet, posle lične bezbednosti, što je dodatni pokazatelj da je diskriminacija ove grupe široko rasprostranjena u radnim odnosima.¹¹⁸

Prema studiji koju je NVO CUPS objavio 2012, postoji očigledna nesrazmera između obrazovnog nivoa i poslova koje obavljaju transrodne osobe.¹¹⁹ Većina ispitanika koja je završila srednju školu i pohađa ili je završila fakultet, ali su obavljale najčešće jednokratne poslove ili „radile na crno.“¹²⁰

Žene

Ustavom je zajemčena ravnopravnost žena i muškaraca a Zakon o zabrani diskriminacije zabranjuje diskriminaciju po osnovu pola.¹²¹ Zabranjeno je i fizičko i drugo nasilje, eksploatacija, izražavanje mržnje, omalovažavanje, ucenjivanje i uznemiravanje s obzirom na pol, kao i javno zagovaranje, podržavanje i postupanje u skladu sa predrasudama, običajima i drugim društvenim obrascima ponašanja koji su zasnovani na ideji podređenosti ili nadređenosti polova, odnosno stereotipnih uloga polova.

Zakon o radu¹²² zabranjuje diskriminaciju zaposlenih osoba i tražilaca posla, zabranjuje najčešće oblike diskriminacije u vezi s poslom i dozvoljava sprovođenje afirmativnih mera. Posebna zaštita pruža se ženama na porodiljskom odsustvu i dojljama koje rade. Radnice u drugom stanju i one koje doje imaju pravo na zakonsku zaštitu, a poslodavci su pod obavezom da im dodele druge adekvatne poslove, ili, ako

ti poslovi još uvek nisu dostupni, pošalju ih na plaćeno odsustvo. Radnice u drugom stanju imaju pravo na plaćeno odsustvo ili odsustvo s posla kako bi obavile medicinske preglede u vezi sa svojom trudnoćom. Radnicama u drugom stanju nije dozvoljeno da obavljaju poslove za koje su nadležni ustanovili da su opasni po njihovo ili zdravlje njihove dece, naročito poslove koje podrazumevaju dizanje teškog tereta, štetnu radijaciju ili izlaganje visokim temperaturama.

U 2009. godini, Srbija je usvojila Zakon o ravnopravnosti polova, koji postavlja pravni okvir za stvaranje uslova za realizaciju politike jednakih mogućnosti i jednakog uživanja ljudskih prava žena i muškaraca, kao i posebne mere za sprečavanje eliminaciju diskriminacije na osnovu pola.¹²³ Beogradski centar za ljudska prava, je međutim, u Izveštaju o stanju ljudskih prava u Srbiji za 2012. ukazao na problem diskriminacije žena na tržištu rada, naročito na otpuštanje trudnica i porodilja.¹²⁴

Srbija je zauzela 45. mesto među 145 zemalja na Indeksu rodno jaza na Svetskom ekonomskom forumu 2015. godine (više rangirane zemlje pokazuju niži nivo rodne razlike), 2014. godine bila je na 54. mestu a 2013. na 42. Posle Bugarske, Srbija je najviše rangirana među susednim zemljama, i srednje-rangirana među zemljama Evrope i Centralne Azije. Srbija je na 42. mestu po političkom jačanju, na 52. po postizanju obrazovanja, na 74. po ekonomskom učešću i na 79. po pristupu zdravstvenoj zaštiti.¹²⁵

Prema Evropskom institutu za rodnu ravnopravnost, Srbija je na 22. mestu na zajedničkoj listi za rodnu jednakost sa zemljama EU, sa rezultatom 40,6 od 100, dok je proseka za EU bio 52,9 poena. Ukupno, najniži rezultati postignuti su u sferama rada (samo 38,2 poena dok je proseka za EU bio 61,9) i finansija (39,2 poena naspram 67,8 proseka za EU).¹²⁶

Poverenica za zaštitu ravnopravnosti navela je 2015. da je većina primljenih žalbi bila u vezi diskriminacije prilikom zapošljavanja ili na radnom mestu, i da su ih pretežno podnosile žene. Statistika Poverenice za prethodne godine potvrđuje zaključak da su žene najviše diskriminisana grupa na tržištu rada.¹²⁷ Prema Poverenici za ravnopravnost, žene u ruralnim oblastima i Romkinje suočavaju se sa dodatnom diskriminacijom na radnom mestu.¹²⁸

Žene su kao najveća ranjiva grupa na tržištu rada u nepogodnom položaju. Stopa zaposlenih žena niža je od stope zaposlenih muškaraca.¹²⁹ Zakon o ravnopravnosti polova¹³⁰ obavezuje poslodavce da vode evidenciju o polnoj strukturi zaposlenih, usvajaju planove mera za otklanjanje ili ublažavanje neravnomerne zastupljenosti polova i sačinjavaju izveštaje o sprovođenju plana mera.¹³¹ Prema informacijama iz različitih izvora prikupljenih tokom 2016. godine ove obaveze nikada nije ispunjavala velika većina kompanija.¹³² Prema Nacionalnoj strategiji za rodnu ravnopravnost iz 2015. godine¹³³ stopa zaposlenosti muškaraca (50%) značajno je viša u odnosu na stopu zaposlenosti žena (35%).

Žene su pretežno zaposlene u uslužnom sektoru (76%), a postoji 14% samozaposlenih žena radno sposobnog uzrasta i duplo toliko muškaraca. Žene preduzetnice (20,6%) izjavile su da su tretirane drugačije od njihovih kolega muškaraca, i 76% je smatralo da žene nisu prihvaćene i da ih ne doživljavaju ih ozbiljno. Prema Godišnjem izveštaju o ljudskim pravima Beogradskog centra za ljudska prava za 2015. godinu, sklapanje ugovora o zaposlenju na određeno vreme najrasprostranjeniji je oblik diskriminacije mladih žena.¹³⁴

Izveštaj iz 2012. godine Instituta ekonomskih nauka pokazuje da je stopa zaposlenosti žena starijih od 55 godina u umerenom padu od početka procesa privatizacije. Žene u okviru ove starosne grupe češće rade poslove sa kraćim radnim vremenom i za nižu platu od muškaraca.¹³⁵

Mreža Žene protiv nasilja je ukazala 2016. da ženama često na razgovoru za posao postavljaju diskriminatorna pitanja.¹³⁶ Prema istraživanju o diskriminaciji žena na tržištu rada u periodu od 2006. do 2011. koje je sproveo Viktimološko društvo Srbije, 52,3 procenta ispitanica je iskusilo neku vrstu diskriminacije prilikom traženja posla, uključujući pitanja o privatnom životu tokom razgovora za posao (48 procenata), na razgovoru za posao komentarisano njihov fizički izgled (9,7 procenata), trudnoća i

materinstvo su bili prepreka za dobijanje posla (5,1 procenat), ispitanicama je na razgovoru za posao stavljeno do znanja da se od njih očekuje seksualni odnos sa pretpostavljenim ili nekom drugom osobom (0,7 procenata).¹³⁷

Jednaka primanja, unapređenje

Žene u Srbiji takođe nisu plaćene jednako za obavljanje poslova iste vrednosti, niti dobijaju redovno unapređenje. U 2015. godini, prema rečima direktorke Kancelarije za ljudska i manjinska prava Vlade Republike Srbije, u proseku žene su bile plaćene 11 procenata manje od muškaraca za posao iste vrednosti, što znači da moraju da rade dodatnih 40 dana godišnje za istu zaradu. Žene čine većinu zaposlenih u niže plaćenim profesijama - zdravstveni sektor, obrazovanje, socijalni rad i tekstilna industrija, a ni u ovim industrijama nisu na upravljačkim pozicijama.¹³⁸

Prema navodima iz Godišnjeg izveštaja Beogradskog centra o ljudskim pravima za 2015. godinu, u proseku su žene plaćane 11% manje od muškaraca za obavljanje posla iste vrednosti.¹³⁹

Anketa koju je 2014. sproveo srpsko Ministarstvo za rad, zapošljavanje, socijalna i boračka pitanja pokazalo je da na stotinu zaposlenih muškaraca sa visokim obrazovanjem postoji 114 žena, ali muškarci u istoj kategoriji zarađuju 5,1% više. Žene u Srbiji takođe teže stižu do unapređenja, teže im je da napreduju do upravljačkih pozicija kada nisu jedini vlasnici kompanija. Postoji značajno manji broj žena na najvišim upravljačkim pozicijama – 25,8%. Takođe manje od trećine preduzetnika su žene, a u 66% to je slučaj iz nužde, pretežno u uslužnom sektoru.¹⁴⁰

Porodiljsko odsustvo

Odluke Poverenice za zaštitu ravnopravnosti usvojene tokom 2015. godine ukazuju na to da je radna diskriminacija posebno izražena prema trudnicama i majkama beba.¹⁴¹

Žene imaju pravo na ukupan broj od 365 dana trudničkog, porodiljskog i bolovanja radi nege deteta. Tokom privremenog zdravstvenog odsustva ili odsustva zbog komplikacija u vezi sa trudnoćom, trudnice primaju naknadu iz Republičkog fonda za zdravstveno osiguranje u vrednosti 65% iznosa njihove plate, a ostalih 35% pokriva se iz državnog budžeta.¹⁴²

Trudničko bolovanje koje započinje 45 do 28 dana pre očekivanog dana porođaja, porodiljsko koje traje do tri nakon rođenja deteta, i bolovanje radi nege deteta koje može trajati do godinu dana od prvog dana trudničkog bolovanja,¹⁴³ kompenzuju se u zavisnosti od dužine radnog staža, i to nije u skladu sa standardima MOR.¹⁴⁴

U Nacionalnoj strategiji za rodnu ravnopravnost iz 2015. godine, koja sadrži relevantne podatke iz 2014. godine o balansu između poslovnog i privatnog života, navodi se da službe za brigu o deci nisu dovoljno pristupačne ženama; 63% žena nasuprot 37% muškaraca prestalo je da radi ili je smanjilo broj radnih sati kako bi vodili brigu o detetu ili nekom drugom članu porodice. Gotovo isključivo su žene bile te koje su prestale da rade kako bi brinule o detetu ili nekom drugom članu porodice.¹⁴⁵

Žene vlasnice registrovanih poljoprivrednih gazdinstava, kao i žene koje rade kao privremeni ili povremeni radnici nemaju pravo na trudničko, porodiljsko ili odsustvo radi brige o deci.¹⁴⁶

Seksualno uznemiravanje

Istraživanje koje je Savez samostalnih sindikata Srbije sproveo u 12 gradova Srbije 2011. godine pokazuje da je svaka treća zaposlena žena doživela zlostavljanje na radu, uključujući mobingu ili seksualnom uznemiravanju.¹⁴⁷

Inspekcija rada je obavila 33.861 inspekcijskih nadzora 2011, od čega je 7.227 kontrola bilo vezano za primenu Zakona o zabrani zlostavljanja na radu. Služba inspekcije rada je tokom 2011. vodila rodno osetljivu statistiku ali samo u pogledu broja zahteva zaposlenih za ostvarivanje prava u vezi sa zlostavljanjem na radu (77 zahteva su podnele žene, 67 muškarci).¹⁴⁸

U ruralnim područjima

Nejednakost je naročito izražena u ruralnim oblastima, i u vezi sa poljoprivrednom proizvodnjom. Muškarci su jedini vlasnici kuća i zemlje u više od 80% slučajeva, a žene gotovo nikada nisu imale opremu za proizvodnju u svom vlasništvu. Žene takođe čine većinu nezaposlenog i neformalno zaposlenog stanovništva u ruralnim oblastima. Žene čine čak 74% neplaćenih članova poljoprivrednih porodičnih gazdinstava.¹⁴⁹

U zajednici

Iako je procenat žena koje imaju udeo u vlasništvu porastao sa 22% iz 2011. godine na 26% u 2006, i dalje ostaje nizak. Po učešću žena u politici Srbija je visoko rangirana među evropskim državama sa 34% žena članica parlamenta, mada su one pretežno predstavnice u Parlamentarnim odborima koji se bave ljudskim pravima, pravima deteta, kulturom, i zaštitom porodice, a nedovoljno su zastupljene u onim odborima koji se bave finansijama, bezbednošću i infrastrukturom.¹⁵⁰ Ipak, EU je procenila da je učešće žena u politici tokom 2015. godine kao i u privatnom sektoru ostalo na vrlo niskom nivou.¹⁵¹

Privatnost potrošača i zaposlenih

Srbija je potpisnica Konvencije o zaštiti lica u odnosu na automatsku obradu ličnih podataka Saveta Evrope¹⁵² i Dodatnog protokola na Konvenciju.¹⁵³ Ustav Srbije ne garantuje pravo privatnosti kao takvo, ali Ustavni sud je usvojio mišljenje da je ovo pravo sastavni deo ustavnog prava na dostojanstvo i slobodan razvoj ličnosti.¹⁵⁴ Ustav sadrži odredbe o nepovredivosti fizičkog i mentalnog integriteta (čl. 25), nepovredivosti doma (čl. 40), i poverljivost pisama i ostalih vidova komunikacije (čl. 41). Ustav garantuje zaštitu privatnih podataka, i obezbeđuje svakome pravo da bude obavešten o prikupljanju podataka o njemu (čl. 42).

Zakonom o zaštiti ličnih podataka¹⁵⁵ i ostalim zakonima dalje je regulisana ova oblast; međutim, neregulisane oblasti kao što su video nadzor, direktni marketing, sigurnosne provere, obrada biometrijskih podataka ili jedinstvenih matičnih brojeva građana stvaraju velike probleme u zaštiti ličnih podataka.¹⁵⁶ Prema navodima BCHR, Zakon o zaštiti ličnih podataka¹⁵⁷ određuje izuzetno široke osnove za obradu ličnih podataka.¹⁵⁸ Tokom 2015. godine Evropska komisija je navela da pravni okvir za zaštitu ličnih podataka nije u potpunosti u skladu sa standardima EU i da bi trebalo usvojiti novi zakon.¹⁵⁹

Prema Povereniku za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti, nakon sedam godina primene Zakona o zaštiti ličnih podataka, svega 1.619 rukovodilaca podataka o ličnosti, od njih oko 350.000 pretpostavljenih, dostavilo je Povereniku evidencije o zbirka podataka o ličnosti za Centralni registar. Najveći broj baza prijavljuju privredna društva, po mišljenju Poverenika, jer već posluju u drugim zemljama u čijim pravnim sistemima postoje slični zahtevi. Kompanije koje su registrovale najveći broj baza su Wiring Systems Southeast iz Prokuplja (89), Nestle Adriatic iz Beograda (25) i Fresenius medical care (23).¹⁶⁰

U septembru 2013. godine, Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti, u pismu Ministru za rad, zapošljavanje, socijalna i boračka pitanja, naglasio je jedna broj pitanja u vezi sa ličnim podacima radnika. Ovo je obuhvatilo slučajeve u kojima su veliki tomovi ličnih podataka skupljeni i

obrađeni od strane kompanija bez svrhe ili opravdanja; nadzore elektronske komunikacije zaposlenih od strane poslodavca; nadzore zaposlenih preko video ili GPS praćenja; obradu biometrijskih podataka; i obradu osetljivih podataka poput medicinskih dijagnoza i krivičnih presuda. Poverenik je primetio da obrada ličnih podataka u kontekstu radnih odnosa nije posebno regulisana zakonom, ali da je takva praksa u suprotnosti sa Ustavom i Zakonom o zaštiti ličnih podataka.¹⁶¹

Tokom 2014. Poverenik je ispitao sprovođenje i usaglašenost sa zakonima o zaštiti podataka svih 29 komercijalnih banaka u Srbiji, i ustanovio je da oko 65% banaka obavlja neprihvatljivu obradu ličnih podataka fotokopiranjem ličnih dokumenata pojedinaca (obično ličnih karata i pasoša) bez valjane pravne osnove. Oko 30% banaka obavlja obradu ličnih podataka fotokopiranjem radnih knjižica, izvoda iz matične knjige rođenih, računa za plaćanje usluga komunalnih preduzeća i drugih dokumenata koji sadrže lične podatke njegovih postojećih ili potencijalnih klijenata itd. Što se tiče obrade medicinskih podataka pojedinaca koje zakon vidi kao posebno osetljive lične podatke, 10% banaka je bilo uključeno u nezakonsku obradu ličnih podataka fotokopiranjem medicinskih izveštaja ili zdravstvenih upitnika njihovih klijenata ili potencijalnih klijenata, obično u procedurama odobravanja kredita ili kada banke uzimaju ulogu zastupnika osiguranja u ime osiguravajućih kompanija. Takođe, oko 30% banaka pravile su fotokopije zdravstvenih knjižica i na taj način se uključile u nezakonitu obradu ličnih podataka.¹⁶²

Prema Izveštaju BHCR za 2015. godinu, mediji su često objavljivali lične podatke građana, čak i posebno osetljive podatke.¹⁶³

Zakon o elektronskim komunikacijama¹⁶⁴ propisuje obavezu operatera da zadrži podatke o elektronskim komunikacijama za potrebe sprovođenja istrage, otkrivanja krivičnih dela i vođenja krivičnog postupka, kao i za potrebe zaštite nacionalne i javne bezbednosti Republike Srbije. Operatori imaju obavezu da zadrže podatke o ostvarenoj komunikaciji svojih klijenata 12 meseci od dana obavljene komunikacije a na način da im se bez odlaganja može pristupiti, odnosno da se mogu dostaviti na zahtev državnog organa. Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti i zaštitnik građana su nadzirali primenu Zakona o zaštiti podataka o ličnosti četiri operatera telefonije u periodu od marta 2011. do marta 2012. Nadzor je pokazao da su organi javne vlasti u tom periodu podneli 4.400 zahteva za pristup zadržanim podacima i da su operateri takav pristup obezbedili u 90% slučajeva, iako su organi samo u 50% zahteva naveli pravni osnov za pristup podacima.

Samo jedan od četiri operatera u Srbiji, Telenor, ima softversku aplikaciju za evidentiranje ulazaka u sistem podataka o korisnicima.¹⁶⁵

Kompanije u sektoru informacionih i komunikacionih tehnologija su navodno zaobišle propise u oblasti zaštite podataka.¹⁶⁶

Kao što je navedeno, 2014. Poverenik je poslao upitnik kako bi ispitao 184 internet provajdera čiji klijenti su bila fizička lica. Analiza prikupljenih odgovora operatera izazvala je brojne brige. Poverenik je zaključio da je postojao visok rizik nezakonite obrade podataka i narušavanja privatnosti.¹⁶⁷

Slučajevi

Izveštaji o pitanjima vezanim za ljudska prava i biznis o kojima su izveštavali NVO, međunarodne organizacije, mediji, itd.

- **Autonomni ženski centar (AŽC), 2016:** Nakon pojavljivanja na u rijaliti emisiji „DNK“ koja se emituje na TV Pink, muž je ubio ženu (tema „DNK“ je utvrđivanje očinstva. Organizacije za

ženska prava dovele su u pitanje da li se žene dobrovoljno pojavljuju u ovoj TV emisiji, bez obzira na to da li su potpisale pristanak, naročito u slučajevima kada su bile žrtve nasilja u porodici). AŽC je poslao pisma jednom broju kompanija i zatražio da prestanu da se reklamiraju u ovakvoj emisiji. Samo Telenor je pristao da prekine oglašavanje, neke kompanije su odgovorile da dobijaju reklamne pakete od agencija i nisu u mogućnosti da biraju kada će reklama biti emitovana, a neki nikad nisu odgovorili.¹⁶⁸

- **Autonomni ženski centar (AŽC), 2016:** Reklamne kampanje su često mizogene i seksističke, npr. kao reklama za seme pšenice koja je glasila: „Zlatokosa, iz dobre porodice, zdrava i snažna, spremna da rađa”.¹⁶⁹
- **Poverenica za zaštitu ravnopravnosti, 2015:** Ustanovljeno je da postoji diskriminacija u nekoliko slučajeva gde je radni odnos okončan zbog pitanja u vezi sa porodijskim bolovanjem: ugovor o radu jedne austrijske državljanke koja je radila kao finansijski direktor u jednoj kompaniji u Beogradu okončan je kada je obavestila svog poslodavca da je trudna; radnica je proglašena tehnološkim viškom kada je trebalo da se vrati na posao nakon porodijskog bolovanja; radnica je premeštena na nižu funkciju kada se vratila na posao nakon odsustva radi nege deteta, odluka je doneta na osnovu diskriminišuće politike upravljanja učinkom; nakon povratka sa porodijskog bolovanja, radnici je postavljen ultimatum da ili prihvati sporazumni raskid ugovora o radu ili premeštanje na nižu poziciju, pošto bi u suprotnom bila proglašena tehnološkim viškom i otpuštena.¹⁷⁰
- **Poverenica za zaštitu ravnopravnosti, 2015:** U dva slučaja starosna diskriminacija je ustanovljena u kreditnim politikama banaka.¹⁷¹
- **Poverenica za zaštitu ravnopravnosti, 2015:** Građevinska kompanija diskriminisala je radnika na osnovu njegovog medicinskog statusa tako što mu je okončala ugovor o radu jer je uzeo odsustvo iz medicinskih razloga.¹⁷²
- **Poverenica za zaštitu ravnopravnosti, 2015:** Kompanija i advokatska kancelarija ispitivale su kandidate za posao o bračnom stanju i napravili su odabir na osnovu ovog diskriminatornog kriterijuma.¹⁷³
- **Poverenica za zaštitu ravnopravnosti, 2015:** Zaposleni je premešten na nižu funkciju nakon podnošenja žalbe Povereniku za zaštitu ravnopravnosti.¹⁷⁴
- **Godišnji izveštaj o ljudskim pravima za 2015. godinu Beogradskog centra za ljudska prava:** Tokom 2015. godine Poverenik za zaštitu informacija od javnog značaja i ličnih podataka pokrenuo je nadzor sprovođenja i primene Zakona o zaštiti podataka od strane sedam udruženih deoničarskih društava koja su objavila imena, adrese i jedinstvene matične brojeve svojih deoničara i brojeve njihovih glasova i deonica na svom veb sajtu.¹⁷⁵
- **Godišnji izveštaj o ljudskim pravima za 2015. godinu Beogradskog centra za ljudska prava:** Državni organi bezbednosti prema odgovarajućim zakonima imaju dozvolu da pristupe sačuvanim podacima; međutim, samo dva od 207 elektronskih operatera koji čuvaju komunikacione podatke (Telenor i Telekom Srbija) su prosledili prikupljene podatke Povereniku za informacije od javnog značaja u skladu sa zakonom. Nakon pregleda pokrenuta je procedura od strane nadležnog ministarstva i ostalih 146 elektronskih komunikacionih operatera je kontaktiralo Poverenika do 1. juna 2015. godine.¹⁷⁶
- **Poverenica za zaštitu ravnopravnosti, 2014:** Direktor kompanije koji je odbio da iznajmi prostorije za organizaciju zabave kojoj su prisustvovala LGBT osobe postupio je diskriminišuće.¹⁷⁷

- **Poverenica za zaštitu ravnopravnosti, 2014:** Banjski hotel je dobio preporuku da učini svoj objekat pristupačnim osobama sa invaliditetom. Hotel nije postupio u skladu sa ovom preporukom. ¹⁷⁸
- **Poverenica za zaštitu ravnopravnosti, 2014:** U dva odvojena slučaja protiv dve zdravstvene ustanove, Poverenik je naišao na diskriminaciju pacijenata obolelih od HIV. U jednom slučaju, bilo je jasno naznačeno da je osoba obolela od HIV crvenim slovima na prednjoj strani zdravstvenog kartona, a u dugom je pacijentu uskraćeno lečenje i upućen je na drugu ustanovu. ¹⁷⁹
- **Poverenica za zaštitu ravnopravnosti, 2014:** Poslodavac je prekršio zabranu diskriminacije objavivši obaveštenje da Romi neće biti zaposleni kao berači malina. ¹⁸⁰
- **Poverenica za zaštitu ravnopravnosti, 2014:** „Elektrodistribucija“ je izvršila diskriminaciju prema romskom naselju tako što su izdavali grupne račune za struju. ¹⁸¹
- **NVO Praxis, jun 2014:** Poverenica za zaštitu ravnopravnosti je ustanovila da je u procesu zapošljavanja, picerija „Marconi-Rim“ iz Niša uskratila mogućnost zaposlenja jednoj Romkinji, isključivo zbog njene etničke pripadnosti. ¹⁸²
- **Blic, decembar 2013 :** Alfa banka je otpustila jednu zaposlenu u šestom mesecu trudnoće i dve zaposlene na porodijskom odsustvu. ¹⁸³
- **Poverenica za zaštitu ravnopravnosti, januar 2012:** Viši sud u Beogradu je utvrdio da je preduzeće JAT AIRWAYS izvršilo težak oblik diskriminacije protiv zaposlenog, kapetana Boinga 737. Tužilac je tvrdio da je šikaniran, ponižavan, nazivanjem pogrđnim i uvredljivim imenima jer je tužilac po nacionalnosti Nemač, katoličke veroispovesti. Rukovodstvo ove kompanije je takođe kako se tvrdilo prestalo uredno da ga obaveštava o njegovim letovima kada je zatražio sudsku zaštitu od diskriminacije. ¹⁸⁴
- **Poverenica za zaštitu ravnopravnosti, novembar 2011:** Sud u Novom Sadu je presudio protiv javnog preduzeća u Novom Sadu za diskriminaciju zaposlenog po osnovu političke pripadnosti. Nakon promene rukovodstva, on je bio raspoređen na nepovoljnije (lošije poslove) a nakon godinu dana i otpušten. ¹⁸⁵
- **Poverenica za zaštitu ravnopravnosti, septembar 2011:** Jedna klinika je preko Nacionalne službe za zapošljavanje objavila oglas za prijem u radni odnos na određeno vreme na radno mesto medicinske sestre-tehničara, u kojem je propisan uslov „da medicinske sestre nisu starije od 35 godina“. Poverenica je utvrdila da ovo predstavlja neposrednu diskriminaciju na osnovu starosnog doba u oblasti rada. ¹⁸⁶

Inicijative kompanija

Programi privatnog sektora koji kao cilj imaju obezbeđivanja poštovanja ljudskih prava ili doprinos razvoju.

Razvojne inicijative kompanija

Telenor: U partnerstvu sa Ministarstvom zdravlja i UNICEF Srbija, kompanije sprovodi projekat “Povezivanje” sa ciljem unapređenja zdravlja i životnih uslova Romskih porodica. Za nekoliko godina, *Vodič o ljudskim pravima i biznisu: Srbija*

Romske zdravstvene medijatorke doprinele su znatnom unapređenju životnih uslova Romskih porodica. Drastično je unapređen pristup zdravstvenim uslugama, smanjena je smrtnost dece u romskim naseljima za 50 procenata, a njihovim naporima je takođe unapređen pristup romskih porodica mnogim drugim pravima. Iako su na početku imale ulogu medicinskih radnica, medijatorke su postale socijalne radnice koje sada predstavljaju jedinstvenu vezu između romske zajednice i celokupnog institucionalnog sistema.¹⁸⁷

Erste Bank a. d. Novi Sad – Superstep: od 2011. godine, ovaj program podržava obrazovane nezaposlene mlade ljude koji pokušavaju da započnu sopstveni posao, obezbeđuju im se obuke i radionice o temama od značaja uključujući razvoj poslovnih ideja i planova, pristup posebnim linijama kredita, jednu godinu mentorstva itd.¹⁸⁸

General Societe Serbia i Forum mladih sa invaliditetom Srbije: organizuju Inkluzivnu akademiju koja se bavi uključivanjem i unapređivanjem znanja i veština osoba sa invaliditetom, kao i jačanjem njihovih kompetencija i konkurentnosti na tržištu rada.¹⁸⁹

EY: saraduje sa NVO Forum mladih sa invaliditetom Srbije u cilju regrutovanja mladih profesionalaca sa invaliditetom; pomaže ženama na rukovodećim položajima organizovanjem specijalizovane obuke i omogućavanjem umrežavanja žena lidera u okviru kompanija; ženama sa malom decom omogućuje da rade od kuće i obezbeđuje im svu tehničku opremu koja im je potrebna da adekvatno vrše svoje radne obaveze; i organizuje edukativne programe i obuku u „mekim veštinama“ i razvoju karijere za mlade ljude.¹⁹⁰

Deklaracija o poštovanju principa osnaživanja žena: Sedam velikih kompanija koje posluju u Srbiji— Actavis, Avon, Banka Intesa, Coca Cola, Carlsberg, Erste banka, i IBM—su potpisale Deklaraciju o poštovanju principa osnaživanja žena u cilju poboljšanja položaja žena na tržištu rada.¹⁹¹

Preporuke zainteresovanih strana

Poverenica za zaštitu ravnopravnosti, navela je sledeću preporuku bankama u svom Godišnjem izveštaju za 2015. godinu:¹⁹²

Građani ne bi trebalo da budu diskriminisani u pristupu bankarskim uslugama na osnovu starosti. Banke bu trebalo da pristupe svakom pojedinačnom slučaju bilo da su njihovi klijenti podobni za određenu vrstu kredita ili neku drugu uslugu.

Poverenica za zaštitu ravnopravnosti, navela je sledeću preporuku vladi, u Godišnjem izveštaju za 2015. godinu relevantnu za kompanije¹⁹³

svi javne nadležne organe i privatnike poslodavce da razviju interne mehanizme za eliminaciju i zaštitu od diskriminacije, rodno zasnovane kadrovske politike i upravljanje nacionalnim, etničkim, jezičkim i ostalim različitostima.

Poverenica za zaštitu ravnopravnosti, navela je sledeću preporuku vladi, od važnosti za kompanije, u svom Godišnjem izveštaju za 2014. godinu:¹⁹⁴

poslodavci bi trebalo da imaju obavezu da prilagođavanja radnog mesta za osobe sa invaliditetom.

Autonomni ženski centar (AZC): Kompanije bi u svojim politikama koje se odnose na zaposlene trebalo eksplicitno da naglase da će pružati podršku ženama žrtvama nasilja u porodici.¹⁹⁵

Autonomni ženski centar (AZC): dao je sledeću preporuku vladi, od važnosti za kompanije, trebalo bi da bude obavezno za oba roditelja da koriste odsustvo radi nege deteta (nakon rođenja/usvajanja deteta) koje bi bilo istog trajanja npr. po 6 meseci.¹⁹⁶

Poverenica za zaštitu ravnopravnosti je u pisanim komentarima upućenim 2013. godine Beogradskom centru za ljudska prava preporučila sledeće:¹⁹⁷

- Nacionalnoj službi za zapošljavanje i portalima koji oglašavaju upražnjena radna mesta da ne objavljuju oglase u kojima su navedeni diskriminatorni uslovi vezani za pol, izgled ili starost kandidata.
- da organizuju za svoje zaposlene obuku o diskriminaciji, primenjuju afirmativne mere prilikom zapošljavanja, i da obezbede da su njihove prostorije u potpunosti pristupačne ako pružaju usluge

Poverenica za zaštitu ravnopravnosti je takođe podnela preporuke za nove odredbe Zakona o radu. Iako su ove preporuke namenjene Vladi, mogu biti relevantne za kompanije.¹⁹⁸ Preporuke uključuju:

- Zakon o radu bi trebalo da bude izmenjen i dopunjen kako bi propisao jasno i nedvosmisleno pravo zaposlenih majki koje doje na pauze u dužini od 90 minuta dnevno i pravo da same odlučuju kada će i koliko takvih pauzi da prave;
- pravo zaposlenih majki koje rade šest sati na dan na pauzu od najmanje 45 minuta za dojenje, kao i pravo majki blizanaca, više dece ili prevremeno rođene dece na pauzu od minimum 120 minuta;
- da jednom roditelju usvojenog deteta bude zajemčene pauze za hranjenje deteta pod istim uslovima.
- Zakon treba izričito da prizna pravo zaposlenog da bude raspoređen na isto ili drugo odgovarajuće radno mesto nakon povratka sa roditeljskog odsustva ili odsustva radi nege deteta ako je u međuvremenu ukinuto radno mesto na koje je prethodno bio raspoređen.
- Poslodavac po potrebi treba da bude dužan da obezbedi stručnu obuku za zaposlenog ako je izmenjen proces rada, kako bi imao jednake mogućnosti za napredovanje.
- Kao meru zaštite trudnih radnica i radnica koje se podvrgavaju postupku veštačke oplodnje, poslodavac koji zapošljava više od 20 žena na neodređeno vreme treba da im obezbedi posebnu prostoriju za odmor i higijenu.

Uprava za rodnu ravnopravnost uputila je preporuku 2013. godine da bi žene trebalo da budu prisutnije u IT sektoru na svim nivoima, posebno na rukovodećim pozicijama.¹⁹⁹

Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u periodu od 2016. do 2025. godine uključuje sledeće mere koje **bi mogle** da primenjuju kompanije

- uključenje agencija za zapošljavanje u obrazovne aktivnosti i pri izgradnji kapaciteta za rad sa kategorijama nezaposlenih lica koja se mogu teže zaposliti, kako bi se povećao broj Roma koji traže posao preko agencija za zapošljavanje
- organizacija seminara i obuka o zabrani diskriminacije u vezi sa pristupom tržištu rada, zapošljavanjem i radnim pravima zaposlenih u asocijacijama poslodavaca
- promovisanje primera dobre prakse u zapošljavanju romskih muškaraca i žena, kao i načina eliminisanja predrasuda i stereotipa²⁰⁰

U Konvenciji o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena iz 2013. godine - Komitet UN za eliminisanje svih oblika diskriminacije žena uputio je sledeću preporuku vladi, relevantnu za kompanije:

- Usvojiti mere kako bi se primenio princip jednake naknade za posao iste vrednosti kako bi se smanjio i zatvorio jaz između visine primanja radnika različitih polova;
- Ohrabriti učešće žena u profesionalnim oblastima u kojima su tradicionalno nedovoljno zastupljene;
- Ojačati mere prevencije i boriti se protiv seksualnog uznemiravanja žena na radnom mestu formiranjem efikasnih mehanizama prijavljivanja i sankcionisanja.²⁰¹

Smernice o pitanjima ljudskih prava namenjena preduzećima

Aktivnosti i prioriteti koje su istakli domaćih i međunarodnih činilaca, kao i inicijative kompanija u cilju obezbeđenja poštovanja ljudskih prava i doprinos razvoju u lokalnom kontekstu

Due Diligence biblioteka

Sledeće preporuke razvio je Danski institut za ljudska prava kroz istraživanje i saradnju sa kompanijama

Diskriminacija

Da li je kompanija osigurala donošenje odluka u vezi sa zapošljavanjem na osnovu relevantnih i objektivnih kriterijuma?

- Kompanija prepoznaje različite vrste diskriminacije, uključujući i one koje su ukorenjene u formalnim strukturama i kulturnim tradicijama
- Kompanijske politike obezbeđuju da su odluke o zapošljavanju, platama, napredovanju, obukama, disciplini, penzionisanju i otpuštanju zasnovane isključivo na nepristrasnim kriterijumima, i nisu u vezi sa bilo kojom od osnova diskriminacije navedenih u opisu ovog pitanja.
- Za svaku kategoriju posla u kompaniji postoji pisani opis u kome je naveden rang plate i kvalifikacije potrebne za obavljanje posla u datoj kategoriji.
- Kompanija je osigurala da oglasi za posao ne sadrže diskriminatorne kriterijume, kao što su npr. rasa, pol ili godine (osim ukoliko su navedene kao deo zakonite promocije jednakih mogućnosti).
- Kompanija je obezbedila da se od kandidata za posao ne zahtevaju informacije o bračnom statusu, trudnoći, nameri da imaju decu, broju zavisnih lica, i slična pitanja koja mogu voditi diskriminatorom donošenju odluke o zapošljavanju.

- Svi menadžeri koji se bave zapošljavanjem obučeni su o nediskriminatornim politikama kompanije.
- Kompanija je uspostavila proceduru, dostupnu i poznatu svim radnicima, koju oni mogu da koriste da bezbedno prijave slučajeve diskriminacije na radu.
- Kompanija preduzima razumne korake kako bi omogućila kvalifikovanim osobama s invaliditetom ili zdravstvenim stanjem da bude zaposlena, npr. tako što će omogućiti pristup invalidskim kolicima, fleksibilnim radnim satima, dužim pauzama, itd.

Pravedan tretman

Da li kompanija štiti radnike od zlostavljanja na radnom mestu, uključujući fizičko, psihičko, verbalno, seksualno i psihološko zlostavljanje, nasilje i pretnje?

- Kompanija je obavezana da sprečava zlostavljanje na radu.
- Kompanija aktivno informiše radnike o njihovim obavezama da se suzdržavaju od nasilja, pretnji i zloupotreba.
- Menadžeri pohađaju obuke o tome kako da prepoznaju i postupaju u slučajevima zlostavljanja na radnom mestu.
- Kompanija istražuje sve žalbe o zlostavljanju na radu i preduzima odgovarajuće preventivne i disciplinske mere uključujući i podnošenje krivičnih prijava nadležnim organima.

Angažovanje u zajednici

Da li se kompanija saraduje sa lokalnim zajednicama u vezi sa trenutnim ili potencijalnim uticajem svog delovanja na ljudska prava?

- Kompanija se obavezala da otvoreno saraduje sa zajednicama u okviru i izvan prostora na kome deluje, pre započinjanja, tokom i nakon započinjanja aktivnosti koje bi mogle negativno da utiču na njihov prístup resursima (npr. vodi, hrani, zemljištu) ili životnim resursima (npr. prostor za lov ili ribarenje).
- Kompanija komunicira sa zajednicama i konsultuje ih pre započinjanja, tokom i nakon započinjanja aktivnosti kako bi predupredila, umanjila i ublažila uticaje.
- Kompanija preduzima korake kako bi otklonila legitimni primedbe lokalnih zajednica u vezi bilo kakvih negativnih uticaja poslovanja kompanije na pristup resursima.

Rizici

Da li kompanija nastoji da izbegne učešće u kršenjima ljudskih prava usled postupanja vlasti ili društvenih praksi?

- Ukoliko kompanija posluje u državi ili regionu gde se sistematski krše ljudska prava, ona nastoji da da bude upoznata sa rizikom od pružanja doprinosa ili podrške ili uživanja koristi od takvih kršenja i nastoji da nastupanje takvih rizika izbegne.
- Kada postoji rizik da bi kompanija mogla biti uključena u sistematska kršenja ljudskih prava zbog postupanja vlasti ili društvenih praksi, kompanija nastoji da pronađe rešenja kroz dijalog sa drugim biznisima, organizacijama civilnog društva, stručnjacima ili drugim relevantnim zainteresovanim stranama, uključujući kada je to moguće i vlasti.

- Kompanija osigurava da ne odobrava bilo kakva diskriminatorna ograničenja prava glasa nametnuta od države, i ne prenosi informacije o verskim, rasnim osobinama, o političkoj pripadnosti ili drugim karakteristikama zaposlenih koji bi vlasti mogle da koriste kao razlog za ograničenje prava glasa.
- Osnovni standardi Međunarodne organizacije rada o zabrani diskriminacije i MOR Biro za ravnopravnost polova: zabrana diskriminacije obuhvata je jedna od četiri osnovne oblasti Deklaracija o osnovnim principima i pravu na radu MOR, i deo je osnovnih standarda rada MOR. MOR integriše rod u svoje aktivnosti, sa ciljem postizanja rodne ravnopravnosti kao osnovne karakteristike dostojanstvenog rada. To može uključivati savetodavne usluge, istraživanje i širenje informacija, obuke i izgradnju kapaciteta.
- Oxfam Australija: Zene, zajednice i rudarstvo: *The Gender Impacts of Mining and the Role of Gender Impact Assessment* (2009): Namera je da ovaj vodič informiše zaposlene u rudarskoj kompaniji o potencijalnim rodnim uticajima rudarskih projekata i predstavlja alatke i pristupe koje mogu biti korišćeni sa merenje rodnih uticaja.
- *Women's Empowerment Principles* (2010): Razvijene u saradnji između UN Women i UN Global Compact, *the Women's Empowerment Principles* predstavljaju set principa koje biznisi mogu da primenjuju kako bi osnažili žene na radnom mestu, tržištu i u zajednici.

Mogućnosti za angažovanje

Razvojne inicijative javnih i privatnih aktera koje kompanijama pružaju mogućnost da doprinesu razvoju

Inicijative javnog sektora

Ministar za rad, zapošljavanje, socijalna i boračka pitanja u toku 2016. godine pozvao je kompanije da posvete deo svojih fondova za javne nabavke za nabavke od kompanija za zapošljavanje osoba sa invaliditetom.²⁰²

Subvencionisanje zapošljavanja Roma: Nacionalna služba za zapošljavanje subvencioniše poslodavce koji nameravaju da zaposle do 19 pripadnika romske nacionalnosti jednokratnom finansijskom pomoći u iznosu od 100.000 do 400.000 RSD (od 870 do 3.500 evra); veći se iznosi dodeljuju poslodavcima u manje razvijenim delovima zemlje kao i onima koji nameravaju da zaposle više od 11 pripadnika romske nacionalnosti.

Ministarstvo unutrašnjih poslova: Postupajući po preporukama nekoliko NVO koje se bave ženskim pravima, Ministarstvo je 2011. odlučilo da sačini poseban Protokol u kojem utvrđuje konkretne korake koje policija treba da preduzima kako bi zaštitila žene od nasilja u porodici i partnerskog nasilja.²⁰³

Besplatni SOS telefon za žene žrtve nasilja: je uvedena u Vojvodini a pokrajinski Sekretarijat za ravnopravnost polova je sproveo obuku volontera na SOS telefonu i pružio ostalu tehničku i finansijsku podršku.

Inicijative NVO

IDEAS: Projekat Building Socially Responsible Business in Serbia ima za cilj da pomogne razvoj društveno odgovornog poslovanja u Srbiji uspostavljanjem dijaloga sa različitim zainteresovanim stranama kako bi se unapredilo razumevanje uloge i uticaja biznisa na ljudska prava; razvijanje mehanizma za ocene biznisa; pružanje stručne podrške biznisima za razvoj internih procedura i smernica zasnovanih na ljudskim pravima; pružanje podrške biznisima za investiranje u zajednicama (održivije DOP), kao i radi unapređenja duha konkurencije među biznisima.²⁰⁴

Druge inicijative

Međunarodna organizacija rada: Ovaj projekat nudi rešenja za obezbeđenje formalnog zaposlenja ranjivim i grupama u nepovoljnom položaju u Beogradu, uključivanjem neformalnih skupljača otpada u dijalog sa lokalnom upravom i ključnim operaterima u privatnom sektoru koji se bave recikliranjem. Sačinjen je i predstavljen izveštaj o saznanjima do kojih se došlo tokom sprovođenja projekta.²⁰⁵

Prinudan dečji rad

Rad koji ugrožava zdravlje, razvoj, obrazovanje ili porodični život lica mlađih od 18 godina

Okruženje		
	Srbija	Srednja i Istočna Azija
Neto stopa upisa u osnovnu školu (% oba pola)	95	95,8
Procenat dece koja upišu i završe osnovnu školu	99,2	98,5
Procenat jednogodišnje dece vakcinisane protiv malih boginja	92	94,4
Stopa smrtnosti dece mlađe od 5 godina (na 1000 živorođene)	7	11,2
Procenat stanovništva mlađeg od 14 godina	14,74	
Ograničenja koja se odnose na rad dece mlađe od 18 godina	Zabrana zapošljavanja dece mlađe od 15 godina; zabrana zapošljavanja dece mlađe od 18 godina na opasnim poslovima	
Minimalne godine starosti za zapošljavanje	15 godina	
Završetak obaveznog obrazovanja	14/15 godina starosti	
Relevantno zakonodavstvo	<ul style="list-style-type: none">• Zakon o radu• Krivični zakonik• Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja	
Nadležni organi	<ul style="list-style-type: none">• Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja	

	<ul style="list-style-type: none"> • Inspektorat za rad • Ministarstvo unutrašnjih poslova • Ministarstvo pravde • Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja
Lokalne NVO koje se bave ovim pitanjem	<ul style="list-style-type: none"> • Praxis • Centar za prava deteta • Astra • Bibija • Centar za prava manjina

Nacionalni kontekst

Pitanja ljudskih prava od značaja za kompanije. Informacije objavljene u ovom odeljku prikupljene su iz javno dostupnih izvora i u konsultacijama sa zainteresovanim stranama.

Ustavom i Zakonom o radu zajemčena je posebna zaštita porodice i dece. Zabranjeno je zapošljavanje dece mlađe od 15 godina, a na opasnim poslovima, mlađe od 18 godina.²⁰⁶ Ne postoji zakonska odredba koja određuje listu aktivnosti koje se mogu smatrati štetnim i zabranjenim za decu.

Prema Nalazima Ministarstva za rad SAD o najgorim oblicima dečjeg rada u Srbiji za 2011. godinu, šest procenata dece uzrasta od 5 do 14 godina radi.²⁰⁷

Prema Istraživanju višestrukih pokazatelja u Srbiji (MICS) koje je UNICEF sproveo 2014. godine, 10% dece je bilo uključeno u prinudan dečji rad, uključujući 3% dece koja su radila u opasnim uslovima. Prema MICS, kod dečaka, dece iz ostalih naselja i najsiromašnije dece postoji veća verovatnoća da će biti uključena u ekonomske aktivnosti. U romskim naseljima, od 5% dece koja su bila uključena u dečji rad, 4% je radilo u opasnim uslovima.²⁰⁸

Prinudan dečji rad usko je povezan sa različitim oblicima organizovanog kriminala i trgovine ljudima. Ne postoje izveštaji o kompanijama uključenim u prinudan dečji rad.

Tokom 2014. godine, Ministarstvo za rad, zapošljavanje, socijalna i boračka pitanja zaposlilo je 241 inspektora u Inspektoratu za rad Republike Srbije.²⁰⁹ Inspektorat za rad najčešće nije imao dovoljno sredstava da obezbedi specijalnu obuku i neophodnu opremu, kao što su kompjuteri i vozila, kako bi se obezbedilo adekvatno sprovođenje zakona kojima se zabranjuje dečji rad.²¹⁰

Prema izveštaju Inspektorata za rad iz 2015. godine, inspektori nisu otkrili nijedan slučaj dečjeg rada u grupi dece uzrasta ispod 14 godine, ali su registrovali 25 osoba uzrasta 15 do 18 godina zaposlenih u sektorima građevinarstva, industrije i uslužnih delatnosti.²¹¹

Vlada nema nacionalnu politiku za borbu protiv prinudnog dečjeg rada niti mehanizam da efikasno koordiniše napore koja se odnose na dečji rad među vladinim agencijama.

Najgori oblici dečjeg rada

Zakonodavstvo ne obuhvata konkretan spisak aktivnosti ili zanimanja koji se smatraju opasnim i koje deca ne smeju da obavljaju.²¹² Osim toga, Krivični zakonik zabranjuje se maloletnička prostitucija, trgovina ljudima i stavljanje u ropski i sličan položaj maloletnika.²¹³

UNICEF je izvestio u 2014. da je 3 procenta dece učestvovalo u najgorim oblicima dečjeg rada. Prema izveštaju UNHCR iz 2015. godine, neka deca u Srbiji bila su uključena u najgore oblike rada, mnoga od njih u prosjačenje. Romska deca, siromašna deca i deca koja žive u hraniteljskim porodicama bila su naročito izložena opasnosti od najgorih oblika dečjeg rada.²¹⁴

MOR je februara 2016. godine pokrenula projekat, koji se sastoji od četiri komponente, pod nazivom *Angažovanje i pomoć na nacionalnom nivou radi smanjenja dečjeg rada (Country Level Engagement and Assistance to Reduce Child Labour, CLEAR)*. Ciljevi ovog projekta obuhvataju poboljšanje određenih aspekata nacionalnog zakonodavstva u pogledu prinudnog dečjeg rada, uključujući njegove najgore oblike; unapređenje praćenja sprovođenja i primene zakona i politike koji se odnose na dečji rad; izgradnju kapaciteta na nacionalnom nivou u cilju razvoja, provere valjanosti, usvajanja i sprovođenja njihovih Nacionalnih akcionih planova za iskorenjivanje prinudnog dečjeg rada (NAP) i unapređenja sprovođenja nacionalnih i lokalnih programa i politike; kao i poboljšanje socijalne politike i programa.²¹⁵

U manjoj meri, deca rade na porodičnim imanjima. Dečji rad u poljoprivredi obično obuhvata upotrebu potencijalno opasnih mašina i alata, nošenje teškog tereta, i upotrebu opasnih pesticida.²¹⁶

Prema izveštaju Ministarstva za rad SAD, prisilna iseljavanja romskih porodica povećala su ranjivost dece i mogućnost da se bave dečjim radom.²¹⁷ Organizacija Praxis je 2013 godine izveštavala da veliki broj dece radi na pijacama i ulicama i bavi se prodajom, isporukama ili čišćenjem. Problem delimično leži u sistemu socijalne zaštite koji ne pruža adekvatnu zaštitu u slučaju bolesti onima koji rade u sivoj zoni. U tim situacijama deca preuzimaju poslove svojih roditelja kako porodica ne bi ostala bez prihoda.²¹⁸

Velika je verovatnoća da deca zajedno sa roditeljima rade kao sakupljači sekundarnih sirovina, ali izveštaji o tome ne postoje. Prema podacima organizacija civilnog društva više od 50 000 ljudi u Srbiji živi od sakupljanja sekundarnih sirovina.²¹⁹

NVO Astra je u svojim izveštajima za 2012. i 2013. godinu navela da je unutrašnja trgovina ljudima uključivala osamnaestoro dece.²²⁰

Organizacije izveštavaju o postojanju dečje prostitucije u Srbiji. Tokom 2015. je preko SOS telefona NVO Astra na osnovu 38 primljenih prijavi potencijalne trgovine ljudima identifikovano 10 žrtava trgovine ljudima, od kojih su četvoro bili deca. Sve žrtve su bile ženskog pola.²²¹

Obrazovanje

U Srbiji je osnovno i srednje obrazovanje besplatno, a osnovno obrazovanje je obavezno. Po Ustavu, svi građani imaju jednako pravo pristupu visokom obrazovanju i država obezbeđuje besplatno obrazovanje uspešnijim i talentovanim studentima, koji nisu u mogućnosti da plate školarinu, u skladu sa zakonom.

Sredinom 2012. godine, Vlada Republike Srbije je usvojila Strategiju za razvoj obrazovanja u Srbiji do 2020.²²² Prioriteti strategije su da obrazovni sistem odgovori potrebama ekonomije, da se uspostavi aktivni institucionalni sistem povezivanja između nauke i privrede i da politika motivacije bude usmerena prema inovacijama u preduzetničkom sektoru. Međutim, strategija ima određene nedostatke, uključujući to da se ne osvrće na ljudska prava i prava dece u obrazovanju.

Predškolsko obrazovanje dobilo je olakšice za oko 50% dece mlađe od šest godina dok je cilj EU za 2020. da to bude 95%.²²³

Procenat muškaraca i žena sa visokim ili fakultetskim obrazovanjem je gotovo isti (oko 16%), ali više je žena nego muškaraca koje nisu završile osnovnu školu ili nemaju više od osnovnog obrazovanja (39% naspram 29%). Nivo obrazovanja različitih etničkih zajednica takođe je izuzetno različit - npr. 87% Roma ima nezavršeno osnovno obrazovanje ili samo osnovno obrazovanje, a manje od 1% ima završeno više obrazovanje. Analiza u oblasti obrazovanja osoba sa invaliditetom takođe ne prikazuje pozitivne rezultate: 52,7% njih starijih od 15 godina nisu završili osnovnu školu ili nemaju više od osnovnog obrazovanja a samo 6,5% njih je steklo više obrazovanje.²²⁴

Smernice o ljudskim pravima za kompanije

Aktivnosti i prioriteti koje su predložile lokalne i međunarodne zainteresovane strane kao i inicijative kompanije koje imaju za cilj da obezbede da ona poštuju ljudska prava i doprinose ljudskom razvoju u lokalnom kontekstu.

Biblioteka preporuka koje se odnose na due diligence

Danski institut za ljudska prava je kroz istraživanja i saradnju sa preduzećima formulisao sledeće preporuke:

- Kompanija ne prima radnike mlađe od 15 godina u radni odnos sa punim radnim vremenom, mlađe od 13 godina za obavljanje lakih poslova i mlađe od 18 godina za obavljanje opasnih poslova
- Kompanija koja zapošljava lica mlađa od 18 godina raspolaže spiskom poslova za koje je utvrđeno da ih maloletna lica mogu bezbedno obavljati.
- Kompanija je upoznata sa lokalnim pravilima koja se odnose na starosne granice za završetak obaveznog obrazovanja i ne zapošljava radnike mlađe od tog uzrasta na poslovima koji mogu uticati na tok takvog školovanja.
- Kompanija ima pouzdanu proceduru za proveru starosti mladih kandidata putem uvida u njihov izvod iz matične knjige rođenih, druge zvanične identifikacione isprave ili na drugi način, kao što je fizički izgled ili znanje o istorijskim događajima.
- Deca koja pohađaju program stručne prakse ne predstavljaju većinu radne snage u kompaniji; program je ograničenog trajanja, odvija se uporedo sa školskim programom (ili pod nadzorom ministra za rad ili organizacija koje se bave pitanjima rada) i ne utiče na obavezno obrazovanje deteta.
- Kompanija koje dođe do saznanja da je zaposlila radnika mlađeg od minimalne starosne granice obezbeđuje njegov upis u obrazovni program i naknadu štete zbog izgubljenog prihoda licima koje je izdržavao.

Standardi i smernice

Institucionalni i resursi NVO kojima se mogu ojačati due diligence napori kompanije u oblasti ljudskih prava. Ove smernice date su na osnovu podataka Business & Human Rights Resource Centre.

- Business & Human Rights Resource Centre, Portal o biznisu i deci: Portal je sveobuhvatni izvor informacija razvijen sa ciljem da pruži praktičnu pomoć ljudima koji rade i donose odluke u svim privrednim sektorima, a zarad bolje zaštite prava i blagostanja dece. Portal sadrži odeljke o: problemima, pozitivnim inicijativama, navodnim zloupotrebama, tužbama i smernicama.

- Principi poslovanja i prava deteta (*Children's Rights and Business Principles*, 2012): UNICEF, Globalni dogovor UN i *Save the Children* su razvili ove principe koji predstavljaju prvi sveobuhvatni skup načela kojima se kompanije upućuju na čitav niz aktivnosti koje mogu da preduzmu na radnom mestu, tržištu i u zajednici a u cilju poštovanja i podrške prava deteta.
- Program MOR za iskorenjivanje dečjeg rada (pokrenut 1992): Opšti cilj Programa je postepeno iskorenjivanje dečjeg rada posredstvom jačanja kapaciteta zemalja da se posvete rešavanju tog problema i promovisanja globalnog pokreta za borbu protiv dečjeg rada.
- Opšti komentar br. 16 Komiteta UN za prava deteta o obavezama države u pogledu uticaja poslovnog sektora na prava deteta (2013): Ovo je telo sastavljeno od nezavisnih stručnjaka koje prati primenu Konvencije o pravima deteta i fakultativnih protokola. Komitet je aprila 2013. objavio opšti komentar o biznisu i pravima deteta. Cilj Opšteg komentara br. 16 je da državama članicama pruži okvir za primenu Konvencije o pravima deteta, naročito u sektoru privrede.
- Procena uticaja kompanije na ostvarivanje dečjih prava – Alati za kompanije (*Children's Rights in Impact Assessment – A Tool For Companies*, 2013): Ovu ček-listu su razvili UNICEF i Danski Institut za ljudska prava kako bi pomogli preduzećima da prepoznaju svoj uticaj na prava deteta i da njime upravljaju. Ček-lista sadrži skup pitanja i indikatora koji pokrivaju deset Principa poslovanja i prava deteta i odnose se na različite aspekte politike i poslovanja kompanije i uticaj na prava deteta.
- Bolji rad (MOR i *International Finance Corporation*, u daljem tekstu: IFC): Kratak vodič o dečjem radu (2009).

Mogućnosti za angažovanje

Razvojne inicijative javnih i privatnih aktera kojima se stvaraju mogućnosti da kompanije doprinose ljudskom razvoju.

Inicijative javnog sektora

Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja: Usvojen u okviru Nacionalnog plana akcije za decu, ovaj protokol definiše opštu politiku za decu u periodu do 2015. Za cilj ima da formira efikasne i koordinisane procedure za zaštitu dece žrtava od zlostavljanja i adekvatne mere intervencije i rehabilitacije za takvu decu.

Program dečjih dodataka: Država isplaćuje dečje dodatke siromašnim porodicama pod uslovom da su njihova deca starija od 7 godina upisana u školu a radi sprečavanja dečjeg rada.²²⁵

Prihvatište: Prihvatište ustanova pod upravom opštine koja zbrinjava različite kategorije maloletnika u nevolji, uključujući decu ulice i onu bez roditeljskog staranja. Iako je korisno, ima samo 16 kreveta - daleko od dovoljnog broja da zbrine sve maloletnike u nevolji koji imaju pravo na zaštitu.²²⁶

Odbor za prava deteta Narodne skupštine: Vlasti su formirale Odbor za prava deteta u Narodnoj skupštini u cilju razmatranja i praćenja svih zakonskih propisa koji se odnose na decu i njihova prava i njihovog usaglašavanja sa međunarodnim standardima.

Programi u okviru Zakona o socijalnoj zaštiti: Vladin program koji pruža niz socijalnih usluga, uključujući pomoć žrtvama trgovine ljudima. Potreban je Centar za pružanje socijalnih usluga u 140 zajednica da bi se održale dvadesetčetvoročasovne smene kako bi se deca zaštitila od zlostavljanja i zanemarivanja, uključujući romsku decu.

Zaštita za decu ulice: Vladini programi koji osnivaju timove u okviru lokalnih centara za socijalne usluge da bi se obezbedila zaštita za decu koja žive i rade na ulici. Timovi uključuju predstavnike Ministarstva

unutrašnjih poslova, stručnjake iz oblasti zdravlja, reduktore, i socijalne radnike. Tokom 2014. godine pružali su socijalne usluge za 60 dece.²²⁷

Inicijative NVO

Bejgl Bejgl: Socijalno preduzeće, pekara - osnovana od strane NVO Atina - organizacija koja se zalaže za prava žrtava trgovine ljudima i ostalih oblika eksploatacije sa ciljem da podrži održivost ovih programa.²²⁸

Prinudni rad

Dužničko ropstvo, trgovina ljudima ili drugi oblici prinude zbog kojih radnik ne može slobodno prekinuti zaposlenje

Okruženje	
Izveštaj o trgovini ljudima Stejt departmenta SAD: Mesto u grupi	Grupa 2
Relevantni zakoni	<ul style="list-style-type: none">• Zakon o radu• Krivični zakonik
Nadležni organi	<ul style="list-style-type: none">• Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja• Inspektorat za rad• Ministarstvo unutrašnjih poslova• Ministarstvo pravde
Lokalne NVO koje se bave ovim pitanjem	<ul style="list-style-type: none">• ASTRA• ATINA

Nacionalni kontekst

Pitanja ljudskih prava od značaja za kompanije. Informacije objavljene u ovom odeljku smo prikupili iz javno dostupnih izvora i u konsultacijama sa zainteresovanim stranama.

Srbiju obavezuju brojni međunarodni ugovori koji zabranjuju ropstvo i ostale oblike potčinjenosti. Nekoliko zakonskih akata zabranjuje prinudni rad. Ustavom su izričito zabranjeni ropstvo, položaj sličan ropstvu, prinudni rad i svaki oblik trgovine ljudima.²²⁹

Zakonom o programu zaštite učesnika u krivičnim postupcima se uređuje zaštita i pomoć žrtvama trgovine ljudima, uključujući i decu.²³⁰

Beogradski centar za ljudska prava u svom izveštaju navodi da su slučajevi prinudnog rada navodno relativno retki.²³¹ Identifikacija žrtava je u značajnom porastu, posebno žrtava prisilnog rada, iako je zaštita žrtava trpela zbog odsustva vladinih procedura koje se odnose na usluge koje pružaju NVO i manjak obuke u pomoći žrtvama trgovine ljudima za zaposlene u centrima za socijalnu zaštitu.²³²

Trgovina ljudima

Krivičnim zakonikom RS je inkriminisana trgovina ljudima,²³³ a učiniocima prete kazne od tri do 15 godina zatvora. Zakonikom je zabranjena kako trgovina ljudima u svrhu seksualne eksploatacije tako i trgovina

ljudima u druge svrhe, ali se u njemu ne pravi razlika između komercijalne seksualne eksploatacije i prinudnog rada.²³⁴ Prema Izveštaju Evropske komisije o napretku Srbije za 2015. godinu, Vlada Republike Srbije nije u potpunosti ispunila standarde za eliminaciju trgovine ljudima, ali se trudi da ih ispuni.²³⁵ Vrlo mali broj slučajeva trgovine ljudima uspešno je istražen.

Nacrt Strategije protiv trgovine ljudima i Akcionog plana i dalje čekaju na usvajanje. Prema Izveštaju o napretku EU, Centar za zaštitu žrtava trgovine ljudima mora da ojača svoje kapacitete. Ne postoji nijedno državno prihvatilište dostupno žrtvama trgovine ljudima, i ne postoje odgovarajući centri za decu žrtve.

²³⁶ Prema Izveštaju SAD o trgovini ljudima iz 2014, Srbija je zemlja izvora, tranzita i destinacija za muškarce, žene i decu izložene seksualnoj eksploataciji i prinudnom radu, uključujući domaće ropstvo i prisilno prosjaćenje.²³⁷

Prema Centru za zaštitu žrtava trgovine ljudima, tokom 2015. godine je identifikovano 40 žrtava trgovine ljudima, većinom žena i devojčica koje su bile žrtve trgovine ljudima u svrhu komercijalne seksualne eksploatacije.²³⁸

Slučajevi

Izveštaji NVO, multilateralnih institucija i medija o pitanjima koja se odnose na ljudska prava povezana sa biznisom.

- **Februar 2013:** Austrijska policija uspešno je razbila jednu kriminalnu organizaciju koja je nezakonito prebacivala ljude u Evropu i tokom proteklih nekoliko godina zaradila više od 50 miliona evra, a imala je ispostave i u Srbiji.²³⁹
- **Oktobar 2013:** Srpska policija je uhapsila 10 lica zbog trgovine ljudima i krijumčarenja ilegalnih migranata preko mađarske granice.²⁴⁰

Inicijative kompanije

Programi privatnog sektora koji imaju za cilj da obezbede poštovanje ljudskih prava ili da doprinose razvoju

Razvojne inicijative kompanije

Komercijalna banka podržala je kampanju STOP trgovini decom koju sprovodi ASTRA.²⁴¹

VipMobile i njegovi korisnici donirali su 2 miliona dinara za NVO ASTRA, koja se bori protiv trgovine ljudima. Donacija je namenjena za nabavku moderne telefonske centrale koja će unaprediti rad SOS linije za žrtve trgovine ljudima, kao i za nabavku vozila koji će pomoći pri direktnom pomaganju žrtvama trgovine ljudima širom Srbije.²⁴²

Preporuke zainteresovanih strana

NVO Astra preporučuje:

- unapređenje saradnje između organizacija civilnog društva koje se bave zaštitom žrtava trgovine ljudima i nadležnih državnih organa. Saradnja bi doprinela uspostavljanju efikasnije

mreže zaštite žrtava, uključujući i pravovremenu pravnu pomoć i zastupanje, psihološku i medicinsku podršku.

- Kompanije koja posluju u Srbiji a imaju politiku za borbu protiv trgovine ljudima, uglavnom u sektoru hotelijerstva, treba da obezbede obuku o ovoj politici za sve svoje zaposlene. Smernice o pitanjima ljudskih prava namenjena preduzećima.²⁴³ Aktivnosti i prioriteti koje su predložile lokalne i međunarodne zainteresovane strane kao i inicijative kompanije koje imaju za cilj da obezbede njihovo poštovanje ljudskih prava i doprinos ljudskom razvoju u lokalnom kontekstu.

Biblioteka preporuka koje se odnose na due diligence

Danski institut za ljudska prava je kroz istraživanja i saradnju sa preduzećima razvio sledeće preporuke:

- Radnici mogu da prekinu radni odnos i napuste posao u razumnom vremenskom periodu. Radnici su o ovome jasno obavešteni pre stupanja u radni odnos.
- Kompanija (ili njihove agencije za regrutovanje) se stara o tome da se njegovim zaposlenima zarade i bonusi isplaćuju redovno i blagovremeno.
- Kompanija vodi računa o tome da disciplinske mere ne obuhvataju odbitak od zarade, kao i da ne smanjuje zaradu po drugim osnovama pod uslovima koji nisu predviđeni nacionalnim propisima.
- Radnici su u mogućnosti da zarade iznos dovoljan za zadovoljenje osnovnih potreba njih samih i najbližih izdržanih lica tokom redovnog radnog vremena.
- Prekovremeni rad se plaća, dobrovoljan je i nije iznuđen pod pretnjom odbitka od zarade, prekida radnog odnosa ili drugih kaznenih mera.
- Kompanija (ili njene agencije za regrutovanje) vodi računa o tome da ne zadržava lične karte, pasoše, putne isprave ili ostale lične stvari bez kojih radnici ne mogu da napuste zaposlenje. Ukoliko je radniku koji napušta zaposlenje za to potrebna potvrda o prestanku radnog odnosa i vrsti posla koju je obavljao, ili neki drugi dokument, takva potvrda se izdaje bez odugovlačenja.
- Svim radnicima je dozvoljeno da napuste prostorije kompanije tokom pauze i po završetku smene, a radnicima smeštenim u stanovima kompanije je dozvoljen ulaz i izlaz iz prostorija u kojima su smešteni u bilo koje vreme.
- Kompanija (ili njena agencije za regrutovanje) vodi računa o tome da od radnika ne zahteva da plaćaju naknadu za regrutovanje niti da ostavljaju novčani depozit.
- Pozajmice ili avansne isplate zarada radnicima zasnivaju se na pravičnim uslovima koji su radniku jasno predočeni, koje se ne odobravaju radi pokrivanja osnovnih troškova života, koje su ograničenog iznosa, a koje radnika ne obavezuju da nastavi da radi za preduzeće do okončanja isplate.
- Kompanija koja koristi rad zatvorenika vodi računa o tome da su svi oni osuđeni pravosnažnom odlukom suda, da je rad dobrovoljan i da se odvija pod nadzorom državnog organa.
- Kompanija obezbeđuje da ne koristi radnu snagu agencija ili kompanije uključenih u trgovinu ljudima ili druge oblike prisilnog rada.

Bezbednost i zdravlje na radu

Nebezbedni ili nezdravi uslovi rada u kojima su radnici izloženi opasnosti od nezgoda ili profesionalnim oboljenjima

Okruženje	
Relevantni zakoni	<ul style="list-style-type: none">• Zakon o radu• Zakon o zdravstvenoj zaštiti• Zakon o zdravstvenom osiguranju• Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju
Nadležni organi	<ul style="list-style-type: none">• Uprava za bezbednost i zdravlje na radu u okviru Ministarstva za rad, zapošljavanje boračka i socijalna pitanja• Inspektorat za rad u okviru Ministarstva za rad, zapošljavanje boračka i socijalna pitanja• Zavod za medicinu rada pri Ministarstvu zdravlja
Lokalne NVO koje se bave ovim pitanjem	<ul style="list-style-type: none">• Unija poslodavaca Srbije• Savez samostalnih sindikata Srbije• Ujedinjeni granski sindikati Sindikat Nezavisnost

Nacionalni kontekst

Pitanja ljudskih prava od značaja za kompanije. Informacije objavljene u ovom odeljku smo prikupili iz javno dostupnih izvora i u konsultacijama sa zainteresovanim stranama.

Ustav svima garantuje pravo na zdravlje i bezbednost na radu, pravo na zaštitu na radu, kao i posebnu zaštitu na radu ženama, mladima i osobama sa invaliditetom.²⁴⁴ Zakon o bezbednosti i zdravlju na radu²⁴⁵ je 2015. godine značajno izmenjen kako bi bio usklađen sa standardima EU. Koncept poslodavca je proširen i obuhvata fizičko lice koje po bilo kom pravnom osnovu obezbeđuje posao zaposlenom,

izuzimajući lice koje posao obezbeđuje u domaćinstvu i nosioca porodičnog poljoprivrednog gazdinstva, koji obavlja posao sa članovima porodičnog poljoprivrednog domaćinstva u skladu sa propisima o poljoprivredi, kao i fizičko lice koje sa članovima svog porodičnog domaćinstva obavlja privrednu ili drugu delatnost.

Sledeći zakoni takođe utiču na razne aspekte zdravlja i bezbednosti na radu: Zakon o radu,²⁴⁶ Zakon o zdravstvenoj zaštiti,²⁴⁷ Zakon o zdravstvenom osiguranju,²⁴⁸ Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju,²⁴⁹ itd. Prema Zakonu o radu, zaposleni ima pravo na bezbednost i zaštitu zdravlja na radu i obavezan je da poštuje propise o bezbednosti i zaštiti života i zdravlja na radu kako ne bi ugrozio svoju bezbednost i zdravlje, kao i bezbednost i zdravlje zaposlenih i drugih lica. Zakonodavni okvir sistema bezbednosti i zdravlja na radu zaokružuju brojni podzakonski akti.²⁵⁰

Listu profesionalnih oboljenja i Listu telesnih povreda odobravaju Ministarstvo rada i socijalne politike i Ministarstvo zdravlja.²⁵¹

Prema Strategiji bezbednosti i zdravlja na radu u Republici Srbiji za period od 2013. do 2017. godine, postojale su razlike u evidencijama državnih organa zaduženih za praćenje broja profesionalnih oboljenja i povreda (Uprave za bezbednost i zdravlje na radu, Inspektorata rada, Republičkog fonda za zdravstveno osiguranje i Republičkog fonda za penzijsko i invalidsko osiguranje Republike Srbije); nije postojao jedinstveni registar.²⁵²

Prema Upravi za bezbednost i zdravlje na radu, koja je učestovala u konsultacijama novembra 2013. godine, pravila o bezbednosti i zdravlju na radu se generalno ne poštuju dosledno, ali su pojedine kompanije uvele veoma visoke standarde zaštite.²⁵³

Mediji su 2013. godine preneli izjavu predstavnika Ministarstva rada i socijalne politike da je broj ljudi koji su pretrpeli povrede ili oboleli na radnom mestu u proseku za 50% veći nego u zemljama EU.²⁵⁴ Prema Upravi za bezbednost i zdravlje na radu u proseku u Srbiji godišnje smrtno nastrada oko 40 zaposlenih, više od 1.000 osoba doživi tešku, a oko 2.000 lakšu povredu na radu. I dalje je standard dva smrtna slučaja na godišnjem nivou na 100.000 zaposlenih.²⁵⁵

Vlada je izvestila da je prema izveštajima najveći broj povreda na radu od početka 2008. do kraja 2011. evidentiran u oblastima prerađivačke i građevinske industrije, saobraćaja i skladištenja, komunikacija, zdravstva i socijalne zaštite, kao i maloprodaje i velikoprodaje.²⁵⁶ Međutim, prema Upravi za bezbednost i zdravlje na radu, broj povreda na radu među građevinskim radnicima i broj smrtno stradalih je prepolovljen u periodu od 2010. do 2015. godine, a sedam takvih nesreća se dogodilo tokom prva četiri meseca 2015. godine.²⁵⁷

Prema Međunarodnoj organizaciji rada (MOR), čiji je predstavnik konsultovan tokom novembra 2013, poslodavci su optuživani da podstiču svoje zaposlene da ne prijavljuju da su povrede pretrpeli na radu, i da do 75 odsto povreda ne bude prijavljeno Upravi za bezbednost i zdravlje na radu.²⁵⁸ Predstavnici Samostalnog sindikata iz Sremske Mitrovice su za Blic su izjavili da se povrede na radu obično ne prijavljuju lekarima i inspektorima rada, dok poslodavci navodno nude radnicima manje sume novca za ćutanje.²⁵⁹

Uprava za bezbednost i zdravlje na radu, konsultovana u avgustu 2013, iznela je da mnogo poslodavaca smatra izdvajanja za bezbednost i zdravlje na radu troškom, a ne investicijom. Uprava je takođe tvrdila da se mnogi radnici ne obaziru na propise o bezbednosti i zaštiti na radu i da neprofesionalno vrše svoj posao i ne preduzimaju mere predostrožnosti.

Prema Upravi za bezbednost i zdravlje na radu i MOR, poslodavci koji imaju veliki broj zaposlenih, kao i strane kompanije, koje svugde primenjuju ujednačenu internu politiku o bezbednosti i zdravlju na radu, revnosnije primenjuju propise iz ove oblasti nego mala i srednja kompanije.²⁶⁰

Prema MOR, inspektorat rada u praksi sprovodi inspekcije samo u slučaju smrtnih, kolektivnih i teških povreda ali ne i lakih povreda na radu.²⁶¹ Inspektori rada su tokom prva četiri meseca 2015. godine, izdali 33 prekršajna naloga i podneli ukupno 1.327 zahteva za pokretanje prekršajnog postupka, kao i 19 krivičnih prijava protiv odgovornih lica, zbog osnovane sumnje da su prekršili propise o bezbednosti i zdravlju na radu.²⁶²

Slučajevi

Izveštaji NVO, multilateralnih institucija i medija o pitanjima koja se odnose na ljudska prava povezana sa biznisom

- *Maj 2016, ASTRA:* NVO ASTRA su kontaktirali radnici fabrike kablova koji su tvrdili da im nije bila obezbeđena adekvatna zaštitna oprema, uključujući ni rukavice. Strahovali su da bi to mogao biti uzrok povećanja broja radnika koji su oboleli od kancerogenih oboljenja.²⁶³
- *Septembar 2015, internet izdanje Večernjih novosti:* Četiri radnika su povređena u požaru koji je izbio u vojnoj fabrici „Milan Blagojević“ u Lučanima. Ministarstvo odbrane je saopštilo da je do nesreće došlo zbog ljudske greške.²⁶⁴
- *Maj 2015, internet izdanje Blic-a:* Sedam radnika je povređeno u eksploziji u vojnoj fabrici „Krušik“ u Valjevu. Ministarstvo odbrane je saopštilo da je do nesreće došlo zbog ljudske greške.²⁶⁵
- *April 2015, internet izdanje Večernjih novosti:* Tri radnika su poginula, šest radnika je teško, a dvoje lakše povređeno u fabrici „Tigar tajers“ u Pirotu. Inspektorat za rad je utvrdio brojne nedostatke u primeni odredaba o bezbednosti i zdravlju na radu, uglavnom neodgovarajuću procenu opasnosti za određena radna mesta.²⁶⁶
- *Avgust 2014, internet izdanje Blic-a:* Sezonski radnik preminuo je od posledica teških opekotina koje je zadobio radeći na mašini za sterilizaciju u fabrici „Prima produkt“. Inspektorat za rad je potvrdio da njegovi nadređeni nisu poštovali proizvodne procedure.²⁶⁷
- *Januar 2013, crnonabelo.com:* Zaposleni u „Varmetal“ je poginuo dok je radio na krovu fabrike „Tigar Tauer.“ „Varmetal“ nije obavestio Inspekciju rada o radovima koje je izvodio a Ministarstvo rada je izjavilo da na gradilištu nisu primenjivane odgovarajuće mere bezbednosti. Stoga je ovom preduzeću oduzeta dozvola za rad a nadležni su planirali da protiv odgovornih lica podnesu krivične i prekršajne prijave.²⁶⁸
- *Avgust - septembar 2012, safetynews.co.uk:* Dva podoficira Vojske Srbije su poginula dok su raščišćavali mine na Kopaoniku.²⁶⁹
- *Jun 2012, safetynews.co.uk:* U fabrici „Milan Blagojević“ u Lučanima je došlo do eksplozije u pogonu na presama gde se proizvodi raketno gorivo. Jedan radnik je lakše povređen.²⁷⁰

Inicijative kompanije

Programi privatnog sektora koji imaju za cilj da obezbede poštovanje ljudskih prava ili da doprinesu razvoju

Inicijative kompanije vezane za *due diligence* prema ljudskim pravima

TITAN Cementara Kosjerić – Korak ka unapređenju bezbednosti i zdravlja na radu je program kojim je uveden sistem upravljanja bezbednošću kako bi se osiguralo kontinuirano poboljšanje.²⁷¹

Preporuke zainteresovanih strana

Uprava za bezbednost i zdravlje na radu je 2013. godine preporučila da :

- Poslodavci treba da smatraju izdvajanja za bezbednost i zdravlje na radu investicijom a ne troškom
- Velika kompanije treba da rade sa malim preduzećima i dobavljačima na primeni najboljih praksi vezanih za bezbednost i zdravlje na radu..²⁷²

Smernice o ljudskim pravima za kompanije

Aktivnosti i prioriteti koje su predložile lokalne i međunarodne zainteresovane strane kao i inicijative kompanije koje imaju za cilj da obezbede da ona poštuju ljudska prava i doprinose ljudskom razvoju u lokalnom kontekstu

Biblioteka preporuka koje se odnose na *due diligence*

Danski institut za ljudska prava je kroz istraživanja i saradnju sa preduzećima formulisao sledeće preporuke:

Da li preduzeće obezbeđuje radnicima bezbedne, prikladne i higijenske uslove u objektima u kojima rade?

- Jasno je utvrđeno ko je u kompaniji odgovoran za pitanja bezbednosti i zdravlja na radu.
- Kompanija redovno kontroliše proizvodne procese, mašine i opremu kako bi utvrdilo da su bezbedni i u dobrom radnom stanju.
- Radnici i menadžeri su obučeni da reaguju u vanrednim situacijama na radnom mestu; oprema za pružanje prve pomoći i za gašenje požara je lako dostupna; izlazi za slučaj opasnosti su jasno obeleženi i slobodni.
- Održavanjem radnog prostora se obezbeđuju čisti i prijatni uslovi za rad, uključujući i odgovarajuću temperaturu, ventilaciju i osvetljenje; odgovarajuće sanitarne prostorije su prilagođene potrebama oba pola.
- Objekti koji se koriste za boravak ili noćenje su bezbedni i čisti i zadovoljavaju osnovne potrebe radnika, između ostalog u pogledu bezbednosti, prostora, temperature, osvetljenja, ventilacije, hrane, vode, sanitarnih prostorija, privatnosti i priuštivosti.
- Kompanija obezbeđuje bezbednu vodu za piće za radnike i prostorije za čisto i higijensko skladištenje namirnica i ishranu.

- Kompanija po potrebi preduzima posebne zdravstvene i bezbednosne mere predostrožnosti za trudnice, zaposlene sa invaliditetom, noćne radnike, mlade radnike i ostale osetljive grupe.

Da li kompanija obezbeđuje zaštitnu opremu za radnike i organizuje obuku koja im je neophodna za bezbedno obavljanje radnih zadataka?

- Kompanija je utvrdila postupak kojim osigurava da je svim radnicima, besplatno i bez polaganja depozita, obezbeđena zaštitna oprema neophodna za bezbedno obavljanje radnih zadataka.
- Kompanija je posvećena tome da osigura da radnici koriste zaštitnu opremu koja im je obezbeđena i da razumeju zašto je neophodno da koriste opremu.
- Kompanija obezbeđuje obuku za sve radnike kako bi bezbedno obavljali svoje radne zadatke i u potpunosti ih obaveštava o zdravstvenim i bezbednosnim procedurama, na jeziku i način koji razumeju.
- Uredno se vodi i redovno ažurira evidencija o tome ko je prošao obuku i za koje zadatke.
- Radnici redovno, i kada god im je dodeljen novi zadatak, prolaze obuku o bezbednoj upotrebi opreme i procesima.
- Odeljenje ili zaposleni u kompaniji zadužen je za praćenje naučnog i tehnološkog razvoja koji se odnosi na zdravstvene i bezbednosne opasnosti i zaštitnu opremu.

Da li kompanija aktivno uključuje radnike u rad koji se odnosi na zdravlje i bezbednost?

- Kompanija se sa zaposlenima savetuje o pitanjima zdravlja i bezbednosti bilo neposredno, bilo preko jednog ili više slobodno izabranih predstavnika zaduženih za bezbednost koji predstavlja/ju grupe zaposlenih na koje se ta pitanja odnose.
- Uspostavljen je odbor za zdravlje i bezbednost, koji uključuje predstavnike zaposlenih zadužene za bezbednost i predstavnike rukovodstva.
- Nezgode na radu se prijavljuju i istražuju a u istragu se uključuje jedan ili više relevantnih radnika, i preduzimaju se mere kako bi se sprečilo ponavljanje nezgode.
- izbegnutim nezgodama (nezgodama koje nisu dovele do povreda) se podnosi izveštaj i one se istražuju radi unapređenja bezbednosti.
- Praćenje nezgoda uključuje i vođenje evidencije o broju sati koji su izgubljeni zbog povrede ili bolesti, u poređenju sa, na primer, ukupnim brojem radnih sati (učestalost izgubljenog radnog vremena usled povreda).

Standardi i smernice

Institucionalni i resursi NVO kojima se mogu ojačati due diligence naponi kompanije u oblasti ljudskih prava (na osnovu podataka podataka Business & Human Rights Resource Centre).

- Performansni standard br. 2 Međunarodne finansijske korporacije (*International Finance Corporation, IFC*): Rad i uslovi rada (2012): IFC PS2 je zasnovan na međunarodnim standardima rada koje je usvojila MOR i odnosi se na bezbednost i zdravlje na radu.
- Portal za odgovorno upravljanje lancem snabdevanja: Portal je osmišljen sa ciljem da pomogne preduzećima u unapređivanju društvenih i ekoloških uslova u okviru njihovog lanca snabdevanja. Na Portalu se nalaze alati i smernice za veliki broj pitanja u pogledu lanca snabdevanja, kao što su dečji rad, korupcija i diskriminacija. Pored toga, na Portalu se takođe nalaze konkretni izvori i materijali za određene sektore kao i odgovarajući propisi.
- Osnovni kodeks Inicijative za etičku trgovinu (*Ethical Trading Initiative, ETI*) iz 2012. i Načela primene ETI iz 2009. godine: Inicijativa za etičku trgovinu je savez aktera u oblasti biznisa koja promoviše primenu korporativnih kodeksa ponašanja koji se bave uslovima rada u lancu snabdevanja. Ovaj savez čine kompanije, nevladine organizacije i sindikati. Osnovni kodeks ETI

je razvijen kao kodeks radne prakse, usmeren je, opšte uzev, na lance snabdevanja i usklađen sa ključnim međunarodnim standardima rada. U pratećim Načelima primene ETI su izloženi zahtevi koji su korporativnim članovima neophodni kako bi primenili Osnovi kodeks ETI u svojim lancima snabdevanja, uključujući neophodne obaveze, praksu upravljanja i ponašanje.

Mogućnosti za angažovanje

Razvojne inicijative javnih i privatnih aktera koje stvaraju mogućnosti da kompanije doprinose ljudskom razvoju.

Inicijative javnog sektora

Konkurs za evropsku nagradu „Dobra praksa“ (2012-2013): Ministarstvo rada i socijalne politike je učestvovalo u 11. Konkursu za evropsku nagradu „Dobra praksa“ u okviru kampanje Evropske agencije za bezbednost i zdravlje na radu (EU-OSHA) „Zdrava radna mesta 2012-2013: Radimo zajedno na prevenciji rizika“. Njegov cilj je bio da identifikuje primere dobre prakse u prevenciji rizika u saradnji radnika i rukovodilaca.²⁷³ Srbija je nominovala Muzej savremene umetnosti u Beogradu i Galeb Metal Pack d.o.o.²⁷⁴

Povelja „28. april“, plaketa „28. april“ i pohvalnica „28. april“: Uprava za bezbednost i zdravlje na radu Ministarstva rada i socijalne politike dodeljuje ove nagrade preduzećima, preduzetnicima i pojedincima za doprinos, rezultate i dostignuća u oblasti bezbednosti i zdravlja na radu.²⁷⁵

Projekat „Unapređenje bezbednosti i zdravlja na radu u Srbiji“: Bespovratna pomoć u ukupnoj vrednosti od 250.000 evra dodeljena je za unapređenje uslova rada 10 kompanije koja se bave proizvodnjom tekstila, prediva, kože i obuće. Ovaj projekat, koji finansira Vlada Norveške, sprovode Međunarodna grupa za menadžment (IMG) i Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike.²⁷⁶

Softver za bezbednost i zdravlje na radu – Proizveden u saradnji MOR, Ministarstva zdravlja i Uprave za bezbednost i zdravlje na radu ovaj softver će biti uveden u sve zdravstvene ustanove u Srbiji i njime će se stvoriti jedinstven sistem koji će omogućiti razmenu informacija o pojedinačnim slučajevima povreda na radu između nadležnih vlasti.²⁷⁷

Sindikati

Ograničenja prava radnika da kolektivno zastupaju svoje interese

Okruženje	
Najveći sindikati i savezi sindikata Nazivi, sektori i broj zaposlenih koje predstavljaju	<ul style="list-style-type: none">• Savez samostalnih sindikata Srbije• Ujedinjeni granski sindikati Nezavisnost
Relevantni zakoni	<ul style="list-style-type: none">• Zakon o radu• Zakon o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti• Zakon o mirnom rešavanju radnih sporova• Zakon o sprečavanju zlostavljanja na radu• Zakon o socijalnoj zaštiti
Nadležni organi	<ul style="list-style-type: none">• Ministarstvo za rad
Lokalne NVO koje se bave ovim pitanjem	<ul style="list-style-type: none">• Fondacija Centar za demokratiju

Nacionalni kontekst

Pitanja ljudskih prava od značaja za poslovanje. Informacije objavljene u ovom odeljku prikupljene su iz javno dostupnih izvora i u konsultacijama sa zainteresovanim stranama.

Prepreke za sindikalno udruživanje

Sloboda sindikalnog udruživanja je jedina sindikalna sloboda garantovana međunarodnim instrumentima zaštite koje je Srbija ratifikovala.²⁷⁸ Ova sloboda podrazumeva pravo na slobodno osnivanje sindikata i učlanjenje, pravo na osnivanje udruženja, na formiranje nacionalnih i međunarodnih saveza sindikata i pravo na samostalno delovanje, bez uplitanja države.²⁷⁹

Ustavom RS je zajemčena sloboda učlanjivanja i formiranja političkih, sindikalnih i svih ostalih vrsta udruženja,²⁸⁰ kao i sloboda neučlanjivanja u bilo koje udruženje.²⁸¹ Sindikati se osnivaju registracijom kod nadležnog državnog organa u skladu sa zakonom i ne zahtevaju prethodno odobrenje. Ustavni sud
Vodič o ljudskim pravima i biznisu: Srbija

je jedini organ koji je ovlašćen da zabrani rad bilo kog udruženja, uključujući i sindikata, i to samo u slučajevima koji su eksplicitno propisani Ustavom.²⁸²

Propisi koji se odnose na ostvarivanje sindikalnih prava nalaze se u Zakonu o radu, zakonima koji regulišu udruživanje građana i podzakonskim aktima i u skladu su sa međunarodnim standardima.

Zakon o radu definiše sindikat kao samostalnu, demokratsku i nezavisnu organizaciju radnika osnovanu radi predstavljanja, unapređenja i zaštite profesionalnih, ekonomskih, socijalnih, kulturnih i drugih pojedinačnih i kolektivnih interesa.²⁸³

Sindikalna udruženja se registruju u Ministarstvu rada.²⁸⁴ Sindikati se osnivaju prijavom u registar i nije potrebno za to prethodno dobiti dozvolu.

Zakonom je zabranjena diskriminacija po osnovu članstva u sindikatu, ali nisu predviđene posebne sankcije za antisindikalno uznemiravanje, niti je naročito zabranjena diskriminacija usled sindikalnih aktivnosti. Prema Izveštaju Stejt departmenta za 2015. godinu, zakonom je predviđeno ponovno zaposlenje radnika otpuštenih zbog sindikalnih aktivnosti, a otpušteni radnici su se uglavnom vraćali na posao u kratkom roku.²⁸⁵

Na institucionalnom nivou, socijalni dijalog se odvija u okviru Socijalno-ekonomskog saveta, definisanog kroz Zakon o Socijalno-ekonomskom savetu. Nacionalni savet obuhvata tri socijalna partnera: Vladu Srbije, predstavnike reprezentativnih udruženja poslodavaca i reprezentativnih sindikata.²⁸⁶ Nacionalni Savet ima 18 članova i 4 radna tela (za kolektivno pregovaranje, bezbednost i zdravlje, zakonodavstvo i ekonomske teme). Evropska komisija je navela 2015. godine da su konsultacije sa Socijalno-ekonomskim savetom o amandmanima na zakone ograničene.²⁸⁷

Prema Izveštaju Evropske komisije o napretku za 2015. godinu, bipartitni i tripartitni dijalog treba dodatno razviti.²⁸⁸ Predstavnici sindikata su u nekoliko navrata napuštali sastanke radnih grupa zadužene za pripremu važnih zakona.²⁸⁹ Tokom reforme Zakona o radu 2014. godine, sindikati su se protivili Zakonu o radu, Zakonu o penzijskom i invalidskom osiguranju i drugim zakonima u oblasti zakonodavstva o radu i socijalnom osiguranju.²⁹⁰ Predstavnici sindikata izašli su sa sastanka radne grupe Zakona o radu u protest predlogu Ministarstva rada o produženom dejstvu kolektivnih ugovora koje, po njima, nije bio primenljiv u praksi.²⁹¹

U Srbiji ima oko 22.000 sindikata²⁹² i većina je organizovana u šest centrala. Najveći broj njihovih članova čine nekvalifikovani ili polukvalifikovani radnici (37 odsto), srednje obrazovani službenici (36 odsto) i tehničari (34 odsto). Za njima slede visokoobrazovani stručnjaci (29 odsto) i kvalifikovani i visokokvalifikovani radnici (28 odsto).²⁹³

Prema Izveštaju Stejt departmenta za 2012. godinu, veliki broj sindikata je neaktivan jer se većina predstavnika sindikata oglašila o zakonsku odredbu da sami moraju podneti zahtev za brisanje iz Registra, najčešće zbog odlaska firme u stečaj ili restrukturiranja kompanije čije su radnike predstavljali.²⁹⁴

Predstavnici sindikata su 2016. izneli javne optužbe o masovnom mobingu i pokušajima da se spreči ujedinjavanje radnika.²⁹⁵ Prema Izveštaju Međunarodne konfederacije sindikata (MKS) iz 2012. godine, radnike koji su želeli da oforme sindikate poslodavci su savetovali da to ne čine ili su pretili osvetom.²⁹⁶

Prema Izveštaju Beogradskog centra za ljudska prava za 2012. godinu, sindikati su najmanje aktivni u novim privatnim preduzećima.²⁹⁷

Prema Izveštaju *Eurofound*-a aktivno je oko 60% sindikata u javnom sektoru, a samo 20% u privatnom sektoru.²⁹⁸

Izveštaji ukazuju na to da se sindikati uglavnom bave ograničenim opsegom pitanja, i da se skoro isključivo usredsređuju na propisno sprovođenje socijalnog programa i redovnu isplatu zarada.²⁹⁹

Prema izveštaju Međunarodne konfederacije sindikata za 2012. godinu, radnike koji su želeli da formiraju sindikat, poslodavci su savetovali da to ne čine.³⁰⁰

Izveštaji ukazuju na to da su sindikati često povezani sa političkim strankama i da su snažno uključeni u politiku.³⁰¹

Prema Izveštaju o napretku za 2015. zabrinjava nedostatak poštovanja u trostranom dijalogu. Procedure i kriterijumi za određivanje reprezentativnosti sindikata treba da se dogovori na transparentan način.³⁰²

Prema Beogradskom centru za ljudska prava, samo 15% građana ima poverenja u sindikate, dok je tri puta više onih koji u sindikate uglavnom ili uopšte nemaju poverenje.³⁰³

Kolektivno pregovaranje

Prema zakonu, svako preduzeće koje zapošljava 10 ili više radnika mora da usvoji sporazum o kolektivnom pregovaranju. Samo sindikat koji okuplja najmanje 15 odsto radnika može imati status strane u kolektivnim pregovorima.³⁰⁴

Vlada RS je jula 2014. usvojila amandmane na Zakon o radu čime je dozvolila da ugovori o kolektivnom pregovaranju obuhvate i radnike koji nisu članovi udruženja radnika ili nisu učestvovali u kolektivnom pregovaranju. Novi zakon propisuje da poslodavci koji su podvrgnuti kolektivnom ugovoru moraju dokazati da zapošljavaju bar 50% radnika u određenom sektoru kako bi primenili proširenje ugovora o kolektivnom pregovaranju na poslodavce van ugovora.³⁰⁵

Evropska fondacija za poboljšanje životnih i radnih uslova je u izveštaju za 2012. godinu istakla da samo dva sektora, poljoprivreda i građevinarstvo, ima granske sporazume, a da takvi sporazumi nisu univerzalno primenjivi. Neke pojedinačne kompanije su imale svoje kolektivne ugovore sa sindikatima.³⁰⁶ Prema istom Izveštaju mehanizmi za kolektivno pregovaranje su visoko centralizovani.

Prema istom Izveštaju Evropske fondacija za poboljšanje životnih i radnih uslova za 2012. mehanizmi za kolektivno pregovaranje u privatnom sektoru su decentralizovani, tako da se najveći deo pregovora odvija u kompanijama, a ne na nivou sektora.

Socijalno-ekonomski savet je zadužen za pregovaranje i usvajanje Opšteg kolektivnog ugovora i utvrđivanje visine minimalne zarade svakih šest meseci (ukoliko savet ne uspe da postigne konsenzus, odluku donosi ministar za rad).

Srbija nema Opšti kolektivni ugovor (istekao je 2011. godine) a primenljivi kolektivni ugovori postoje uglavnom u javnom sektoru, gde je država poslodavac. Kolektivni ugovori sa poslodavcima u privatnom sektoru predstavljaju izuzetak, a ne pravilo.³⁰⁷

Dva velika kolektivna ugovora potpisana su 2016. godine u građevinskoj industriji i poljoprivredi. Ovo je od posebne važnosti pošto je u proteklih deset godina, zbog rigidnosti Vlade i poslodavaca, potpisano svega nekoliko novih kolektivnih ugovora.³⁰⁸

U novom kolektivnom ugovoru u građevinskoj industriji pitanja zdravlja i bezbednosti regulisana su bolje nego ranije, kao i naknada za topli obrok, regres za odmor i koeficijenti za različite poslove.³⁰⁹ Ovo je važno zato što građevinarska kompanije zapošljavaju 70.000 radnika čije su plate ispod nacionalnog proseka, a povrede na radu događaju se češće nego u drugim sferama.³¹⁰

Novi kolektivni ugovor koji pokriva radnike u poljoprivredi, prehrambenoj i duvanskoj industriji i vodovodu takođe je potpisan 2016. godine. Stav sindikata je da je ugovor balansirani dokument u skladu sa trendovima EU. Najniža plata će biti 21.000 dinara (172 evra), a naknada za topli obrok 4.200 dinara (34 evra).³¹¹

Štrajkovi

Ustavom je zagaranovano pravo na štrajk.³¹² Radnici imaju pravo da organizuju štrajkove u skladu sa zakonom i kolektivnim ugovorima. Štrajk se sprovodi u skladu sa zakonom i kolektivnim ugovorom, a može biti ograničen isključivo zakonom i u skladu s prirodom ili vrstom delatnosti.

Prema Zakonu o štrajku,³¹³ pravo na štrajk ograničeno je obavezom štrajkačkog odbora i zaposlenih koji u štrajku učestvuju da štrajk organizuju i vode na način kojim se ne ugrožava bezbednost lica i imovine i zdravlje ljudi, onemogućava nanošenje neposredne materijalne štete i omogućava nastavak rada po okončanju štrajka. Osim tog opšteg ograničenja ustanovljen je i poseban režim štrajka u delatnostima od javnog interesa ili u delatnostima čiji bi prekid rada zbog prirode posla mogao da ugrozi život i zdravlje ljudi ili da nanese štetu velikih razmera.³¹⁴

Komiteta za ekonomska, socijalna i kulturna prava izrazio je zabrinutost što je spisak delatnosti od javnog interesa preširok i ne odgovara međunarodnim standardima. On obuhvata: elektroprivredu, vodoprivredu, saobraćaj, informisanje, PTT usluge, komunalne delatnosti, proizvodnju osnovnih prehrambenih proizvoda, zdravstvenu i veterinarsku zaštitu, prosvetu, društvenu brigu o deci i socijalnu zaštitu, kao i delatnosti od opšteg interesa za odbranu i bezbednost i poslove neophodne za izvršavanje međunarodnih obaveza države.³¹⁵

Izveštaj o napretku za 2014. godinu navodi da treba da se usvoji Zakon o štrajku, dok se u Izveštaju o napretku za 2015. godinu navodi da su preduzeti početni koraci da se ovaj Zakon revidira. Nacrt Zakona o štrajku, pripremljen još 2011. godine, bio je u skladu sa Konvencijama Međunarodne organizacije rada; iako je o njemu organizovana javna debata u julu 2013. godine, on još nije stigao na red za odobrenje u Parlamentu.³¹⁶

Prema Izveštaju Stejt Departmenta iz 2015. godine, zaposleni u javnom i privatnom sektoru slobodno su ostvarivali pravo na štrajk.³¹⁷ Najveći broj štrajkova poslednjih godina navodno je bio u vezi privatizacija kompanije u državnom vlasništvu.³¹⁸

Prema izveštaju Evropske fondacije za poboljšanje životnih i radnih uslova iz 2012. godine, većina štrajkova se odnosi na neisplaćene zarade, isplatu zaostalih plata, otpremnine, povraćaj svojinskih prava radnika ili restrukturiranje javnih kompanija.³¹⁹

Javni protesti ili štrajkovi u privatnim kompanijama su retki, iako su neke firme iskusile štrajkove neposredno nakon privatizacije.³²⁰

Brojni štrajkovi organizovani su tokom 2014. i 2015. godine, posebno od strane nastavnika, naučnika, policijskih i bivših zdravstvenih radnika i radnika neuspešno privatizovanih kompanija i kompanija u restrukturiranju.³²¹

Anti-sindikalna diskriminacija

Shodno Zakonu o radu, poslodavac ne može da otkáže ugovor o radu, niti da na drugi način stavi u nepovoljan položaj predstavnika zaposlenih za vreme obavljanja funkcije i godinu dana po prestanku funkcije, ako predstavnik zaposlenih postupa u skladu sa zakonom, opštim aktom i ugovorom o radu.³²²

Predstavnicima sindikata je prećeno otkazom zbog sindikalnih aktivnosti i javnog istupanja. Sudska zaštita tih nezakonitih postupaka poslodavca je neefikasna zbog sporosti pravosudnog sistema, a inspekcija rada ne istražuju ili prijavljuju ove pojave u dovoljnoj meri.³²³

Slučajevi

Izveštaji NVO, multilateralnih institucija i medija o pitanjima koja se odnose na ljudska prava povezana sa biznisom

- *Januar 2015, Naslovi: Kao i 2014. godine,*³²⁴ štrajk nastavnika zadobio je najveću pažnju javnosti. Nakon što je Ministarstvo prosvete odbilo medijaciju Republičke agencije za mirno rešavanje radnih sporova, sindikati su ostali verni svojim zahtevima da se razgovori nastave sa predstavnicima sindikata, kao legitimnim partnerima koji predstavljaju nastavnike i nastavničko osoblje. Nastavničke plate za januar su umanjene za taj jedan dan kada nisu održali nijedan čas.³²⁵
- *Jul 2013: Sindikat zaposlenih u komunalno-stambenoj delatnosti Novog Sada podneo je krivičnu prijavu protiv direktora JKP "Stana" Ilije Trninića jer se oglušio o zakon o štrajku, pošto je otpustio predstavnike sindikata.*³²⁶
- *2012, Glas Javnosti: Fabrika "Kronošpan" u Lapovu je navodno otpustila 10 mladih radnika zato što su članovi sindikata, dok u poslovodstvu tvrde da su finansijske poteškoće u poslovanju jedini kriterijum za prekid radnog odnosa.*³²⁷
- *Jul 2012, B92: Zaposleni u fabrici Jura su tvrdili da ih rukovodstvo psihički i fizički maltretira i da im se ne dozvoljava sindikalno delovanje u toj korporaciji, te da je pet sindikalnih lidera dobilo otkaz.*³²⁸
- *2012, Beogradski centar za ljudska prava: Evropski sud za ljudska prava doneo je dve velike presude protiv Srbije: Jednu u kojoj je presudio da Srbija treba da plati dnevnice za oko 8.500 rezervista koji su služili vojsku 1999. godine; i drugu u kojoj je presudio da Srbija treba da vrati plate i 9.000 američkih dolara odštete bivšim zaposlenima u državnim kompanijama.*³²⁹
- *2012, Refoworld: Tokom štrajka u kompaniji za preradu hrane „Banat“, poslodavac je suspendovao 77 od 105 radnika koji su štrajkovali. Njih trideset je kasnije telegramom dobilo poziv da se vrate na posao. Kada nisu odgovorili, primili su opomene pred otkaz. Tokom štrajka, poslodavac je navodno zaposlio radnike obezbeđenja koji su pokušali da spreče radnike da štrajkuju u okviru kompanije. Nakon što je Inspektorat za rad potvrdio da je štrajk obavljen po zakonu, radnicima je dozvoljeno da nastave da štrajkuju u prostorijama kompanije.*³³⁰

Smernice o ljudskim pravima za kompanije

Aktivnosti i prioriteti koje su predložile lokalne i međunarodne zainteresovane strane kao i inicijative kompanije koje imaju za cilj da obezbede da ona poštuju ljudska prava i doprinose ljudskom razvoju u lokalnom kontekstu.

Biblioteka preporuka koje se odnose na due diligence

Danski institut za ljudska prava je kroz istraživanja i saradnju sa kompanijama formulisao sledeće preporuke

Da li preduzeće priznaje prava radnika na slobodu udruživanja i kolektivno pregovaranje?

- Kompanija je preuzela obavezu da prizna svojim radnicima prava na slobodu udruživanja i kolektivno pregovaranje, uključujući i pravo da slobodno formiraju i/ili se učlane u nezavistan sindikat i o ovoj je obavezi jasno obavestila sve zaposlene.
- Kompanija priznaje organizacije radnika za kolektivno pregovaranje i uspostavlja procedure kojima se obezbeđuje kolektivno pregovaranje sa ovlašćenim predstavnicima radnika o svim pitanjima koja se odnose na rad.
- Kompanija predstavnicima radnika omogućuje pristup kolektivnim ugovorima, prostorijama kompanije, zaposlenima i drugoj relevantnoj dokumentaciji koja im je potrebna da vrše svoje dužnosti.
- Kompanija zabranjuje diskriminaciju ili radnje usmerene protiv predstavnika radnika ili zaposlenih zbog učestvovanja ili neučestvovanja u zakonitim sindikalnim aktivnostima.
- Kompanija se sa predstavnicima radnika dogovorila o uslovima pravičnog postupka koji moraju biti zadovoljeni prilikom razmatranja svih disciplinskih predmeta i pritužbi radnika.
- Kompanija je formirala odbor, u kojem učestvuju izabrani predstavnici zaposlenih, a koji je zadužen za razmatranje, procesuiranje i odlučivanje o svim disciplinskim predmetima i pritužbama zaposlenih.

Ako se nezavisni sindikati obeshrabruju ili ograničavaju, da li kompanija omogućava zaposlenima da se nezavisno okupljaju i razgovaraju o problemima vezanim za posao?

- Kompanija dozvoljava zaposlenima da učestvuju u redovnim sastancima kojima prisustvuju isključivo zaposleni, tokom radnog vremena, a na kojima zaposleni mogu da razgovaraju o problemima vezanim za uslove rada.
- Kompanija obaveštava zaposlene o pravu da formiraju nezavisno telo koje će ih kolektivno predstavljati u kompaniji kada je to dozvoljeno lokalnim propisima, a ne postoje nezavisni sindikati.
- Kompanija obaveštava zaposlene o pravu da učestvuju u redovnom kolektivnom pregovaranju o svim pitanjima vezanim za rad u preduzeću kada je to dozvoljeno lokalnim propisima.
- Uprava kompanije se redovno sastaje sa predstavnicima radnika kako bi razgovarali o problemima vezanim za posao i svim ostalim pritužbama/pitanjima koje bi zaposleni možda želeli da pokrenu.

Uslovi rada

Zaposlenost, zarade, radno vreme i socijalno obezbeđenje

Okruženje	
Minimalna zarada	121 RSD po satu
Relevantni zakoni	<ul style="list-style-type: none"> • Zakon o radu • Zakon o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti • Zakon o mirnom rešavanju radnih sporova • Zakon o zapošljavanju stranaca • Zakon o sprečavanju zlostavljanja na radu • Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju • Zakon o dobrovoljnim penzijskim fondovima i penzijskim planovima • Zakon o socijalnoj zaštiti
Nadležni organi	<ul style="list-style-type: none"> • Inspektorat za rad • Sudovi
Lokalne NVO koje se bave ovim pitanjem	<ul style="list-style-type: none"> • Stopmobing • Fondacija Centar za demokratiju • SeCons • Centar za dostojanstven rad

Uslovi rada: nacionalni propisi		
	Srbija	Međunarodni standard
Uobičajena radna nedelja (u)	40	48

časovima)		
Naknada za prekovremeni rad	1,26x	1,25x
Plaćeni godišnji odmor	20 radnih dana	3 nedelje
Maksimalni broj radnih sati u jednom danu	12	10
Maksimalni broj radnih sati u jednoj nedelji	48	48
Neprekidni nedeljni period odmora	24 sata u sedam dana	24 sata u sedam dana

Nacionalni kontekst

Pitanja ljudskih prava od značaja za kompanije. Informacije objavljene u ovom odeljku prikupljene su iz javno dostupnih izvora i u konsultacijama sa zainteresovanim stranama.

Ustav svakom jemči pravo na pravične i zadovoljavajuće uslove rada i jednak pristup svim poslovima. Uslovi rada su prvenstveno uređeni Zakonom o radu³³¹ i Zakonom o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti.³³² Zapošljavanje stranih državljana u Srbiji je uređeno Zakonom o zapošljavanju stranaca.³³³ Predstavnici javnog i privatnog sektora konsultovani tokom 2013. i 2016. godine su izjavili da Zakonom o radu nisu u dovoljnoj meri omogućeni fleksibilni oblici zapošljavanja.³³⁴

Prema BCLJP, izmenama i dopunama Zakona o radu usvojenim 2014. je snižen nivo zaštite otpuštenih radnika: neke odredbe Zakona su nejasne (npr. formulacija odredbe o „manjem“ i „većem“ kršenju zakona), usvojena je odredba prema kojoj se zaposleni otpušta kao tehnološki višak ima još samo tri meseca prednost pri ponovnom zapošljavanju kod istog poslodavca (umesto ranijih šest), uvedene su disciplinske sankcije (jedna od njih je i otkaz ugovora o radu), ali u Zakonu ne postoji nijedna odredba o disciplinskom postupku.³³⁵

Zlostavljanje na radu

Prema Zakonu o sprečavanju zlostavljanja na radu,³³⁶ poslodavac je dužan da zaposlenog pismenim putem obavesti o odredbama ovog zakona, da stvori uslove neophodne za zdravu i bezbednu radnu okolinu i organizuje rad na način kojim se sprečava pojava zlostavljanja na radu, kao i da štiti zaposlene od zlostavljanja. Odredbe ovog zakona primenjuju se i na slučajeve seksualnog uznemiravanja i zaposlenima omogućuje bržu i efikasniju zaštitu od one koju pruža Zakon o radu.

Preliminarna istraživanja koje navodi SDP ukazuju na to da je 43% zaposlenih u Srbiji bilo izloženo različitim vidovima uznemiravanja na radnom mestu u dužem vremenskom periodu.³³⁷

Statistike koje je prenela NVO Stopmobing pokazuju da je mobing podjednako zastupljen i u državnom i u privatnom sektoru, ali da zaposleni u privatnom sektoru nerado pokreću postupak pred sudom jer imaju teškoća u pronalaženju svedoka koji bi bili spremni da svedoče.³³⁸ Dakle, 90% pritužbi su podneli zaposleni u javnom sektoru. Neznatno je povećan broj pritužbi zaposlenih u sektoru bankarstva.³³⁹

Zarade

Ustav jemči pravo zaposlenih na pravičnu naknadu za rad,³⁴⁰ a po Zakonu o radu, ugovori u radu kojima se krši načelo odgovarajuće zarade su ništavni.

Naknada za prekovremeni rad, rad u smenama i noću je bar 26 odsto viša od osnovice, u slučaju da u ugovoru o radu nije određena naknada za takav rad. Ovo je u skladu sa međunarodnim standardima. Zarada u slučaju rada na državni praznik mora biti uvećana za najmanje 110 odsto od osnovice, što nije u skladu sa evropskim standardima po kojima naknada za rad tokom državnih praznika treba da bude najmanje duplo viša.³⁴¹ Zakonom o radu je omogućeno da poslodavac usled prekida rada, odnosno smanjenja obima posla, uz prethodnu saglasnost ministra, uputi zaposlenog na odsustvo duže od 45 radnih dana uz odgovarajuću naknadu zarade najmanje u visini 60 procenata prosečne zarade u prethodna tri meseca, s tim da naknada ne može biti manja od minimalne zarade.³⁴²

Socijalno-ekonomski savet u septembru određuje minimalnu cenu rada za narednu godinu. Ako savet ne uspe da usvoji odluku, minimalnu cenu rada određuje Vlada. Minimalna (bruto) mesečna zarada je 1. januara 2015. iznosila 28.430,50 RSD, odnosno 5,2% više nego prethodne godine.³⁴³ Minimalnu cenu rada je 2016. odredila Vlada, a njen iznos je ostao nepromenjen.³⁴⁴

Prosečni prihod po domaćinstvu 2015. godine je iznosio 57.814 RSD (500 USD), dok je prosečna mesečna potrošnja po domaćinstvu iznosila 59.052 RSD (490 USD).³⁴⁵

Po rečima direktora Udruženja poslodavaca Srbije, samo 21,8 procenata kompanije u privatnom sektoru redovno isplaćuje zarade prvog u mesecu za prethodni mesec. Oko 39 odsto kompanija zarade isplaćuje u roku od 60 dana, a preostalih 39 procenata kasni više od dva meseca.³⁴⁶ Sindikati su 2015. izvestili da oko 600.000 radnika iz privatnog sektora zaradu prima sa zakašnjenjem od mesec, dva ili više, dok čak 50.000 zaposlenih uopšte ne prima zaradu. Inspektori rada su u prva četiri meseca 2015. godine doneli 1.088 rešenja zbog neisplaćenih zarada.³⁴⁷

Savez samostalnih sindikata Srbije je 2015. upozorio da kompanije zaposlenima ne izdaju potvrde o isplaćenim zaradama, kao što je propisano Zakonom o radu.³⁴⁸ Shodno izmenama i dopunama Zakona o radu iz 2014, obračun zarade i naknade zarade koje je poslodavac dužan da isplati predstavlja izvršnu ispravu, tako da sud može da odluči da se sa računa kompanije skida iznos neisplaćene zarade, a novac uplaćuje na račun zaposlenog.³⁴⁹

Radno vreme

Ustavom je izričito zajemčeno pravo na ograničeno radno vreme, dnevni i nedeljni odmor i plaćeni godišnji odmor.³⁵⁰ Radno vreme je vremenski period u kome je zaposleni dužan, odnosno raspoloživ da obavlja poslove prema nalogima poslodavca, na mestu gde se poslovi obavljaju, u skladu sa zakonom.³⁵¹ Shodno Zakonu o radu, puno radno vreme iznosi 40 časova nedeljno, radna nedelja po pravilu traje pet radnih dana a radni dan osam časova.³⁵² Dozvoljen je prekovremeni rad do četiri časa dnevno, odnosno najviše 12 sati dnevno, pri čemu prekovremeni rad ne može da traje duže od osam časova nedeljno.³⁵³ Zakonom su neke kategorije radnika izuzete iz prekovremenog rada, na primer zaposleni koji rade skraćeno radno vreme i zaposlene koje doje.

Zaposleni može raditi i do 60 sati nedeljno, a preraspodela radnog vremena se ne smatra prekovremenim radom, dok god ukupno radno vreme zaposlenog tokom šestomesečnog perioda u proseku ne premašuje njihovo radno vreme utvrđeno u ugovorima o radu.³⁵⁴

Prema izveštaju BCLIP o stanju ljudskih prava u Srbiji u 2015. godini, poslodavci često zloupotrebljavaju preraspodelu posla kako ne bi okarakterisali rad svojih zaposlenih posle radnog vremena kao prekovremeni rad te izbegli uvećanje zarade, pri čemu često zanemaruju činjenicu da je i preraspodela

radnog vremena časovno i vremenski ograničena. Poslodavci navodno retko vode evidenciju prekovremenog rada ili vode internu evidenciju koja se, po potrebi može uklapati u zakonske okvire.³⁵⁵

Savez samostalnih sindikata Srbije je u februaru 2013. godine preneo da dve trećine zaposlenih radi prekovremeno a više od 200.000 navodno radi više od 60 sati nedeljno. Većina tih zaposlenih je izjavila da ne primaju nikakvu naknadu za prekovremeni rad. Mnogi poslodavci ne vode evidenciju o prekovremenom radu, usled čega je Inspektorat rada tokom 492.000 kontrola utvrdio relativno mali broj povreda propisa o prekovremenom radu (samo 152).³⁵⁶

Socijalno obezbeđenje

Ustav garantuje prava zaposlenih i njihovih porodica na socijalno obezbeđenje i osiguranje, pravo na naknadu zarade u slučaju privremene sprečenosti za rad, pravo na naknadu u slučaju privremene nezaposlenosti, kao i pravo na penzijsko osiguranje.³⁵⁷ Sistem socijalnog obezbeđenja obuhvata devet vrsta davanja: penzijsko, invalidsko, zdravstveno i osiguranje za slučaj nezaposlenosti, porodične penzije, naknade za porodijsko odsustvo i bolovanje, povrede na radu, kao i materijalno obezbeđenje porodice.³⁵⁸ Nezaposleni imaju pravo na isplatu naknade u iznosu od 80 do 160 odsto minimalne zarade najviše 12 meseci.³⁵⁹

RTS je izveštavao u februaru 2013. godine da čak 55.000 firmi ne plaća doprinose svojim zaposlenima a 80 procenata tih firmi je likvidirano ili u stečaju.³⁶⁰ Zaštitnik građana ovo pripisuje rupama u zakonima i neaktivnosti nadležnih državnih organa.³⁶¹

Prema Izveštaju o napretku Srbije iz 2014. godine, i dalje je veliki deficit penzijskog fonda a više od 40% prihoda penzijskog fonda je stiglo iz budžeta (oko 14% BDP je potrošeno na penzije 2013. godine).³⁶²

Vlada je tokom 2009. i 2010. zbog ekonomske krize postigla sporazum sa MMF-om o zamrzavanju svih penzija koje država isplaćuje.³⁶³ Penzije i zarade zaposlenih u javnom sektoru su smanjene 2014. godine zaključno sa decembrom 2017; penzije veće od 25.000 dinara umanjene su po stopi od 22 procenata, dok su plate u javnom sektoru linearno umanjene po stopi od 10 procenata.³⁶⁴

Prema izveštaju BCLJP o stanju ljudskih prava u Srbiji za 2015. godinu, pravo na zdravstvenu zaštitu i zdravstveno osiguranje velikog broja zaposlenih se ne ostvaruje uglavnom zbog činjenice da im poslodavci, uključujući državu, ne uplaćuju doprinose za zdravstvo. Tek svaki peti stanovnik Srbije je obavezno zdravstveno osiguran u skladu sa odredbama Zakona o obaveznom socijalnom osiguranju.³⁶⁵

Prema Izveštaju o napretku Srbije za 2014. godinu, stopa rizika od siromaštva u Srbiji iznosila je 24,6%.³⁶⁶

Neformalni sektor

Prema izveštajima Beogradskog centra za ljudska prava za 2011. i 2012. godinu, visoka stopa nezaposlenosti i nedostatak sigurnih radnih mesta navodi sve veći broj radnika da posao traže u neformalnom sektoru. Nezaposlenost je tokom 2014. opala ali je i dalje visoka i iznosi 18,9% (naspram 14,5% 2002. i 23,9% 2012. godine).³⁶⁷ Mladi (15-24) su jedina demografska grupa u kojoj nije došlo do porasta zaposlenosti tokom prethodne dve godine,³⁶⁸ a stopa nezaposlenosti ove kategorije iznosi 18,6%, odnosno 47% nezaposlene radne snage je između 15 i 24 godine staro, dok oni mlađi od 35 čine 50% nezaposlenih.³⁶⁹

Evidentan je značajan porast zapošljavanja u privatnom sektoru, naročito žena, ali većinom u lošije plaćenim sektorima niske produktivnosti.³⁷⁰ Kao što je Evropska komisija navela u svom Izveštaju o napretku Srbiji za 2015. godinu, očekuje se da će mere fiskalne konsolidacije i restrukturiranje društvenih kompanije tokom 2015. negativno uticati na ukupnu zaposlenost.³⁷¹ BCLJP je u svom godišnjem izveštaju za 2015. naveo da je tokom 2015. godine 400 državnih kompanije zatvoreno i da je više od 20.000 radnika uzelo otpremnine.³⁷²

Broj ljudi koji rade u sivoj ekonomiji procenjuje se na između 300.000 i 1.000.000.³⁷³ Uprava za bezbednost i zdravlje na radu procenjuje da oko 500.000 ljudi radi u neformalnom sektoru.³⁷⁴ Po procenama NVO NALED 28% poslovanja odvija se u sivoj zoni.³⁷⁵ Prema podacima Inspektorata za rad, svaki deveti zaposleni u Srbiji, odnosno svaki sedmi u Beogradu, radi bez ugovora o radu; većinu lica koja rade na crno čine mladi, pre svega nekvalifikovani radnici, do srednjeg nivoa stručne sprema a poslovi na kojima rade najčešće su visoko rizični.³⁷⁶

Prema istraživanju Fonda za razvoj ekonomskih nauka iz 2013, učešće zaposlenih koji rade bez ugovora kreće se od 1,9% do 23,9% od ukupno zaposlenih, a učešće zaposlenih koji nisu prijavljeni na celokupnu zaradu se kreće od 3,8% do 24,7%.³⁷⁷ Istraživanje sprovedeno 2014. godine je da pokazalo da se samo u 67% slučajeva zarada isplaćuje na tekući račun.³⁷⁸ Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja je izjavilo da je Inspektorat za rad u poslednje dve godine izvršio 79.081 inspeksijskih nadzora, tokom kojih je zatečeno 17.440 neprijavljenih radnika; njih 13.886 je naknadno prijavljeno.³⁷⁹

Istraživači su pored toga zaključili da su aktivnostima sive ekonomije više sklони preduzetnici i mlade firme. Neformalno poslovanje je naročito prisutno u sektoru građevinarstva (42,9%), poljoprivrede (33,8%) i saobraćaja (32,7%). Pored toga, kompanije u centralnoj Srbiji (s izuzetkom Beograda) najviše su sklone da posluju u neformalnom sektoru.³⁸⁰

Ugovori o radu

Ni izmene i dopune Zakona o radu iz 2014. ne uređuju „lizing“ zaposlenih, kao ni način kako se utvrđuju zarade, naknade zarada, radno vreme i ostala prava po osnovu rada, da li je poslodavac agencija ili poslodavac za koga su angažovani, itd. Navodi se da u praksi postoji značajan problem u pogledu rada privatnih agencija za zapošljavanje, jer je često prisutno privremeno angažovanje radnika preko privrednih društava, bez, za sada, jasnog zakonskog osnova za takvo angažovanje i jasnih parametara za zaštitu prava lica angažovanih na pomenuti način, s obzirom na to da se oni formalno ne smatraju zaposlenim, itd.³⁸¹ Potrebno je regulisati i rad društava sa ograničenom odgovornošću koja se bave ustupanjem nezaposlenih lica i posredovanjem u zapošljavanju.³⁸²

Savez samostalnih sindikata Srbije je objavio da 300 ljudi izgubi posao svakog dana. Većina tih zaposlenih je prema izveštajima potpisala sporazumni raskid radnog odnosa kada i ugovor o radu. Inspektorat rada ovo ne smatra kršenjem zakona. Savez je takođe izvestio da poslodavci od radnika nekada zahtevaju da obavljaju poslove koji su daleko ispod njihovih sposobnosti i kvalifikacija, u koje nisu posebno plaćeni i nisu predviđeni ugovorom.³⁸³ Prema pisanju Blica tokom 2013. godine, neke firme navodno zapošljavaju radnike na probno na po mesec ili dva pa ih zatim otpuštaju uz obrazloženje da nisu zadovoljili a za rad ih ne plaćaju. One na taj način sebi obezbeđuju besplatnu radnu snagu.³⁸⁴

Prema MOR, oko 150.000 zaposlenih je angažovano preko omladinskih zadruga. Plaćeno stažiranje i studentska stručna praksa nisu uređeni zakonom a, prema Privrednoj komori Srbije, *bona fide* pokušaji poslodavaca da organizuju takve aktivnosti ponekad bivaju sankcionisani jer nisu dopušteni ni po jednom zakonu.³⁸⁵

Slučajevi

Izveštaji NVO, multilateralnih institucija i medija o pitanjima koja se odnose na ljudska prava povezana sa biznisom.

- *April-Maj 2016, Danas:* Zaposleni u fabrici „Jura“ i predstavnici sindikata Sloga su tvrdili da u fabrici dolazi do brojnih nepravilnosti i povreda prava zaposlenih, uključujući zlostavljanje i mobing.³⁸⁶

- *Januar 2016, Savez samostalnih sindikata Srbije:* Vlasnik pekare je ubio bivšu zaposlenu koja ga je tužila, a nakon što mu je sud naložio da joj isplati 100.000 RSD i da je vrati na posao.³⁸⁷
- *Oktobar 2015, Savez samostalnih sindikata Srbije:* Sledeće kompanije ne daju svojim zaposlenima obračunske listiće: građevinska firma „Ratko Mitrović“, „Mostogradnja“ AD Beograd, Mlekara Velika Plana, „Agrokoop“ iz Subotice, JKP „Komunalac“ Babušnica, JKP „Lazarevac“, JKP „Komunalac“ Vlasotince, JKP „Beli izvor“ iz Vrnjačke Banje, JKP „Gradsko groblje“ i „Gradske tržnice“ iz Kragujevca.³⁸⁸
- *Septembar 2015, NiN:* Strani investitori, uključujući Benetton, Johnson Electric, Bosch i Technic Development Geox su dobili subvencije od Vlade RS za otvaranje novih radnih mesta, ali prema navodima medija nisu zaposlili onoliko ljudi koliko su obećali.³⁸⁹
- *Maj 2013:* Radnici u Kragujevcu su se žalili na ogromno povećanje obima posla zbog sve veće potražnje za vozilom Fiat 500L. Neki su zaposleni tvrdili da rade po 12 sati dnevno uz nekoliko kratkih pauza.³⁹⁰

Inicijative kompanije

Programi privatnog sektora koji imaju za cilj da obezbede poštovanje ljudskih prava ili da doprinesu razvoju

Inicijative kompanije vezane za iskazivanje *due diligence* prema ljudskim pravima

2012: Kompanija „NIS – NAFTAGAS“ je zatražila pomoć od NVO „Stopmobing-Srbija“ kako bi mirno rešila sporove sa zaposlenima u pogonu Održavanje; oni su rešili problem i postigli sporazum.³⁹¹

Smernice o ljudskim pravima za kompanije

Aktivnosti i prioriteti koje su predložile lokalne i međunarodne zainteresovane strane kao i inicijative kompanije koje imaju za cilj da obezbede da ona poštuju ljudska prava i doprinose ljudskom razvoju u lokalnom kontekstu.

Biblioteka preporuka koje se odnose na dužnu pažnju

Danski institut za ljudska prava je kroz istraživanja i saradnju sa preduzećima formulisao sledeće preporuke:

Radno vreme

Da li kompanija obezbeđuje da je radna nedelja ograničena na 48 sati; da prekovremeni rad nije čest i da je ograničenog trajanja; i da se radnicima daju razumne pauze i vreme za odmor?

- Uobičajeno radno vreme kompanije je ograničeno na 48 sati nedeljno kako u politici kompanije, tako i u praksi, ili na manje sati ako je to propisano nacionalnim propisima, kolektivnim ugovorom ili standardima industrije.
- Prekovremeni rad nije čest, više je plaćen i po trajanju ne premašuje 12 sati nedeljno ili 36 sati mesečno.

- Kompanija ima sistem za planiranje, evidentiranje i praćenje broja radnih sati svakog zaposlenog i redovno procenjuje da li je broj radnika dovoljan da ispuni ciljeve proizvodnje bez pribegavanja prekovremenom radu.
- Kada prekovremeni rad po radniku sistematski premašuje 12 sati nedeljno, kompanija povećava broj zaposlenih kako bi ispunila ciljeve proizvodnje ili usvaja mere radi povećanja produktivnosti zaposlenih i smanjenja prekovremenog rada.
- Radnicima je tokom svakog sedmodnevnog perioda dozvoljeno najmanje 24 neprekidnih sati odmora (ili više ako je to propisano nacionalnim propisima ili standardima industrije).
- Kompanija vodi računa o tome da radnici imaju pauzu od najmanje 30 minuta za svaka četiri sata rada (ili više ako je to propisano nacionalnim propisima ili standardima industrijske grane) i da je radnicima dozvoljeno da koriste toalet kad god je to nužno, ne samo tokom određenih pauzi.

Zarade

Da li kompanija isplaćuje zarade koje radnicima omogućuju da zadovoljavaju svoje i osnovne potrebe izdržanih lica?

- Politika kompanije je da radnicima isplaćuje zarade dovoljne da zadovolje osnovne potrebe za hranom, odećom i stambenim smeštajem kao i nešto prihoda koji po svom nahođenju mogu da potroše na sebe i izdržavana lica.
- Kompanija je svesna toga da li je zakonska minimalna zarada u zemlji u kojoj posluje dovoljna za život.
- U slučaju da nije utvrđena minimalna cena rada na nacionalnom nivou ili su standardi minimalne cene rada na nacionalnom nivou nedovoljni da zadovolje osnovne potrebe radnika i izdržanih lica, kompanija izračunava zaradu dovoljnu za život na osnovu troškova života u području u kojem posluje.
- Radnici sa nepunim radnim vremenom dobijaju zarade i beneficije srazmerne onima koje dobijaju radnici sa punim radnim vremenom, kao i naknadu za prekovremeni rad koja je u najmanju ruku za 1,25 viša od njihove satnice.
- Kompanija isplaćuje zarade u redovnim razmacima, ne smanjuje zaradu za disciplinski prekršaj, niti po drugim osnovama koji nisu predviđeni nacionalnim zakonom.
- Prate se sistemi isplate bonusa i rada po učinku kako bi se obezbedilo da ukupna isplaćena plata zadovoljava uslove zarade nužne za život bez pribegavanja prekovremenom radu.

Odsustvo s posla

Da li preduzeće obezbeđuje da radnici primaju naknadu tokom godišnjeg odmora, bolovanja i roditeljskog odsustva u skladu sa minimalnim međunarodnim standardima?

- Radnici imaju pravo na najmanje tri nedelje plaćenog godišnjeg odmora svake godine ili više ako je to propisano nacionalnim zakonom ili kolektivnim ugovorom. Radnicima sa nepunim radnim vremenom ili zaposlenima na određeno vreme se obezbeđuje plaćeni godišnji odmor srazmeran broju sati koji rade, po istoj stopi kao i zaposleni s punim radnim vremenom na neodređeno vreme.
- Radnici imaju pravo na plaćeno bolovanje u skladu sa važećim nacionalnim propisima. Ako bolovanje nije uređeno nacionalnim propisima, kompanija se konsultuje sa sindikatom ili predstavnicima radnika kako bi uspostavilo alternativni način zaštite u slučaju bolesti ili povrede.

- Kompanija obezbeđuje da se vreme provedeno na bolovanju ne odbija od godišnjeg odmora radnika.
- Radnice imaju pravo na najmanje četrnaest nedelja plaćenog porodiljskog odsustva za svako dete.
- Kompanija radnicima odobrava odsustvo zbog smrtnog slučaja ili roditeljsko odsustvo radnicima koji su nedavno usvojili jedno ili više dece ili su preuzeli odgovornost da se staraju o deci čiji su hranitelji ili drugoj deci koju izdržavaju.

Zaposlenost

Da li preduzeće obezbeđuje da su svi radnici zvanično prijavljeni kao zaposleni?

- Kompanija obezbeđuje da svi zaposleni dobiju ugovor o radu pre no što počnu da rade za preduzeće i da svaki od njih razume ugovor.
- U ugovorima o radu su detaljno navedena prava i obaveze svakog zaposlenog, uključujući jasan opis radnog mesta, sistem bonusa i plate, kao i razumni otkazni rokovi.
- U ugovoru se navode priručnici kompanije ili drugi relevantni dokumenti o uslovima zaposlenja.
- Preduzeće vodi računa o tome da su izvođači zvanično prijavili radnike koji rade u prostorijama kompanije u skladu sa standardima kompanije.

Standardi i smernice

Institucionalni i resursi NVO kojima se mogu ojačati due diligence napori kompanije u oblasti ljudskih prava (na osnovu podataka podataka Business & Human Rights Resource Centre).

- Osnovni kodeks Inicijative za etičku trgovinu (*Ethical Trading Initiative, ETI*) iz 2012. i Načela primene ETI iz 2009. godine: Inicijativa za etičku trgovinu je savez aktera u oblasti biznisa koji promoviše primenu korporativnih kodeksa ponašanja koji se bave uslovima rada u lancu snabdevanja. Ovaj savez čine kompanije, nevladine organizacije i sindikati. Osnovni kodeks ETI je razvijen kao kodeks radne prakse, usmeren, opšte uzev, na lance snabdevanja i usklađen sa ključnim međunarodnim standardima rada. U pratećim Načelima primene ETI su izloženi zahtevi koji su korporativnim članovima neophodni kako bi primenili Osnovni kodeks ETI u svojim lancima snabdevanja, uključujući neophodne obaveze, praksu upravljanja i postupanje.
- Institut za ljudska prava i biznis i Globalna inicijativa o ljudskim pravima, Sadašnje stanje: korporativna dužnost poštovanja ljudskih prava u poslovnim odnosima (2012): U ovom izveštaju se razmatraju načini na koje Rukovodeća načela UN mogu doprineti i usmeravati složenu mrežu poslovnih odnosa koji sada postoje u globalnoj ekonomiji. U njemu se proučava kako kompanije svih veličina sada počinju da primenjuju pitanja ljudskih prava i Rukovodeća načela UN kako u tradicionalnim tako i u savremenim poslovnim odnosima.
- Portal za odgovorno upravljanje lancem snabdevanja (uspostavljen 2008. godine): Portal je osmišljen sa ciljem da pomogne preduzećima u unapređivanju društvenih i ekoloških uslova u okviru njihovog lanca snabdevanja. Na Portalu se nalaze alati i smernice za veliki broj pitanja u pogledu lanca snabdevanja, kao što su dečji rad, korupcija i diskriminacija. Pored toga, na Portalu se takođe nalaze konkretni izvori i materijali za određene sektore kao i odgovarajući propisi.

- Performansni standard br. 2 IFC: Rad i uslovi rada (2012): IFC PS2 je zasnovan na međunarodnim standardima rada koje je usvojila MOR i odnosi se na čitav dijapazon aspekata, uključujući; uslove zapošljavanja, nediskriminaciju bezbednost i zdravlje na radu i prinudni rad. Standard je namenjen zaposlenima, radnicima po ugovoru i radnicima u lancu snabdevanja.
- Međunarodna organizacija rada: Međunarodna organizacija rada (MOR) je agencija UN zadužena za pripremu i nadzor nad primenom međunarodnih standarda rada. Misija i ciljevi MOR obuhvataju unapređenje prava na radu, ohrabrivanje pristojnih prilika za zapošljavanje, poboljšanje socijalne zaštite i jačanje dijaloga o pitanjima vezanim za rad.
- Smernice OECD za multinacionalna kompanije (2011): Smernice OECD predstavljaju preporuke koje vlasti upućuju multinacionalnim preduzećima koja posluju u zemljama članicama ili u njima imaju sedište. Poglavlje V je posvećeno zapošljavanju i industrijskih odnosima i u skladu je sa međunarodnim standardima rada MOR.

Zaštita životne sredine

Uticaji kompanije na životnu sredinu koji utiču na zdravlje lokalnih zajednica ili njihove mogućnosti da zarađuju za život

Okruženje	
Procenat stanovništva kojima su dostupni bolji izvori vode	99 ³⁹²
Rang na Indeksu ekoloških performansi	31 ³⁹³
Rang na Indeksu bezbednosti hrane	49 ³⁹⁴
Relevantni zakoni	<ul style="list-style-type: none">• Zakon o zaštiti životne sredine³⁹⁵• Zakon o proceni uticaja na životnu sredinu³⁹⁶• Zakon o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu³⁹⁷• Zakon o integrisanom sprečavanju i kontroli zagađivanja životne sredine³⁹⁸
Nadležni organi	<ul style="list-style-type: none">• Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine• Sektor za zaštitu životne sredine• Sektor za planiranje i upravljanje u životnoj sredini• Sektor inspekcije za zaštitu životne sredine• Agencija za zaštitu životne sredine
Lokalne NVO koje se bave ovim pitanjem	<ul style="list-style-type: none">• Centar za evropske politike• Ekološki centar Habitat• Udruženje građana „Srbija u pokretu“

Nacionalni kontekst

Pitanja ljudskih prava od značaja za kompanije. Informacije objavljene u ovom odeljku prikupljene su iz javno dostupnih izvora i u konsultacijama sa zainteresovanim stranama.

Prema Izveštaju Evropske komisije o napretku za 2015. godinu, pravni okvir za politiku životne sredine u Srbiji još treba da se unapredi, i nije postignut nikakav značajan napredak u zakonodavstvu.³⁹⁹ U izveštaju je takođe zabeležen nedostatak efikasnog i trajnog sistema finansiranja za bavljenje životnom sredinom i klimom, uključujući stabilno finansiranje ključnih osnovnih servisa, kao što je monitoring životne sredine.⁴⁰⁰

Srpska industrija je izuzetno energetska intenzivna i ima visok koeficijent emisije ugljen-dioksida zbog česte upotrebe fosilnih goriva.⁴⁰¹ Srbija je 2015. godine bila rangirana kao 48. od 180 zemalja na Indeksu ekološke efikasnosti Jejl Univerziteta, što je jedan od boljih rezultata u regionu.⁴⁰²

Agencija za zaštitu životne sredine (SEPA)⁴⁰³, pri Ministarstvu energetike, razvoja i zaštite životne sredine, zadužena je za razvoj, upravljanje i koordinaciju nacionalnog ekološkog informacionog sistema, prikupljanje i integrisanje podataka vezanih za životnu sredinu, pripremu godišnjih izveštaja o stanju životne sredine i davanje preporuka o unapređenju životne sredine.⁴⁰⁴

U novembru 2014. oformljen je Nacionalni komitet za klimatske promene.⁴⁰⁵ Određeni napredak je postignut kako bi se dalje usaglasile politike i zakoni sa standardima EU u vezi sa klimatskim i promenama u životnoj sredini, naročito kako je Srbija predala Nameravani nacionalno određen doprinos smanjenja emisija gasova sa efektom staklene bašte (INDC) očekivanom Pariskom sporazumu 2015. godine.⁴⁰⁶

Potpuna usaglašenost sa standardima energetske efikasnosti EU još uvek nije postignuta. Prema Izveštaju o napretku 2015. Ministarstvu nedostaje administrativni kapacitet da napravi nacрте podzakonskih akata.⁴⁰⁷

Gotovo svi prekršaji i privredni prestupi propisani određenim zakonima o zaštiti životne sredine sadrže odredbe koje regulišu odgovornost „odgovornih lica“ (uključujući direktore) za radnje koje obavi kompanija. U skladu sa odredbama Zakona o korporativnom upravljanju, direktori su zakonski predstavnici kompanija i, kao takvi, imaju određene odgovornosti za postupke kompanije. Određene su različite kazne za pojedince, od novčanih kazni do zabrane obavljanja posla na određeni vremenski period.⁴⁰⁸

Učešće i pristup informacijama

Zakoni koji uređuju procenu uticaja na životnu sredinu obuhvataju: Zakon o zaštiti životne sredine,⁴⁰⁹ Zakon o proceni uticaja na životnu sredinu,⁴¹⁰ Zakon o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu⁴¹¹ i Zakon o integrisanom sprečavanju i kontroli zagađivanja životne sredine.⁴¹²

Dužnosti vezane za procene uticaja na životnu sredinu su raspodeljene među republičkim, pokrajinskim i opštinskim vlastima, u zavisnosti od toga koja se vrsta dozvole za sprovođenje projekta izdaje. Neophodno je sprovesti procenu uticaja na životnu sredinu u pogledu projekata u oblasti industrije, rudarstva, energetike, transporta, turizma, poljoprivrede, šumarstva, vodoprivrede, upravljanja otpadom i komunalnih delatnosti, kao i u pogledu projekata koji treba da se sprovedu u zaštićenom prirodnom području.⁴¹³

Prema studiji “Implementacija procene uticaja na životnu sredinu u kontekstu evropskih integracija” (EIA) iz 2014. godine, srpski zakon je u velikoj meri u skladu sa minimumom standarda EU, ali su

primećene i određene neusklađene odredbe. Rokovi za podnošenje zahteva za odluku o EIA studiji i za započinjanje projekta navodno su suviše široki da bi to dovelo do vremenske nedoslednosti između odluke o EIA studiji i odluke o upotrebnoj dozvoli. Nije bilo garancija da će javnost dobiti vremenski okvir od 30 dana da učestvuje u procesu donošenja odluke o EIA.⁴¹⁴ Prema studiji, ostali problemi su: konflikti interesa, nepoklapanja i nedoslednosti između Zakona o EIA i Zakona o planiranju i izgradnji; nedovoljno informisanje u elektronskom obliku.⁴¹⁵ Približno oko 10% lokalne samouprave navodno koristi internet kako bi informisali javnost, što je dovelo do lošeg odziva građana.⁴¹⁶

Srpska Agencija za zaštitu životne sredine (SEPA) je odgovorna za pripremanje Izveštaja o stanju životne sredine (SOE) na godišnjem nivou.⁴¹⁷ SOE izveštaj treba da podrži donosiocima odluka kao i da obezbedi informacije o životnoj sredini naučnoj zajednici i opštoj javnosti. Prema Evropskoj agenciji za zaštitu životne sredine, sveukupni kvalitet SOE izveštaja poboljšan 2015. godine, unapređenjem kvaliteta prikupljenih podataka i informacija u podršci ažuriranja postojećih i kreiranja novih indikatora životne sredine.⁴¹⁸

Upravljanje otpadom

U Srbiji se reciklira samo 1 procenat komunalnog otpada, kompostiranje čak i ne postoji, a 99% otpada završi na deponiji.⁴¹⁹

Srbija nema nacionalnu strategiju za otpadne vode, ima mali broj postrojenja za obradu otpadnih voda a sa kanalizacionim muljem se ne postupa na zadovoljavajući način.⁴²⁰ Najviše otpadnih voda uliva se direktno u lokalne vode netretirano ili curi u zemlju. Ovo bez sumnje uzrokuje zagađenje zemljišta, podzemnih voda i lokalne i prekogranične vode, na štetu ljudi i okoline. Gotovo sav otpad odlaže se neadekvatno na deponije ili se u nedovoljnoj meri reciklira. Lokalni nadležni organi rasipaju potencijalne prihode od upotrebe otpadnih resursa.⁴²¹

Evropska agencija za zaštitu životne sredine navela je 2010. godine da su komunalna preduzeća koristila 164 deponije za odlaganje otpada. Njih dvanaest je locirano na 100m udaljenosti od naselja, a 25 je bilo u okviru 50m od izvora vode.⁴²² U izveštaju iz 2009. godine koji su sastavili Švedska agencija za međunarodni razvoj i saradnju (SIDA) i Univerzitet u Geteborgu navedeno je da su najsiromašnije grupe u Srbiji, posebno Romi, izbeglice i raseljena lica, najizloženije narušavanju zdravlja zbog neadekvatnog odlaganja otpada.⁴²³

U Izveštaju Evropske komisije o napretku za 2015. godinu navedeno je da su potrebni zakoni doneseni, ali sprovođenje prakse održivog upravljanja otpadom ne predstavlja prioritet.⁴²⁴

Na osnovu podataka Kancelarije za statistiku Evropske Unije, statistika o otpadu u Srbiji zabeležila je najviši udeo opasnog otpada u ukupnoj proizvodnji otpada (26.3%) usled učestalih aktivnosti u rudarstvu i eksploataciji.⁴²⁵ Srbija navodno ne poseduje aparat za sagorevanje hemijskog otpada.⁴²⁶

Hrana i mogućnosti zarađivanja za život

Nakon poplava maja 2014. bilo je potrebno usvojiti posebne programe za sanaciju posledica poplava i upravljanje rizicima. Naročito je teško pogođen sektor poljoprivrede, koji u BDP-u Srbije učestvuje sa oko 10 odsto. Većina obradivog zemljišta u poplavljenim područjima je uništena, a šteta je bila ogromna.⁴²⁷

Prema Izveštaju o napretku Srbije za 2015, Srbija je umereno pripremljena u oblasti bezbednosti hrane, veterinarske i fitosanitarne politike. Ostvaren je izvestan napredak otvaranjem fitosanitarne laboratorije i ponovnim usklađivanjem maksimalnog nivoa aflatoksina u mleku sa nivoom u EU.⁴²⁸

Upravljanje nusproizvodima životinjskog porekla je oblast koja izaziva posebnu zabrinutost i Srbija treba da ojača primenu propisa o razdvajanju i tretmanu životinjskog otpada i usvoji i sprovede strategiju radi

njihovog usklađivanja sa propisima EU. Nije usvojen novi zakon o genetički modifikovanim organizmima.⁴²⁹

Voda

Srbija je usaglasila svoje zakonodavstvo sa pravnim tekovinama EU o graničnim vrednostima emisije za zagađivače vode i rokove za njihovo usklađivanje.⁴³⁰ Prema Izveštaju o napretku za 2015. nisu bili usvojeni ni nacionalna strategija ni akcioni plan o zaštiti voda.⁴³¹

Praćenje kvaliteta površinskih i podzemnih voda koje je obavila SEPA 2015. godine pokazalo je da je u najvećem broju slučajeva koncentracija BPK (biohemijske potrebe kiseonika), amonijaka, nitrata i ortofosfatne kiseline ostala u opsegu koji se definiše kao odličan ili dobar ekološki status (I i II klasa kvaliteta vode). Najgori kvalitet otkriven je u površinskim vodama (rekama i kanalima) u Vojvodini, zato što je koncentracija zagađujućih supstanci u gotovo polovini uzoraka bila van opsega propisanog za slatkovodne resurse.⁴³²

U izveštaju Švedske agencije za međunarodni razvoj i saradnju i Univerziteta u Geteborgu iz 2008. godine, kao glavni uzroci zagađenja vode u Srbiji identifikovani su industrijski i opštinski komunalni otpad, poljoprivredni odvodi, oticanje sa deponija i zagađenje od vodenog saobraćaja. U Centralnoj Srbiji, do 40% uzoraka vode bilo je kontaminirano, predstavljajući rizik od štetnih uticaja na zdravlje.⁴³³

SEPA je 2012. objavila podatke koji ukazuju na to da kompanije izbegavaju da ispunjavaju svoju zakonsku obavezu da regulišu i mere otpadne vode.⁴³⁴ Prema Delegaciji Evropske unije u Srbiji, tek 10% otpadnih voda se prečišćava.⁴³⁵

Zagađenje vazduha

Prema Izveštaju EU o napretku iz 2015. godine, godišnje ispitivanje kvaliteta vazduha pokazalo je da je premašena granicu tolerancije od nekoliko zagađivača u sedam od osam urbanih aglomerata. Plan za kvalitet vazduha u Beogradu treba da bude usvojen, I potrebno je ubrzati planiranje upravljanjem kvaliteta vazduha u ostalim aglomeratima.⁴³⁶

Prema Izveštaju Saveta za zdravlje i životnu sredinu⁴³⁷ (HEAL) o Srbiji iz 2013. godine, 73% stanovništva u urbanim, ili urbano-industrijskim aglomeratima bilo je potencijalno izloženo visokim koncentracijama zagađivača iznad preporučene granice.

Slučajevi

Izveštaji NVO, multilateralne institucije i medija o pitanjima koja se odnose na ljudska prava povezana sa biznisom.

- *Decembar 2015, Večernje novosti:* opštinski rukovodioci i građani u Srbobranu navodno su bili nezadovoljni radom ribarskih službenika i inspektora. Bili su ubeđeni da je do zagađenja reke i kanala došlo iz fabrike i firmi iz okolnih opština Bačke Topole, Malog Iđoša, Vrbasa i Kule.⁴³⁸
- *Septembar 2013, Blic:* Pančevačka Petrohemija je u vazduh ispustila manju količinu hlora ali nije poznato koliko tačno, jer aparati pančevačkog monitoringa zagađenja ne mere koncentracije ove opasne materije. Stanovnici naselja u blizini su se žalili da su zbog zagađenja morali satima da drže maramice na ustima i nosu.⁴³⁹
- *Februar 2013, Večernje novosti:* Tokom 2012. je nezakonito isečeno više od 30.000 hektara šume u području Medveđe.⁴⁴⁰

- 2013, *Evropska komisija*: Koncentracija sumpor dioksida u Boru je navodno bila među najvišim u Evropi, i premašila je dozvoljenu granicu za 10 puta.⁴⁴¹
- Septembar 2011, *Zeleni Srbije*: Vazduh i zemljište u okolini Beograda je ozbiljno zagađeno pepelom iz termoelektrane Nikola Tesla u Obrenovcu. Pepeo ne može da se prečišćava zbog visokog procenta arsenika u njemu.⁴⁴²

Smernice o ljudskim pravima za kompanije

Aktivnosti i prioriteti koje su predložile lokalne i međunarodne zainteresovane strane kao i inicijative kompanije koje imaju za cilj da obezbede da ona poštuju ljudska prava i doprinose ljudskom razvoju u lokalnom kontekstu.

Biblioteka preporuka koje se odnose na due diligence

Danski institut za ljudska prava je kroz istraživanja i saradnju sa kompanijama formulisao sledeće preporuke:

Predostrožnost pri postupanju

Da li preduzeće podržava pristup predostrožnosti pitanjima zaštite životne sredine?

- Kompanija zainteresovane strane obaveštava o neizvesnostima i potencijalnim opasnostima koje njeni proizvodi i procesi mogu izazvati po radnike, potrošače, javnost i životnu sredinu.
- Kompanija utvrđuje svaki slučaj zagađenja zemljišta ili vode na svojim lokacijama, procenjuje efekte na životnu sredinu i sanira sva značajna zagađenja.
- Kompanija nastoji da izbegava nanošenje štete životnoj sredini tako što redovno održava proizvodne procese i sisteme za zaštitu životne sredine (za kontrolu zagađenja vazduha, prečišćavanje otpadnih voda, itd.).
- Kompanija sistematski sprovodi procene rizika materijala koje koristi, kao i proizvoda i procesa radi primene pristupa predostrožnosti.
- Kompanija vodi računa o transparentnosti i redovno održava dijalog sa zainteresovanim stranama, odnosno susedima, organizacijama civilnog društva i ostalima koji su zainteresovani za ključna ekološka pitanja.
- Kompanija podržava relevantna naučna istraživanja ekoloških pitanja vezanih za njene proizvode i procese.

Reagovanje u vanrednim situacijama

Da li je kompanija usvojila postupke za reagovanje u vanrednim situacijama radi sprečavanja i saniranja nesreća koje utiču na životnu sredinu i zdravlje ljudi?

- Kompanija je identifikovala opasne procese i moguće posledice po zdravlje ljudi i životnu sredinu u slučaju nesreće.
- Kompanija ima detaljne procedure, planove, opremu i programe obuke radi sprečavanja nesreća i vanrednih situacija.
- Kompanija ima detaljne procedure, planove i opremu za delotvorno reagovanje na nesreće i vanredne situacije ako do njih dođe.

- Kompanija obučava zaposlene da reaguju u slučajevima nesreće i vanrednih situacija, uključujući i vežbe postupanja u vanrednim situacijama koje se održavaju bar jedanput godišnje i obuhvataju sve zaposlene.
- Kompanija je u slučaju postojanja značajne opasnosti da će lokalna zajednica biti pogođena industrijskom vanrednom situacijom uspostavila proceduru koja joj omogućava da momentalno obavesti pogođenu lokalnu zajednicu o banrednoj situaciji koja je nastupila, kao i o reakciji na vanrednu situaciju, planovima evakuacije i zdravstvenoj zaštiti.

Potrošnja energije i klimatske promene

Da li kompanija preduzima mere kako bi smanjila potrošnju energije i emisiju gasova staklene bašte?

- Kompanija poštuje propise o korišćenju energetske resursa i emisiji gasova staklene bašte.
- Kompanija ima klimatsku strategiju u kojoj su prepoznate prilike za smanjenje potrošnje energije i/ili emisije gasova staklene bašte.
- Kompanija je pokrenula praktične aktivnosti radi smanjenja sopstvene potrošnje energije i/ili emisije gasova staklene bašte.
- Kompanija obaveštava i obučava zaposlene da sprovode mere smanjenja potrošnje energije.
- Kompanija nadgleda sopstvenu potrošnju energije i/ili emisiju gasova staklene bašte.
- Kompanija je utvrdila limit emisije gasova staklene bašte, koji uključuje definiciju poslovanja i aktivnosti i nivoa gasova staklene bašte koji predviđa a koji su npr. opisani u Protokolu o gasovima staklene bašte.
- Kompanija je utvrdila ciljeve smanjenja potrošnje energije i/ili emisije gasova staklene bašte.
- Kompanija saraduje sa vlastima i organizacijama civilnog društva na razvoju politike i mera koje poslovnom sektoru obezbeđuju okvir da doprinosi izgradnji nisko karbonske ekonomije.

Voda i otpadne vode

Da li kompanija preduzima mere radi smanjenja potrošnje vode i prečišćavanja otpadnih voda?

- Kompanija ima potrebne dozvole za upotrebu vode ili priključenje na javni sistem za vodosnabdevanje i za ispuštanje svih otpadnih voda.
- Kompanija prečišćava otpadne vode pre ispuštanja, a u cilju smanjenja negativnih efekata na životnu sredinu. Preduzeće je upoznato sa delotvornošću prečišćavanja otpadnih voda ukoliko se one prečišćavaju izvan kompanije.
- Kompanija prati ispuštanje otpadnih voda, uključujući vrste, granične vrednosti i količine zagađivača u otpadnim vodama.
- Kompanija je utvrdila ciljeve smanjenja potrošnje vode i/ili povećanja količine vode koja se ponovo koristi ili reciklira u različitim poslovnim postupcima i aktivnostima.
- Kompanija obaveštava i obučava zaposlene da primenjuju mere radi smanjenja potrošnje vode i o potrebi za prečišćavanjem otpadnih voda.
- Korišćenje vode i ispuštanje otpadnih voda kompanije ne utiču negativno na održivost vodnih resursa, prirodnu životnu sredinu ili raspoloživost vode za piće i sanitarne potrebe.
- Kompanija saraduje sa nacionalnim, regionalnim i lokalnim vlastima i organizacijama civilnog društva na rešavanju pitanja održivosti vode vezanih za resurse vode pogođene njenim poslovanjem.

Upravljanje otpadom

Da li kompanija preduzima mere radi sprečavanja i smanjenja proizvodnje otpada i obezbeđivanja odgovornog upravljanja otpadom?

- Kompanija ima potrebne dozvole za rukovanje, skladištenje, recikliranje i odlaganje otpada i poštuje relevantne uslove prevoza opasnog otpada u druge zemlje.
- Kompanija ima strategiju odgovornog upravljanja otpadom i kontinuirano nastoji da spreči i smanji proizvodnju otpada.
- Kompanija obezbeđuje da se otpad koji se može reciklirati razvrstava i predaje preduzeću koje se bavi reciklažom.
- Kompanija prati vrste i količine proizvedenog otpada, uključujući gde se i kako reciklira, tretira ili odlaže.
- Kompanija ima ciljeve za smanjenje proizvodnje otpada i/ili povećanje otpada koji se ponovo koristi/reciklira i meri napredak koji postiže u ostvarivanju tih ciljeva.
- Kompanija obaveštava i obučava zaposlene o bezbednom postupanju, skladištenju, prevozu i odlaganju opasnog i posebnih vrsta otpada.
- Kompanija obeležava mesta za skladištenje otpada i valjano označava sve kontejnere za skladištenje otpada, uključujući i relevantni znak opasnosti za opasni otpad.
- Kompanija zahteva da joj prevoznici otpada koje je angažovala izdaju potvrde o reciklaži/tretmanu/odlaganju.
- Kompanija koristi usluge licenciranih firmi za prevoz, reciklažu, tretman i odlaganje opasnog otpada.

Emisije u vazduh

Da li preduzeće sprečava, smanjuje ili prečišćava emisije u vazduh?

- Kompanija ima potrebne dozvole za emisije u vazduh i postupa u skladu sa zakonskim uslovima (npr. standardima i graničnim vrednostima zagađenja vazduha).
- Kompanija obaveštava i obučava zaposlene o upravljanju emisijama u vazduh.
- Kompanija prati vrste i količine relevantnih emisija u vazduh.
- Kompanija tretira relevantne zagađivače pre njihove emisije u atmosferu (npr. upotrebom filtera).
- Kompanija kontinuirano nastoji da sprečava i smanjuje emisije u vazduh.

Buka, mirisi, svetlost i vibracije

Da li kompanija sprečava efekte buke, mirisa, svetlosti i vibracija na okolnu sredinu?

- Kompanija ima potrebne dozvole za nivoe buke, mirisa, svetlosti i vibracija i postupa u skladu sa zakonskim uslovima (npr. standardima ili postupcima).
- Kompanija obaveštava i obučava zaposlene o upravljanju bukom, mirisima, svetlošću i vibracijama.
- Kompanija prati nivoe buke, mirisa, svetlosti i vibracija u okolnoj sredini.
- Kompanija tretira/svodi na najmanju meru uticaj, kako bi obezbedilo da nivoi buke, mirisa, svetlosti i vibracija nisu značajni.

- Kompanija kontinuirano nastoji da sprečava i na najmanju meru svodi nivoe buke, mirisa i svetlosti (npr. proizvodnja u zatvorenom prostoru, postavljanje barijera, itd.).

Hemikalije i ostale opasne supstance

- *Da li preduzeće svodi upotrebu hemikalija i ostalih opasnih supstanci na najmanju meru i obezbeđuje njihovo bezbedno rukovanje i skladištenje?*
- Kompanija ima potrebne dozvole i postupa u skladu sa zakonskim uslovima za rukovanje, upotrebu i skladištenje hemikalija i ostalih opasnih supstanci.
- Kompanija ne proizvodi, ne trguje, niti koristi hemikalije i ostale opasne supstance koje su zabranjene ili se povlače iz upotrebe na nacionalnom ili međunarodnom nivou.
- Kompanija obaveštava i obučava zaposlene o bezbednom rukovanju i korišćenju hemikalija i ostalih opasnih supstanci.
- Kompanija prati količine svih hemikalija i ostalih opasnih supstanci koje se koriste u proizvodnji i održavanju.
- Kompanija obeležava mesta na kojima se skladište hemijske supstance i proizvodi.
- Kompanija propisno označava sve hemijske supstance i proizvode, pri čemu navodi nazive hemikalija i označava ih relevantnim simbolom opasnosti.
- Kompanija smatra da je važno zameniti opasne hemikalije i supstance i kontinuirano nastoji da koristi manje opasne hemikalije i supstance.

Biolška raznovrsnost (biodiverzitet)

Da li preduzeće sprečava, svodi na najmanju meru i sanira značajne efekte na biodiverzitet?

- Kompanija ima potrebne dozvole da posluje u prirodnoj sredini ili da je menja i postupa u skladu sa zakonom propisanim uslovima.
- Kompanija se obavezala da posluje u okviru međunarodnih konvencija o biodiverzitetu (npr. Konvencije o biološkoj raznovrsnosti, Kartagenskog protokola o biološkoj bezbednosti i Konvencije o međunarodnoj trgovini ugroženim vrstama divlje faune i flore-CITES).
- Kompanija je procenila važne pozitivne i negativne efekte svog poslovanja i aktivnosti na prirodno okruženje i biodiverzitet (npr. Crveni spisak ugroženih vrsta Međunarodne unije za zaštitu prirode (IUCN) ili invazivnih stranih vrsta).
- Kompanija je preduzela ili i dalje preduzima mere kako bi sprečila i smanjila efekte svog poslovanja i aktivnosti na biodiverzitet.
- Kompanija jasno označava proizvode koji sadrže GMO i navodi da li su GMO korišćeni u proizvodnom procesu.
- Kompanija obezbeđuje da ne dolazi do nenamernog ispuštanja GMO.
- Kompanija dokumentuje da su zaposleni prikladno obučeni da rukuju GMO.

Prirodni resursi

Da li preduzeće obezbeđuje korišćenje prirodnih resursa na održiv način?

- Kompanija ima potrebne dozvole i poštuje zakonske uslove vezane za uzgoj, žetvu, iskopavanje i/ili korišćenje prirodnih resursa (npr. drva, ribe, metala, nafte, uglja, itd.).

- Kompanija obezbeđuje zaposlenima obuku u održivom uzgoju, žetvi, iskopavanju i/ili korišćenju prirodnih resursa.
- Kompanija kontinuirano nastoji da sprečava, svodi na najmanju meru i sanira značajne efekte na prirodne resurse primenom ekološki zdravih metoda i korišćenjem alternativnih resursa.
- Kompanija obezbeđuje da njegovo korišćenje obnovljivih resursa ne utiče negativno na održivost tih resursa (odnosno, na sposobnost regeneracije resursa).
- Kompanija dokazano ulaže napore da neobnovljive resurse koje koristi u proizvodnji zameni obnovljivim resursima.
- Kompanija zarađuje sa lokalnim i nacionalnim vlastima, kao i sa međunarodnim institucijama, na rešavanju problema održivosti vezanih za prirodne resurse (npr. drvo, vodu, ribu, metale, naftu, itd.).

Ekološki zdrave tehnologije

Da li kompanije ohrabruje razvoj i korišćenje ekološki zdravih tehnologija?

- Kompanija koristi ekološki zdravu tehnologiju.
- Kompanija redovno ocenjuje svoje procese i tehnologije kako bi utvrdilo da li postoje ekološki zdravije alternative.
- Kompanija se prilikom razvoja novih tehnologija i proizvoda usredsređuje na razvoj ekološki zdrave tehnologije, npr. primenom procene životnog ciklusa (*life cycle assessment*, LCA), dizajna za održivost ili pristupa od klevke do klevke.
- Kompanija prilikom planiranja novih ulaganja u tehnologiju razmatra najbolju tehnologiju na raspolaganju i određuje minimalne ekološke kriterijume.
- Kompanija prilikom ulaganja u nove zgrade koristi ekološki odgovorne i resursno efikasne materijale i/ili tehnologije.
- Kompanija zainteresovanim stranama stavlja na raspolaganje podatke o ekološkim performansama i koristima korišćenja ekološki zdravih tehnologija.

Standardi i smernice

Institucionalni i resursi NVO kojima se mogu ojačati napori kompanije da obraćaju dužnu pažnju na ljudska prava (na osnovu podataka Business & Human Rights Resource Centre).

- **CEO Water Mandate (2011):** Zajednička inicijativa koju se pokrenule UN, Globalni dogovor UN, Vlada Švedske i posvećena grupa kompanija – javno-privatna inicijativa osmišljena da preduzećima pomogne u razvoju, sprovođenju i obelodanjivanju politike i prakse vezane za održivost vode. Obuhvata šest osnovnih elemenata: neposredne aktivnosti, upravljanje lancem snabdevanja i slivovima, kolektivne akcije, javnu politiku, angažovanje zajednice i transparentnost.
- **Performansni standardi ekološke i socijalne održivosti IFC (2012):** IFC u Performansnim standardima preduzećima daju *due diligence* uputstva ju ekološkim i socijalnim pitanjima. Nekoliko se standarda odnosi na životnu sredinu, uključujući: Procenu i upravljanje ekološkim i socijalnim rizicima i efektima (PS1), Resursnu efikasnost i sprečavanje zagađenja (PS3), Zdravlje,

bezbednost i sigurnost zajednice (PS4), i Očuvanje biodiverziteta i održivo upravljanje živim prirodnim resursima (PS6).

- **Institut za ljudska prava i biznis: Biznis, ljudska prava i pravo na vodu – izazovi, dileme i prilike:** U ovom izveštaju je dat pregled stavova raznih zainteresovanih strana o pitanjima vezanim za pravo na vodu, uključujući razmatranje obima odgovornosti nekog kompanije da poštuje pravo ljudi na vodu; primenljivost pristupa zasnovanog na ljudskim pravima na upravljanje pitanjima vezanim za vodu; i razlog zašto kompanije treba da se bave tim pitanjima.
- **ISO 14000 Standardi sistema upravljanja životnom sredinom:** Standarde ISO 14000 je razvila Međunarodna organizacija za standardizaciju a oni preduzećima i organizacijama obezbeđuju brojne alatke koje će im pomoći da primenjuju svoje sisteme upravljanja životnom sredinom. Ključni cilj standarda je da ohrabre razne aktere da smanjuju negativne efekte koje njihove aktivnosti mogu imati na prirodne resurse, poput vazduha, vode ili zemljišta.
- **Specijalni izveštilac Ujedinjenih nacija o ljudskom pravu na bezbednu vodu za piće i sanitaciju (uspostavljen 2008. godine):** Mandat specijalnog izvestioca između ostalog obuhvata razmatranje uređenja privatnog sektora u kontekstu obezbeđivanja bezbedne pijaće vode i sanitacije od strane privatnih subjekata.
- **Global Water Tool (2007):** Ova alatka, koju je razvio Svetski poslovni savez za održivi razvoj, je namenjena preduzećima i organizacijama kako bi mapirale korišćenje vode, uključujući opasnosti vezane za korišćenje vode u globalnim lancima snabdevanja.

Mogućnosti za angažovanje

Razvojne inicijative javnih i privatnih aktera koje stvaraju mogućnosti da kompanije doprinose ljudskom razvoju.

Inicijative javnog sektora

Projekat: Uspostavljanje sistema za monitoring, izveštavanje i verifikaciju neophodnog za uspešnu implementaciju Sistema trgovine emisijama EU: Vlada Srbije pokrenula je ovaj projekat sa ciljem da ubrza harmonizaciju sa relevantnim zakonodavstvom, kao i uspostavljanje Sistema trgovine emisijama u Srbiji.⁴⁴³

Air Quality Mangement Plan: Grad Bor je usvojio plan upravljanja kvalitetom vazduha, gradovi Beograd i Novi Sad su se takođe obavezali da proizvedu ovakve planove.⁴⁴⁴

Zemljište i imovina

Efekti na ljudska prava vezani za kupovinu kompanije, korišćenje i upravljanje zemljištem

Okruženje	
Mesto na Međunarodnom indeksu imovinskih prava	110. na indeksu 129 zemalja
Mesto na Indeksu ekonomskih sloboda <i>Heritage</i> fondacije, u kategoriji imovinskih prava	50
Relevantni zakoni	<ul style="list-style-type: none"> • Zakon o osnovama svojinskopravnih odnosa • Zakon o javnoj svojini • Zakon o porezima na imovinu • Zakon o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju
Nadležna ministarstva	<ul style="list-style-type: none"> • Ministarstvo privrede • Ministarstvo finansija
Lokalne NVO koje se bave ovim pitanjem	

Nacionalni kontekst

Pitanja ljudskih prava od značaja za kompanije. Informacije objavljene u ovom odeljku prikupljene su iz javno dostupnih izvora i u konsultacijama sa zainteresovanim stranama.

Ustav garantuje pravo na vlasništvo.⁴⁴⁵ Brojni zakoni regulišu ostvarivanje prava na imovinu.⁴⁴⁶ Srbija ima adekvatan korpus zakona za zaštitu prava svojine, ali ostvarivanje ovih prava može biti izuzetno sporo.⁴⁴⁷ Kompanije navode da nekada dolazi do davanja mita (novac, pokloni, ili protivusluge) u saradnji sa službenicima za zemljišne knjige.⁴⁴⁸ Prema istraživanju Kancelarije UN za drogu i kriminal iz 2015. godine, službenici koji vode zemljišne knjige smatrani su trećom najkorumpiranijom grupom javnih službenika, a gotovo 6% građana je tvrdilo da im je traženo da plate mito.⁴⁴⁹

Upravljanje zemljištem

Tokom perioda socijalizma, sva imovina bila je u vlasništvu države, a građani su dobijali „pravo korišćenja“ kada su želeli da žive ili grade na nekom delu zemljišta. Iako su privatno vlasništvo nad zemljištem, promena i prenos sada priznati Ustavom iz 2006. godine i Zakonom o planiranju i izgradnji iz

2009. godine⁴⁵⁰, u izveštaju Stejt departmenta o investicionoj klimi za 2015. godinu, navodi se da su preostali brojni izazovi. U njih spadaju nedostatak stručnosti lokalnih nadležnih organa za procenu zemljišta; loše zemljišne knjige; i nepravilnosti u dozvolama i zakonima o vlasničkim pravima.⁴⁵¹

Srpski sistem registracije nekretnina zasnovan je na opštinskim katastrima i zemljišnim knjigama. Prema izveštaju Stejt departmenta o investicionoj klimi za 2015. godinu, Srbija ima osnovu za organizovani sistem katastra i nekretnina. Međutim, ostaje problem legalizacije desetina hiljada građevina izgrađenih tokom prethodnih deset godina bez odgovarajućih dozvola, kako 1,5 miliona objekata u Srbiji nije registrovano u katastru. Od ovog ukupnog broja, samo 800.000 vlasnika objekata podnelo je zahteve za legalizaciju.⁴⁵²

Izveštaj Svetske banke za 2012. godinu naglasio je brojne probleme u kupovini i upravljanju zemljištem, uključujući: nesigurna imovinska prava; loše upravljanje zemljištem i neefikasnost institucija; probleme sa konverzijom i restitucijom zemljišta; izdavanje dozvola; i kompleksne procese da se regulišu bespravnu gradnju. Proces privatizacije zemljišta doveo je do jednog broja konflikata koji su ostali nerešeni.⁴⁵³

Zakon o poljoprivrednom zemljištu zabranjuje prodaju poljoprivrednog zemljišta stranim licima. Prema Izveštaju Evropske komisije o napretku za 2012. godinu, strane korporacije zaobišle su ovaj zakon tako što su se registrovale kao domaće kompanije.⁴⁵⁴ Prema Sporazumu Srbije o stabilizaciji i asocijaciji sa EU, Vlada mora da ukloni zabranu o posedovanju poljoprivrednog zemljišta do 2017. godine, osim ukoliko Srbija ne zatraži i ne dobije produžetak ove zabrane.

Dozvole za izgradnju predstavljaju posebno ozbiljan problem; u Izveštaju *Doing Business*, Srbija se našla na 139. mestu od 189 zemalja zato što je potrebno 264 dana za dobijanje dozvole. Nedavnim amandmanima na Zakon o planiranju i izgradnji se skraćuje administrativni rok za izdavanje građevinskih dozvola potencijalnom investitoru na 30 dana i uvodi se jedinstveni šalter za dobijanje dozvole.⁴⁵⁵ Promene uključuju indeks kontrole kvaliteta objekata koji meri dobru praksu u regulativi o građevinarstvu i ima pristup kontroli kvaliteta i merama bezbednosti koje su u primeni u ekonomskom sistemu građevinskih dozvola, kao i kvalitetu građevinske regulative. Ovaj novi indeks je sastavni pokazatelj rangiranja u poslovima sa građevinskim dozvolama.⁴⁵⁶

U izveštaju Stejt departmenta o investicionoj klimi za 2015. godinu se navodi da srpski zakon omogućava široku diskrecionu moć državnim nadležnim organima da eksproprišu zemljište u interesu javnosti. Takođe, Vlada nije u obavezi da obezbedi smeštaj za iseljene ljude.⁴⁵⁷

U Izveštaju o državnom i korporativnom vlasništvu Saveta za borbu protiv korupcije iz 2013. godine se ukazuje na systemske probleme privatizovanih kompanija u oblasti poljoprivrede. U ovom se izveštaju razmatraju problemi zemljišta u vlasništvu države ili korporacija u 146 privatizovane kompanije u oblasti poljoprivrede.⁴⁵⁸ Zajedničko svim subjektima privatizacije iz ove oblasti je da su uglavnom imali u zemljišnim knjigama uknjiženo „pravo korišćenja“ na poljoprivrednom zemljištu u svim oblicima svojine (društvena, državna i zadružna), bez obzira na oblik organizovanja (kombinati, kompanije ili zadruge).⁴⁵⁹

Restitucija

Zakon o restituciji⁴⁶⁰ je usvojen 2011. Zakon se bavi isključivo povratom pokretne i nepokretne imovine u javnom vlasništvu, oduzete nakon Drugoga svetskog rata. Iako je bliskost ovog pitanja sa aktivnostima kompanija vrlo ograničena, prijavljeni su neki slučajevi gde je konfiskovano vlasništvo postalo deo imovine kompanija u vlasništvu države, i moglo bi postati podložno zahtevu za restituciju.⁴⁶¹ Prema navodima Agencije za restituciju Srbije, rešeno je oko 40% ne-poljoprivrednih zahteva i 5% poljoprivrednih zahteva. Na osnovu procena, Agenciji bi trebale još dve godine kako bi odgovorila na sve zahteve u vezi restitucije u naturi i pet godina za zahteve o potpunoj kompenzaciji.⁴⁶²

Iseljenja

Tokom 2012. godine, više od stotinu romskih porodica iz naselja Belvil, prisilno su iseljene. Većina ovih porodica i dalje živi u zapuštenim rasno segregiranim metalnim kontejnerima⁴⁶³ a nijedna od planiranih novih jedinica za stanovanje nije završena. Iseljeni Romi žive daleko od škola, socijalnih ustanova i pristupa zapošljavanju.⁴⁶⁴

Slučajevi

Izveštaji NVO, multilateralnih institucija i medija o pitanjima koja se odnose na ljudska prava povezana sa biznisom.

Jul 2014, The National: Poljoprivrednici u Kuli uložili su formalne žalbe zbog kompanije iz Abu Dabija, Al Rawafed Agriculture, koja je pokušavala da dobije zemljište.⁴⁶⁵ Srbija nudi najam poljoprivrednog zemljišta kroz devedesetdevetogodišnje ugovore, ali poljoprivrednici traže okončanje ugovora, dok Al Rawafed tvrdi da ja to kršenje poljoprivrednih zakona koji zabranjuju prodaju zemljišta stranim licima i pravnim licima.

Septembar 2013, Bankwatch : Srpski mediji su izvestili da je policija uhvatila nekoliko osoba povezanih s Kolubarom, rudnikom lignita u vlasništvu EPS-a i finansiranim od strane EBRD. Oni su pod sumnjom za prevaru u postupku eksproprijacije zemljišta širom rudnika Kolubara.⁴⁶⁶ Postoji nekoliko prijavljenih slučajeva gde deluje da je eksproprijacija izvedena na netransparentan i nezakonit način. U slučaju eksploatacije za rudnik uglja Kolubara, bilo je prigovora i reakcija pravobranioca, kao i sudskih postupaka.⁴⁶⁷ U slučaju eksproprijacije za gradnju autoputa pravobranilac navodi da je filijala Poreske uprave u Nišu, delujući na zahtev Suda da se proceni tržišne vrednosti oduzete zemlje, koristila različite kriterijume za određivanje vrednosti, stvarajući nejednakost.⁴⁶⁸

Jun 2013, Politika: Odgovorno ministarstvo je preinačilo odluku da se beogradski hoteli 'Splendid' i 'Beograd' vrate naslednicima. Oni se trenutno nalaze u vlasništvu kompanije "Srpske železnice" i Agencije za privatizaciju. Ova dva primera, navode mediji, podrli su proces restitucije.⁴⁶⁹

Smernice o ljudskim pravima za kompanije

Aktivnosti i prioriteti koje su predložile lokalne i međunarodne zainteresovane strane kao i inicijative kompanije koje imaju za cilj da obezbede da ona poštuju ljudska prava i doprinose ljudskom razvoju u lokalnom kontekstu.

Biblioteka preporuka koje se odnose na due diligence

Danski institut za ljudska prava je kroz istraživanja i saradnju sa preduzećima formulisao sledeće preporuke:

Da li kompanija obezbeđuje da su svi vlasnici i korisnici zemljišta ili nepokretnosti pogođeni kupovinom, zakupom, akvizicijom ili preuzimanjem tog zemljišta ili nepokretnosti adekvatno konsultovani i obeštećeni?

- Kompanija neposredno ili preko trećeg lica identifikuje sve postojeće vlasnike ili korisnike zemljišta ili nepokretnosti i prikuplja podatke o korisnicima zemljišta i vlasnicima po običajnom pravu pre no što kupi, zakupi, pribavi ili na drugi način pristupi tom zemljištu ili nepokretnosti.

- Kompanija istražuje ranije korišćenje i vlasništvo nad zemljištem ili nepokretnošću kako bi obezbedila da prethodni korisnici ili vlasnici nisu nezakonito udaljeni sa tog zemljišta ili nepokretnosti i da je bilo kakva eksproprijacija od strane vlasti sprovedena u skladu sa međunarodnim pravom.
- Kompanija se konsultuje sa pogođenim vlasnicima i korisnicima zemljišta ili nepokretnosti (uključujući žene, stanare, lica koja su se naselila na tom zemljištu ili nepokretnosti, manjine i ostale ranjive grupe, uključujući domorodačke narode) i traži njihovo prethodno i dobrovoljno odobrenje zasnovano na informacijama pre no što preduzme dalje korake ka akviziciji ili pristupanju tom zemljištu ili nepokretnosti.
- Kompanija vodi računa o tome da svojim zakupom ili kupovinom stambene nepokretnosti i nabavkom hrane ne doprinosi značajno tome da stambeni prostor i hrana postanu deficitarni ili isuviše skupi za lokalno stanovništvo.
- Kompanija obezbeđuje da pogođeni vlasnici i korisnici zemljišta ili nepokretnosti dobiju odgovarajuće obeštećenje koje će im pomoći da povrate ili poboljšaju svoj standard života ili način zarađivanja za život i da su standardi obeštećenja transparentni i da se dosledno primenjuju na sve pogođene zajednice i lica.

Standardi i smernice

Institucionalni i resursi NVO kojima se mogu ojačati due diligence naponi kompanije u oblasti ljudskih prava (na osnovu podataka Business & Human Rights Resource Centre).

- **Dobrovoljne smernice FAO o odgovornom upravljanju zakupom (2012):** U ovim smernicama, koje je razvila Organizacija za hranu i poljoprivredu UN (*Food and Agriculture Organization, FAO*), je izložen prikaz načela i međunarodno prihvaćenih standarda odgovornog upravljanja zakupom zemljišta, lovišta ribe i šuma i promoviše se odgovorno upravljanje zakupom.
- **Performansni standard br. 5 IFC:** Akvizicija zemljišta i prisilno preseljenje i Priručnik IFC za pripremu akcionog plana preseljenja (2002): Performansni standardi IFC predstavljaju ugovorne obaveze u određenim projektima finansiranim od strane IFC. IFC je uz PS br. 5 izdao Uputstva i Priručnik o preseljenju sa detaljnim smernicama o upravljanju preseljenjem i povezanim efektima.
- **Načela odgovornog ulaganja u poljoprivredu kojim se poštuju prava, mogućnost zarađivanja za život i resursi (2010):** Ovih sedam načela, koji predstavljaju zajedničku inicijativu UNCTAD, FAO, IFAD i Svetske banke, obuhvataju sve vrste ulaganja u poljoprivredu, uključujući ugovore između glavnih investitora i poljoprivrednih proizvođača. U Načelima je izložen okvir za nacionalne propise, međunarodne investicione sporazume, globalne korporativne inicijative društvene odgovornosti i pojedinačne investicione ugovore.

Transparentnost i upravljanje prihodima

Efekti na ljudska prava vezani za transparentnost državnih prihoda od biznisa i distribuciju tih prihoda

Okruženje	
Mesto na Indeksu globalne konkurentnosti Svetskog ekonomskog foruma	94. mesto na Indeksu 140 zemalja, ocena 3,9
Mesto na Indeksu <i>Legatum Prosperity</i> u kategoriji Upravljanja	73.
Mesto na Indeksu lakoće poslovanja (<i>Ease of Doing Business Index</i>) (gde 1 označava najveću lakoću poslovanja)	59/189
Mesto na Indeksu percepcije korupcije organizacije Transparency International: (gde 1 označava najniži nivo korupcije)	71/167
Indikatori dobrog upravljanja Svetske banke	
Učešće građana i odgovornost	0,2
Politička stabilnost	0,2
Delotvornost vlasti	0,1
Kvalitet propisa	0,1
Vladavina prava	-0,2
Kontrola korupcije	-0,2
Državni prihodi	34,91% BDP
Državni rashodi	39,22 % BDP
Članstvo u EITI	Ne
Relevantni zakoni	<ul style="list-style-type: none">Zakon o Agenciji za borbu protiv korupcije

Nadležna ministarstva	<ul style="list-style-type: none"> • Ministarstvo privrede • Ministarstvo finansija • Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja • Ministarstvo trgovine, turizma i telekomunikacija • Ministarstvo građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture
Lokalne NVO koje se bave ovim pitanjem	<ul style="list-style-type: none"> • Transparentnost Srbija • BIRODI

Nacionalni kontekst

Pitanja ljudskih prava od značaja za kompanije. Informacije objavljene u ovom odeljku prikupljene su iz javno dostupnih izvora i u konsultacijama sa zainteresovanim stranama.

Prema odredbama Krivičnog zakona, trgovina uticajem smatra se krivičnim delom,⁴⁷⁰ kao i navođenje i primanje mita, i zloupotrebe u procesima javnih nabavki.⁴⁷¹

Postoji nekoliko krivičnih radnji, definisanih Krivičnim zakonom koje se ne smatraju korupcijom, ali su blisko povezane i u većini slučajeva su pravi „slučajevi korupcije“ u vezi sa nekim od ovih odredbi: Zloupotreba položaja odgovornog lica (član 234), Prouzrokovanje stečaja (član 235), Prouzrokovanje lažnog stečaja (član 236), Zloupotreba ovlašćenja u privredi (član 238).

Prema Indeksu ekonomskih sloboda koji objavljuju Fondacija *Heritage* i *Wall Street Journal*, Srbija je na globalnom nivou rangirana kao 77. sa ukupnim brojem bodova 62,1.⁴⁷² Prema Indeksu, glavni izazov je u gubitaskim preduzećima u vlasništvu države, naročito u sektorima transporta i energije, koji su glavni primaoci pomoći iz budžeta proteklih godina.⁴⁷³

Vlada nastavlja da imenuje lica na rukovodećim pozicijama u javnoj upravi kršeći zakon koji uređuje državnu službu. Iako postoji uslov za otvoreno nadmetanje za pozicije, zakon ne postavlja dodatne kriterijume (osim formalnog obrazovanja) za posao, kao npr. mišljenje nezavisnih strukovnih/stručnih udruženja. Ovakva praksa ostavlja prostor političkom zapošljavanju.⁴⁷⁴

Prema sprovedenom istraživanju „Poslovanje, korupcija i kriminal u Srbiji: efekat podmićivanja i ostalih krivičnih dela na privatno preduzetništvo“ koje je UNODC sproveo tokom 2014. godine, 17 odsto svih kompanije koja su imale kontakt sa javnim službenicima tokom prethodnih 12 meseca je iste podmitilo.⁴⁷⁵ Prema tom istraživanju, najčešća svrha plaćanja mita od strane kompanije je da se „ubrzaju procedure u vezi sa poslom“ (40,3% ukupnog mita).⁴⁷⁶

Korupcija

Pravni okvir za borbu protiv korupcije u velikoj meri postoji. U Izveštaju Evropske komisije o napretku u 2015. stoji da je Srbija napredovala u pogledu sprovođenja postojećih zakona i usvajanjem novog zakona o zaštiti uzbunjivača.⁴⁷⁷

Srbija je ratifikovala sve veće međunarodne instrumente za borbu protiv korupcije i potpisnica je Konvencije UN protiv korupcije. Potpisala je i ratifikovala Konvencije Saveta Evrope za borbu protiv korupcije. Tokom 2013. godine, Vlada je usvojila novu Strategiju za borbu protiv korupcije za period od 2013. do 2018. godine. Akcioni plan je usvojen u avgustu 2013. godine.⁴⁷⁸ Ipak, Nacionalna strategija za borbu protiv korupcije do sada nije donela očekivane rezultate. Korupcija ostaje rasprostranjena u mnogim poljima i nastavlja da uzrokuje ozbiljnu zabrinutost.⁴⁷⁹ Od izbora 2012. godine, borba protiv korupcije postala je glavni prioritet države.⁴⁸⁰

Srbija je rangirana kao 40. od 176 zemalja istraženih i predstavljenih u Indeksu percepcije korupcije za 2015. godinu organizacije Transparency International.⁴⁸¹

Agencija za borbu protiv korupcije osnovana je 2010. godine, kao nezavisno i samostalno telo u okviru vlade koje je odgovorno Narodnoj skupštini Srbije. Agencija, osnovana u skladu sa Zakonom o agenciji za borbu protiv korupcije,⁴⁸² ovlašćena je da ujedini aktivnosti za borbu protiv korupcije, primeni Nacionalnu strategiju protiv korupcije⁴⁸³ i njen Akcioni plan,⁴⁸⁴ kontroliše sukobe interesa, istraži imovinu i svojinu političara, kontroliše finansiranje političkih partija i omogući međunarodnu saradnju u borbi protiv korupcije.⁴⁸⁵

Iako je Agencija za borbu protiv korupcije izdala brojne preporuke i upozorila na razne probleme tokom 2015. godine, državne vlasti, na nacionalnom i lokalnom nivou, nisu postupile odgovarajuće prema njenim nalazima.⁴⁸⁶ Kao odgovor na to, Agencija je zatražila šira ovlašćenja, koja bi joj omogućila da svoje dužnosti obavi efikasnije.⁴⁸⁷

Iako je korupciji predet brojnih sudskih postupaka, do sada nije donesena nijedna osuđujuća presuda za korupciju na najvišem nivou.⁴⁸⁸

Prema Izveštaju Evropske komisije o napretku za 2015. godinu, zdravstvena zaštita⁴⁸⁹, obrazovanje, građevinarstvo i prostorno planiranje, projekti infrastrukture i privatizacija javnih kompanije su oblasti posebno osetljive u pogledu korupcije. Nedovoljno su razvijeni nezavisni nadzor i kapacitet za rano otkrivanje prestupa i konflikata interesa u rukovođenju kompanijama u državnom vlasništvu, u procesima privatizacije, javno-privatnom partnerstvu i postupcima javnih nabavki. Trebalo bi da postoji veća odgovornost i transparentnost u rukovođenju javnim preduzećima. Odeljenjima unutrašnje kontrole nedostaju oprema, resursi i stručno osoblje. Finansijske istrage ne sprovode se sistematično u slučajevima korupcije i organizovanog kriminala, a imovina je oduzeta u malom broju slučajeva korupcije.

Amandmani na Krivični zakon se i dalje razmatraju kako bi se obezbedilo održivo pravno rešenje za vođenje delotvornih sudskih postupaka u slučajevima privrednih krivičnih dela. Postupci istrage slučajeva korupcije, posebno slučajeva korupcije na najvišem nivou, često se produžavaju zbog manjka kapaciteta i neadekvatnog pravnog okvira za finansijske istrage i povraćaj imovine.

Javne nabavke

Pravni okvir u oblasti javnih nabavki, uključujući Zakon o javnim nabavkama (ZJN), u velikoj meri je u skladu sa standardima EU.⁴⁹⁰ U oktobru 2014. godine, Vlada je usvojila Strategiju razvoja javnih nabavki za period od 2014. do 2018. godine i odgovarajući Akcioni plan, koji uključuje mere za dalje jačanje regulatornog okvira i uskladjivanje u potpunosti sa standardima EU.⁴⁹¹ Amandmani na Zakon o javnim nabavkama usvojen 2015. godine uključuju promene u vezi obaveze nadležnih organa da izvrše nabavke na efikasan i isplativ način, sa jakim naglaskom na transparentnosti i zabranu diskriminacije.

Zakonom o javnim nabavkama takođe se uvode neki zahtevi vezani za ljudska prava koja ponuđačima mogu biti postavljeni u različitim fazama tenderskog postupka, uglavnom u vezi sa uslovima rada i zaštitom životne sredine. Izmene ZJN iz 2015. godine koje su imale za cilj da usklade srpske propise sa Direktivom EU 2014/24, uvele su mogućnost uzimanja u obzir socijalnih i ekoloških aspekata javnih

nabavki u svim fazama, i predviđaju mogućnost zaštićenih javnih nabavki za ustanove, organizacije, udruženja ili privredni subjekti za radno osposobljavanje, profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom.

Krivični zakon je izmenjen 2012. godine kako bi obuhvatio zloupotrebe u vezi javnih nabavki. Zakon o javno-privatnom partnerstvu i koncesijama usklađen je s osnovnim standardima EU, ali je potrebno dodatno usaglašavanje s novim Direktivama o koncesijama EU.⁴⁹²

Prema Izveštaju EU o napretku Srbije 2015. godine, polsovi u oblasti javnih nabavki su bili podložna korupciji.⁴⁹³ U prethodnom periodu ostvaren je napredak uvođenjem veće discipline u izveštavanju: tokom 2014. godine, izveštaji o javnim nabavkama podneti su 4.933 ugovornih nadležnih organa, a za isti period 2013. godine taj broj je bio 3.264.⁴⁹⁴

Primećen je napredak u vezi transparentnosti, što je prvenstveno postignuto sprečavanjem netransparentnih i nekonkurentnih pregovaračkih procedura bez prethodnog obaveštenja. Transparentnost javnih troškova kroz nabavke ipak treba dalje unaprediti. Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti naveo je da je tokom 2015. godine, 34% žalbi koje je primio bilo u vezi sa pristupom informacijama o javnim nabavkama i privatizacijama.⁴⁹⁵

Nadzor nad sprovođenjem Zakona o javnim nabavkama vrši nezavisno državno telo Uprava za javne nabavke. Portal za javne nabavke sve više se koristi, sa 50% više objavljenih obaveštenja u 2014. nego u 2013. godini. Uprava sama po sebi nema dovoljno administrativnog kapaciteta za brojne odgovornosti, ali njen kapacitet da upravlja procesima javnih nabavki unapređen je sertifikovanjem dodatnih 890 službenika za javne nabavke.⁴⁹⁶

Prema navodima direktora Uprave za javne nabavke, postoje dva izazova sa kojima su se suočili od početka rada: tendencija da se izbegavaju javni tenderi i loši administrativni kapaciteti Uprave. U 2012. godini 28% ukupne vrednosti nabavki ugovoreno je u nekonkurentnim, pregovaračkim procedurama, dok je taj broj u 2014. spao na samo 5% što je u skladu sa evropskim standardima.⁴⁹⁷

Podela prihoda

Srbija se mučila sa rastućim fiskalnim deficitom i pokušala je da popuni rupu u budžetu novim merama u prihodima. Narodna skupština je 2012. godine usvojila Amandmane na Zakon o porezu na dobit pravnih lica kojima je povećana stopa poreza na dobit sa 10% na 15%, a u 2013. godini, Vlada je ukinula poresku olakšicu za ulaganje u novu opremu. Vlada ipak nastavlja da nudi podsticaje čija je svrha da privuku strane investitore, uključujući desetogodišnje poreske olakšice poreza na dobit za kompanije koje ulože više od 9,1 miliona američkih dolara i zaposle makar stotinu novih radnika.

Društvene kompanije nemaju povlašćeni pristup zemlji i sirovinama, i imaju isto poresko opterećenje i politike o rabatu kao njihovi konkurenti iz privatnog sektora. Društvena preduzeća su imala blaga budžetska ograničenja i primila su velike državne subvencije, uključujući direktne subvencije i garancije za bankarske zajmove, što je dostiglo 2% BDP u 2014. godini, prema procenama MMF. Međutim, kao deo dogovora sa MMF, Vlada se obavezala da prestane sa subvencijama društvenih kompanije.

U 2015. godini je nastavila da se poboljšava naplata prihoda, posebno usled nekih akciza i neoporezivih prihoda (npr. licence telekoma ili dividende društvenih kompanije).⁴⁹⁸

Privatizacija

Savet za borbu protiv korupcije je 2012. utvrdio da privatizacije predstavljaju jedan od najvećih generatora sistemske korupcije u Srbiji. Savet je u saradnji sa stručnjacima OEBS još 2004. analizirao propise iz oblasti privatizacije i identifikovao brojne nedorečenosti i nelogičnosti koje stvaraju

mogućnost za korupciju i svoje predloge uputio vlastima ali nijedan predlog Saveta i OEBS nije unet u izmene usvojene 2005.⁴⁹⁹

Prema predsednici Saveta za borbu protiv korupcije, najveći nedostatak zakonskog okvira je to što ne postoji spoljašnja kontrola procesa privatizacije jer je Agencija za privatizaciju državno telo koje kreira, sprovodi i kontroliše proces privatizacije, a nju niko ne kontroliše.⁵⁰⁰

Američki Stejt department je aprila 2013. objavio da je od 2000. godine privatizovano 2.350 preduzeća. Kupci njih 676 (27%) nisu ispunili uslove iz ugovora koji su zatim poništeni.

U poslednje vreme postoje pokušaji da se oživi privatizacija, iako su rezultati za sada marginalni. U junu 2015. Vlada je preduzela korake da započne privatizaciju Telekom Srbija koji je u većinskom vlasništvu države. U januaru, država je usvojila akcioni plan da reši pitanja 188 kompanija kroz stečajne procedure. Takođe, očekuje se da oko 200 preduzeća bude potpuno ili delimično privatizovano, prodajom deonica ili imovine, ili preko strateških partnerstava⁵⁰¹.

Pristup informacijama od javnog značaja

Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti (Poverenik) je naveo da su tokom 2015. godine građani imali probleme u pristupu informacijama o javnim troškovima.⁵⁰²

Takođe, prema Poverenikovom izveštaju, postoji praksa uključivanja klauzule o poverljivosti u investicione ugovore ili druge poslovne ugovore, u suprotnosti sa zakonom. Poverljivost se najčešće koristi kao osnova za neodobravanje pristupa informacijama. Poverljivost informacija često je korišćena bez prethodnog utvrđivanja eventualne štete od odobravanja pristupa, ali s pozitivne strane broj žalbi zbog neodobravanja pristupa informacijama po ovom osnovu smanjen je značajno tokom 2015. godine, na 25 procenata.⁵⁰³

Neke kompanije u većinskom vlasništvu države odbijaju da primene Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, uprkos presudi Upravnog suda da su oni javna tela u svrhu primene ovog Zakona.⁵⁰⁴

Slučajevi

Izveštaji NVO, multilateralnih institucija i medija o pitanjima koja se odnose na ljudska prava povezana sa biznisom

- 2015, Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti: Opštoj javnosti i Povereniku bio je uskraćen pristup ugovoru između Železare Smederovo, HPK Management iz Beograda i HPK Engineering iz Amsterdama.⁵⁰⁵
- 2015, Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti: Javno preduzeće Telekom Srbija pokrenulo je predloge za pokretanje brojnih sudskih postupaka (47 od 2010. godine) protiv Poverenika, kako bi izbeglo sprovođenje odluka Poverenika.⁵⁰⁶
- Decembar 2015, BBC: Policija u Srbiji je uhapsila oko 80 osoba, uključujući bivšeg ministra, dva bivša službenika ministarstva, nekoliko trenutnih i bivših gradonačelnika, i jedan broj rukovodilaca državnih firmi. Presude za uhapšene uključuju zloupotrebu položaja, pranje novca i druge finansijske zločine.⁵⁰⁷
- Novembar 2015, Agencija za borbu protiv korupcije: U slučaju koji se tiče Ministra odbrane, Agencija za borbu protiv korupcije otkrila je da je on prekršio propise o sukobu interesa u

vreme kada je bio gradonačelnik Kruševca, jer je zaključio ugovore sa kompanijama koje su bile u vlasništvu/suvlasništvu njegove žene i sina.⁵⁰⁸

- *Septembar 2015, BCHR:* Agencija za borbu protiv korupcije takođe je započela postupke kako bi se utvrdilo da li je gradonačelnik Beograda prekršio propise o sukobu interesa nakon tvrdnji da je bio upravnik dve ošor kompanije sa sedištem na Devojačkim ostrvima i da li je njegova potvrda o prihodima bila tačna s obzirom na indikacije da poseduje nekretnine od izuzetne vrednosti u Bugarskoj.⁵⁰⁹
- *Decembar 2014, Transparentnost Srbija:* Jedan broj doktora i glavna sestra u jednoj bolnici u Nišu, trećem najvećem gradu u Srbiji, uhapšeni su prošlog meseca zbog tvrdnji da su primili mito u iznosu do 13.000 evra i da su koristili svoje kontakte da obezbede posao za svoje rođake u zdravstvu.⁵¹⁰
- *Decembar 2012, Euraktiv:* Vlasnik Delta holdinga i njegov sin su uhapšeni pod optužbom za malverzacije tokom privatizacije jednog kompanije za izgradnju i održavanje puteva.⁵¹¹ Njih dvojica i još osam lica je osumnjičeno da su ostvarili imovinsku korist vrednu više od 25 miliona evra (40 miliona američkih dolara) u periodu od 2005. do 2010. godine a preko privatizovanog kompanije PZP Niš.⁵¹² Suđenje je još uvek bilo u toku u aprilu 2016. godine.⁵¹³

Inicijative kompanije

Programi privatnog sektora koji za cilj imaju da obezbede poštovanje ljudskih prava i doprinose razvoju

Preporuke zainteresovanih strana

Poslovni portal za borbu protiv korupcije (Business Anti-Corruption Portal):

- Preduzećima se svesrdno preporučuje da razvijaju, primenjuju i jačaju sisteme integriteta i primenjuju značajni stepen *due diligence* prilikom planiranja poslovanja ili poslovanja u Srbiji.
- Preduzećima se preporučuje da koriste specijalizovan mehanizam za javne nabavke kako bi smanjili opasnost od korupcije u vezi sa javnim nabavkama u Srbiji.
- Preduzećima se preporučuje da u ugovorima sa vlastima predvide arbitražu ICSID (Međunarodnog centra za rešavanje sporova vezanih za investicije).⁵¹⁴

Privredna komora Srbije: U Kodeksu korporativnog upravljanja se preporučuje da odbor direktora odnosno nadzorni odbor društava u kojima je država član razvije i sprovede etički kodeks i plan integriteta.⁵¹⁵ U Kodeksu korporativnog upravljanja se preporučuje da odbor direktora odnosno nadzorni odbor društava u kojima je država član treba da sprovodi svoju funkciju u skladu sa vlasničkom politikom države, bez upliva političkog uticaja.⁵¹⁶

Smernice o ljudskim pravima za kompanije

Aktivnosti i prioriteti koje su predložile lokalne i međunarodne zainteresovane strane kao i inicijative kompanije koje imaju za cilj da obezbede da ona poštuju ljudska prava i doprinose ljudskom razvoju u lokalnom kontekstu.

Biblioteka preporuka koje se odnose na due diligence

Danski institut za ljudska prava je kroz istraživanja i saradnju sa preduzećima formulisao sledeće preporuke:

Pokazatelj okruženja u kojem nema korupcije

Da li preduzeće zauzima jasan stav u kojem osuđuje korupciju?

- Generalni direktor, direktor ili predsednik je izjavio da preduzeće nikada i ni u kom obliku neće učestvovati u korupciji.
- Kompanija je usvojila politiku kojom odbija korupciju i od svih direktora, upravnika i radnika širom sveta zahteva da se ponašaju etično i u skladu sa zakonom.
- Kompanija u svojoj antikorupcijskoj politici uređuje postupanje u slučaju zahteva za mito, primanje i davanje poklona, učešće u sponzorstvu, davanje priloga političarima ili strankama i sprovođenje odgovornog lobiranja.
- Kompanija je utvrdila međuciljeve i pokazatelje vezane za svoje antikorupcijske inicijative i javno ih objavljuje (npr. u svom godišnjem izveštaju o društveno odgovornom poslovanju)

Procena rizika od korupcije

Da li preduzeće procenjuje rizik od korupcije tokom poslovanja?

- Kompanija procenjuje moguće oblasti korupcije, uključujući faktore poput vrste transakcije, zemlje u kojima posluje, industrijske grane i svojih klijenata i poslovnih partnera.
- Kompanija procenjuje rizik od korupcije kada zaposleni, predstavnici, posrednici ili konsultanti imaju kontakte sa državnim službenicima (uključujući zaposlene u državnim preduzećima).
- Kompanija procenjuje rizik od unutrašnjih i spoljnih sukoba interesa u vezi sa poslovnim partnerima.
- Kompanija je sačinila akcioni plan kako bi neutralisala rizik od korupcije i izvršila podelu odgovornosti za predviđene zadakakre, u najmanju ruku za visoko rizične oblasti.
- Kompanija je identifikovala interne funkcije sa najvišim rizikom od korupcije unutar kompanije i nastoji da otkloni te slabosti.

Povećanje svesti

Da li kompanija obezbeđuje propisnu obuku relevantnih zaposlenih?

- Kompanija obaveštava sve svoje zaposlene o svojoj opredeljenosti da ne učestvuje u korupciji.
- Kompanija svim relevantnim zaposlenima u organizaciji, npr. u nabavkama i prodaji, obezbeđuje redovnu antikorupcijsku obuku.
- Informacije o disciplinskim postupcima zbog povrede antikorupcijske politike kompanije su dostupne radnicima.

- Kompanija aktivno traži povratne informacije od zaposlenih i vodi sa njima dijalog o svojim antikorupcijskim inicijativama.
- Kompanija je uspostavila i promoviše funkciju preko koje zaposleni mogu bezbedno da prijave sumnje o slučajevima korupcije (npr. SOS telefon ili poštansko sanduče) i izdvaja resurse kako bi sistematski rešavalo utvrđene probleme.

Antikorupcijske procedure

Da li interne procedure kompanije podržavaju njegovu opredeljenost da ne učestvuje u korupciji?

- Kompanija je dužnosti sklapanja ugovora, izdavanja naloga, prijema robe, obrade faktura i isplata poverila različitim pojedincima ili odeljenjima.
- Kompanija u svojim ugovorima sa poslovnim partnerima pominje „antikorupciju“ i/ili „etičko ponašanje“.
- Kompanija zabranjuje neformalno zapošljavanje i svako vođenje „duplih“ knjiga.
- Kompanija sprovodi internu reviziju na godišnjem nivou i uspostavila je kontrolu u vezi sa svim antikorupcijskim obavezama.
- Zaposleni u kompaniji zaduženi za nabavke, finansije i internu reviziju imaju jasna uputstva kako da traže i identifikuju pokazatelje korupcije, da o njima izveštavaju upravu i preduzimaju protivmere.
- Kompanija od spoljnih revizora zahteva da zadrže kritički stav i istražuju sve probleme i nepravilnosti.
- Uprava se sistematski bavi svakim problemom ili nepravilnošću.
- Kompanija nadzire poštovanje i kontinuirano identifikuje prednosti i mane svojih antikorupcijskih inicijativa kako bi one i dalje bile ažurne i pružale delotvorne odgovore na stalno promenljive rizike.

Agenti i ostali saradnici

Da li antikorupcijska inicijativa kompanije obuhvata i njene agente, posrednike i konsultante?

- Kompanija sprovodi proveru svih agenata, posrednika i konsultanata kako bi utvrdila da li poštuju finansijska, zakonska, poreska, IT, ekološka, tržišna/komercijalna pravila.
- Svi dogovori sa agentima, posrednicima i konsultantima su u potpunosti dokumentovani u pisanim i potpisanim ugovorima.
- Odabir i opis zadataka agenata, posrednika ili konsultanata se odobravaju na višem upravnom nivou ili na nivou višem od uprave uključene u poslovanje za koje se posrednik angažuje.
- Ugovori sa agentima, posrednicima i konsultantima obuhvataju odeljak o antikorupciji i odredbu da ugovorna strana mora da poštuje sve važeće zakone i propise.
- Agentima, posrednicima i konsultantima se pružaju informacije o opredeljenosti kompanije da ne učestvuje u korupciji i njegovoj antikorupcijskoj politici, kao i materijal za obuku o antikoruptivnom ponašanju i informacije o disciplinskim postupcima u slučaju povrede antikorupcijske politike kompanije.
- Kompanija obezbeđuje da je isplata agenata, posrednika i konsultanata u skladu sa uobičajenim isplatama drugim pružaocima usluga sličnog ranga.

- Kompanija isplate vrši isključivo posredstvom bankovnog transfera ili izdavanjem čekova – nikada u gotovini – u zemlji agenta, posrednika i konsultanta i nikada preko trećeg lica bez prethodne provere.

Komunikacija

Da li kompanija obaveštava zainteresovane strane o napretku u ostvarivanju načela Globalnog dogovora?

- Kompanija identifikuje zainteresovane strane na koje utiču ili na koje mogu uticati njene aktivnosti, proizvodi i usluge, npr. neko lice, grupa, organizacija, organ, i sl.
- Kompanija otvoreno obaveštava o napretku u upravljanju pitanjima obuhvaćenim načelima Globalnog dogovora, uključujući o performansnim rezultatima, kao i o predstojećoj strategiji i pristupu uprave, izazovima i dilemama.
- Kompanija redovno vodi dijalog sa zainteresovanim stranama kako bi bila u toku sa njihovim očekivanjima.
- Preduzeće otvoreno obaveštava o upravljanju pitanjima obuhvaćenim načelima Globalnog dogovora, uključujući izazove, dileme, uspehe i neuspehe.
- Obaveštenja kompanije o napretku i ostali izveštaji o rešavanju pitanja obuhvaćenih načelima Globalnog dogovora su javno dostupni i prosleđuju se spoljnim zainteresovanim stranama, npr. preko internet stranice kompanije i Globalnog dogovora.

Zajedničke aktivnosti

Da li preduzeće sprovodi zajedničke aktivnosti sa ostalima radi uključivanja i promovisanja antikorupcijskih inicijativa?

- Kompanija deli svoja iskustva, postupke i izazove vezane za korupciju sa ostalim organizacijama, odnosno lokalnom poslovnom zajednicom, sektorskim inicijativama, mrežama, itd.
- Kompanija je pokrenula ili se priključila inicijativama drugih kompanija u istom sektoru u cilju unapređenja fer okruženja za poslovanje.
- Kompanija podstiče dijalog više zainteresovanih strana o izazovima korupcije.
- Kompanija podstiče lokalnu poslovnu zajednicu i poslovne partnere da pokreću saradnju u borbi protiv korupcije.

Standardi i smernice

Institucionalni i resursi NVO kojima se mogu ojačati due diligence naponi kompanije o oblasti ljudskih prava (na osnovu podataka Business & Human Rights Resource Centre).

- Poslovna načela za borbu protiv podmićivanja organizacije *Transparency International* sadrže ček listu za kompanije kako bi identifikovala i smanjila podmićivanje u svom poslovanju.
- U Smernicama za multinacionalna kompanije OECD, koja važe za kompanije u državama članicama OECD (i nekim drugim državama) se preduzećima nalaže da poštuju ljudska prava, uključujući *due diligence*. Smernice OECD predstavljaju preporuke koje države članice OECD upućuju multinacionalnim preduzećima koje u njima posluju ili u njima imaju sedište. Smernicama OECD su obuhvaćena pitanja konkurentnosti, fiskalnih sistema i antikorupcije.

Mogućnosti za angažovanje

Razvojne inicijative javnih i privatnih aktera koje stvaraju mogućnosti da kompanije doprinose ljudskom razvoju.

Inicijative javnog sektora

Plan integriteta: Mehanizam za samo-ocenjivanje kojim se utvrđuju rizici od korupcije u republičkim, pokrajinskim i lokalnim organima, javnim službama i javnim preduzećima. Od januara 2012. godine internet stranica Agencije za borbu protiv korupcije sadrži sva informacije i materijalne neophodne za razvoj planova integriteta.

Kancelarija za javne nabavke objavila je 2015. godine analize „Socijalno odgovorne nabavke“ i „Vodič za jedinice lokalne samouprave za uključivanje aspekata energetske efikasnosti u kriterijume za javne nabavke“

Privredna komora Srbije uz podršku Vlade Švedske doprinela je ostvarivanju značajnog uticaja na javne nabavke, uključujući: promociju najbolje prakse za „odnos cena-kvalitet“ i koncept „troškova životnog ciklusa“ u javnim nabavkama i sve veću efikasnost učinak lokalne samouprave u procedurama javnih nabavki.⁵¹⁷

Bezbednost i sukobi

Uticaji na ljudska prava vezani za interakciju kompanije sa javnim i privatnim pružaocima usluga obezbeđenja i vezani za efekat biznisa na društvene sukobe.

Okruženje	
Indeks neuspelih država	92 (od 187 zemalja)
Indeks <i>Legatum Prosperity</i> : Sigurnost i bezbednost	64
<i>Freedom House</i> : Mapa slobode – Politička prava (Na skali od 1 do 7, pri čemu 1 označava najviši nivo slobode)	2
<i>Freedom House</i> : Mapa slobode – Građanska prava (Na skali od 1 do 7, pri čemu 1 označava najviši nivo slobode)	2
Relevantni zakoni	<ul style="list-style-type: none">• Zakon o privatnom obezbeđenju
Nadležni organi	<ul style="list-style-type: none">• Ministarstvo unutrašnjih poslova• Ministarstvo pravde• Bezbednosno-informativna agencija (BIA)• Vojnobezbednosna agencija (VBA)• Generalni inspektor Ministarstva odbrane• Odbor za kontrolu službi bezbednosti Narodne skupštine RS• Zaštitnik građana
Lokalne NVO	<ul style="list-style-type: none">• Beogradski centar za bezbednosnu politiku• CEAS

Nacionalni kontekst

Pitanja ljudskih prava od značaja za kompanije. Informacije objavljene u ovom odeljku prikupljene su iz javno dostupnih izvora i u konsultacijama sa zainteresovanim stranama.

Javne bezbednosne snage

Prema Izveštaju Evropske komisije o napretku iz 2015. godine, parlamentarni odbor za nadzor bezbednosnih snaga nastavio je redovno da prati aktivnosti i izveštaje Bezbednosno-informativne agencije (BIA), Vojno-bezbednosne agencije (VBA) i generalnog inspektora Ministarstva odbrane.⁵¹⁸ Evropska komisija je dalje navela da postoji mogućnost za zloupotrebu presretanja komunikacije.⁵¹⁹

Prema Beogradskom centru za ljudska prava, policajci opšte uzev s oprezom primenjuju silu i u skladu sa načelima Evropskog suda za ljudska prava i UN.⁵²⁰

Prema Komitetu UN protiv torture, srpske kazneno-popravne ustanove ostaju pretrpane tokom 2015. godine, naročito četiri najveće kazneno-popravne ustanove koje smeštaju oko 60 procenata ukupnog broja zatvorenika. U nekim slučajevima, navodi se da su uslovi postali nehumani, a tretman degradirajući.⁵²¹

Privatne bezbednosne snage

Kompanije koja pružaju usluge fizičko-tehničkog obezbeđenja se registruju pri Agenciji za privredne registre Republike Srbije.⁵²² Predsednik Vlade je 2013. izjavio da je registrovano oko 3.000 kompanija za fizičko-tehničko obezbeđenje ali da se ne zna koliko njih radi.⁵²³ Centar za Evro-atlantske studije (CEAS) je naveo da se njihov ukupan godišnji obrt u 2012. godini se procenjuje na oko 180 miliona evra (250 miliona dolara).⁵²⁴ Tadašnji predsednik Vlade je takođe izjavio da privatne firme za fizičko-tehničko obezbeđenje zapošljavaju oko 50.000 naoružanih ljudi.⁵²⁵

Zakon⁵²⁶ o ličnoj bezbednosti usvojen u decembru 2013. godine propisuje da odgovorne osobe u kompanijama, preduzetnici i fizička lica koja obezbeđuju usluge obezbeđenja budu proverene od strane Ministarstva unutrašnjih poslova pre nego što im se izdaju dozvole za rad. Međutim, ovo nije uslov za vlasnike privatnih kompanija za obezbeđenje.⁵²⁷ Dnevni list Politika je izvestio da davanje dozvola treba da se obavi pre početka 2017. godine, ali u februaru 2016. godine samo je 800 zahteva predato za dobijanje dozvole za radnika obezbeđenja. Jedan od uslova da kompanije dobiju dozvolu je da imaju 10 radnika sa dozvolom da pružaju obezbeđenje. Kako je Politika izvestila 2016. godine, radnici obezbeđenja bili su izuzetno malo plaćeni, a traženo im je da sami snose trošak licenciranja.⁵²⁸

Slučajevi

Izveštaji NVO, multilateralnih institucija i medija o pitanjima koja se odnose na ljudska prava povezana sa biznisom.

Jul 2013, Novi magazin: pripadnici službe obezbeđenja noćnog kluba "Saund" u Beogradu su na smrt pretukli jednog čoveka.⁵²⁹

Avgust 2012, Beogradski centar za ljudska prava: Zaposleni kod operatera mobilne telefonije, koji su postupali u skladu sa zakonom i odbijali da postupe po zahtevima koji nisu bili praćeni valjanim pravnim osnovom, su se u praksi susretali sa problemima, pa čak i privođenjima od strane policije.⁵³⁰

Inicijative kompanija

Programi privatnog sektora koji imaju za cilj da obezbede poštovanje ljudskih prava ili doprinose razvoju

Due diligence Inicijative kompanija

Udruženje za privatno obezbeđenje Privredne komore Srbije: Udruženje za privatno obezbeđenje Privredne komore Srbije je decembra 2010. usvojilo Kodeks profesionalne etike privatnog obezbeđenja.⁵³¹

Preporuke zainteresovanih strana

Ministar za rad, zapošljavanje, socijalna i boračka pitanja je 2016. godine dao preporuku da privatne kompanije za pružanje usluga obezbeđenja treba da snose trošak licenciranja njihovih zaposlenih.

Smernice o ljudskim pravima za kompanije

Aktivnosti i prioriteti koje su predložile lokalne i međunarodne zainteresovane strane kao i inicijative kompanije koje imaju za cilj da obezbede da ona poštuju ljudska prava i doprinose ljudskom razvoju u lokalnom kontekstu.

Biblioteka preporuka koje se odnose na due diligence

Danski institut za ljudska prava je kroz istraživanja i saradnju sa preduzećima formulisao sledeće preporuke:

Da li preduzeće preduzima korake kako bi obezbedilo da su njegovi bezbednosni aranžmani u skladu sa međunarodnim načelima o obezbeđivanju reda i mira i primeni sile?

- Kompanija redovno sprovodi procene bezbednosnih rizika i obezbeđuje da su njeni bezbednosni aranžmani, uključujući razmeštanje privatnih čuvara ili službenika zaduženih za javnu bezbednost, srazmerni bezbednosnom riziku.
- Procene bezbednosnih rizika kompanije obuhvataju opasnosti od kršenja ljudskih prava od strane privatnih čuvara i službenika zaduženih za javnu bezbednost.
- Kompanija bira firmu koja pružaju usluge privatnog obezbeđenja na osnovu informacija o njihovoj stručnosti, nivou obuke zaposlenih, kvalitetu opreme, prethodnim povredama ljudskih prava, vezama sa političkim frakcijama ili organizacijama i ostalih relevantnih kriterijuma.
- Ugovor sa preduzećem koje pruža usluge privatnog obezbeđenja uključuje zahteve vezane za međunarodne standarde ljudskih prava koji se odnose na održavanje javnog reda i mira i primenu sile; zahtev o istrazi i disciplinovanju svakog nezakonitog ili uvredljivog ponašanja od strane radnika obezbeđenja i odredbu o raskidu ugovora u slučaju takvog ponašanja.
- Postoji priručnik u kojem su utvrđene dužnosti radnika obezbeđenja a svi radnici obezbeđenja pohađaju obuku o pravilima ponašanja zasnovanim na međunarodnim standardima ljudskih prava koji se odnose na održavanje javnog reda i mira i primenu sile.
- Kada su javni službenici upućeni da pružaju usluge obezbeđenja u objektu kompanije, kompanija nastoji da obezbedi transparentnost svoje interakcije sa javnim agencijama za obezbeđenje i obaveštava relevantne javne agencije za obezbeđenje o svojoj želji da se funkcije obezbeđenja vrše u skladu sa međunarodnim standardima ljudskih prava koji se odnose na održavanje javnog reda i mira i primenu sile.

- Kompanija je uspostavila postupak za evidentiranje incidenata vezanih za bezbednost, uključujući mehanizam za razmatranje pritužbi zaposlenih ili lokalnih zajednica u vezi sa ponašanjem radnika obezbeđenja, a verodostojne tvrdnje o povredama ljudskih prava prosleđuje relevantnim organima.
- Kompanija je uspostavila postupak za nadzor i ocenu svojih bezbednosnih aranžmana, uključujući srazmernost bezbednosnog aranžmana; efekat na lokalne zajednice; efekat na postojeće tenzije ili sukobe na lokalnu; evidentiranje incidenata vezanih za bezbednost; i verodostojne tvrdnje o povredama ljudskih prava od strane radnika obezbeđenja kompanije. Tokom nadzora se konsultuje sa predstavnicima lokalne zajednice.

Standardi i smernice

Institucionalni i resursi NVO kojima se mogu ojačati due diligence napori kompanije u oblasti ljudskih prava (na osnovu podataka Business & Human Rights Resource Centre).

- *International Alert*, Poslovna praksa osetljiva na sukobe: Smernice za ekstraktivne industrijske grane (2005): *International Alert* predstavlja NVO usmerenu na izgradnju mira koja saraduje sa civilima i ostalim pogođenim zainteresovanim stranama u područjima zahvaćenim sukobima. Ove su Smernice namenjene preduzećima u sektoru ekstraktivne industrije i obuhvataju savete o poslovnoj praksi osetljivoj na sukobe i načinima na koje može doprineti izgradnji mira.
- *International Alert* i Institut Fafo, Crvene zastave: Opasnosti od odgovornosti kompanije koja posluju u visokorizičnim zonama (2008): Ovaj se dokument odnosi na poslovne aktivnosti koje nisu zakonite po međunarodnom i domaćem pravu. Cilj inicijative je da jasno utvrdi koje su vrste aktivnosti koje kompanije sprovode ili potpomažu suprotne međunarodnom humanitarnom i međunarodnom krivičnom pravu.
- Međunarodna komisija pravnika, Izveštaj Stručnog pravnog panela o korporativnom saučesništvu u međunarodnim protivpravnim delima (2008): U ovom trotomnom izveštaju su izneti zaključci i preporuke Stručnog pravnog panela MKP o pravnoj odgovornosti kompanije za saučesništvo u međunarodnim protivpravnim delima, shodno građanskom i krivičnom pravu.
- Dod Frankov Zakon o reformi Vol Strita i zaštiti potrošača (2010): U članu 1502 ovog zakona se propisuje obaveza javnih i privatnih kompanije da obelodane korišćenje bilo kakvih minerala iz sukobom zahvaćenih područja u svojim proizvodima. Ovim se promoviše veća transparentnost i obeshrabruje učešće kompanije u trgovini koja bi mogla potpomoći regionalne sukobe.
- Međunarodni komitet Crvenog krsta, Biznis i međunarodno humanitarno pravo (2006): U ovim Smernicama se razjašnjavaju obaveze kompanije shodno međunarodnom humanitarnom pravu, uz ukazivanje na relevantne razlike između međunarodnog prava ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava.

Pristup pravnoj zaštiti

Tela kojima žrtve kršenja ljudskih prava od strane kompanije mogu da podnose pritužbe i traže obeštećenje

Sudski mehanizmi

Srbija je država kontinentalnog prava. Mreža sudova obuhvata tri instance sudova opšte nadležnosti: osnovne, više i apelacione sudove. Sudovi posebne nadležnosti obuhvataju Privredni, Apelacioni privredni, prekršajni, Viši prekršajni i Upravni sud. Vrhovni kasacioni sud je najviši sud u zemlji.⁵³² Postupci za krivična dela organizovanog kriminala, za ratne zločine, kao i za dela visokotehnološkog kriminala vode se pred posebnim odeljenjima Višeg suda u Beogradu, dok je u žalbenom postupku nadležan Apelacioni sud u Beogradu.⁵³³

Reforma pravosuđa pokrenuta je 2008. godine, ali je naišla na rasprostranjene kritike srpskih NVO i pravnika.⁵³⁴ Nacionalna strategija reforme pravosuđa za period od 2013. do 2018. se usredsređuje na ključna načela nezavisnosti, nepristrasnosti i kvaliteta pravde, kompetentnosti, odgovornosti i efikasnosti pravosuđa.

Prema Izveštaju o napretku Srbije za 2015. godinu, sudska nezavisnost nije osigurana a u praksi i ima prostora za vršenje političkog uticaja prilikom izbora i imenovanja sudija i tužilaca.⁵³⁵ Kao što je Evropska komisija izvestila 2015, sprovođenje pravde je sporo, uz veliki zaostatak u rešavanju predmeta.⁵³⁶ BCLJP je 2015. naveo podatke iz Funkcionalne analize pravosuđa, po kojoj srpski sudovi dobijaju 13.8 novih predmeta na 100 stanovnika što je malo manje od evropskog proseka, dok je s druge strane, sa 39 sudija na 10.000 stanovnika, broj sudija prema broju stanovnika skoro dvostruko veći u Srbiji nego u zemljama EU.⁵³⁷ Odredbe Zakona o zaštiti prava na suđenje u razumnom roku su na snazi od početka 2016. godine. Ove odredbe pružaju sudsku zaštitu prava na suđenje u razumnom roku svim strana u postupku, po hitnom postupku i besplatno.⁵³⁸

Prema godišnjem izveštaju BCLJP o stanju ljudskih prava u Srbiji 2015. godine, suđenja traju godinama a mnoge pravosnažne presude se ne izvršavaju. Neefikasnost sudova i nedostatak nezavisnosti su podrili poverenje javnosti u sudove.⁵³⁹ Većina presuda u kojima je 2015. Evropski sud za ljudska prava presudio na štetu Srbije odnosila se na neizvršenje domaćih sudskih odluka i neometano uživanje imovine.⁵⁴⁰ Na kraju 2014, 1.640.000 od 1.890.000 neizvršenih izvršnih predmeta odnosilo se na izvršenje na osnovu verodostojne isprave za komunalne i slične usluge.⁵⁴¹

Vlada je usvojila Strategiju razvoja sistema besplatne pravne pomoći u Republici Srbiji za period od 2011. do 2013. godine, ali zakon o besplatnoj pravnoj pomoći još nije usvojen.

Svako može da podnese ustavnu žalbu Ustavnom sudu Srbije o povredi ustavno zagarantovanog ljudskog prava ili prava zajemčenog nekim međunarodnim instrumentom obavezujućim po Republiku Srbiju pod uslovom da je iscrpeo sva ostala pravna sredstva ili takva sredstva ne postoje.

Tokom 2015. je izveštavano o čestim povredama pretpostavke nevinosti od strane najviših državnih zvaničnika i sredstava javnog informisanja.⁵⁴²

Diskriminacija

Shodno Zakonu o radu, Zakonu o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom, Zakonu o zabrani diskriminacije i Zakonu o ravnopravnosti polova, žrtve diskriminacije vezane za rad mogu tražiti zaštitu u parničnom postupku.

Predmete vezane za diskriminaciju može da razmatra ili sud opšte nadležnosti na čijem je području sedište ili prebivalište tuženog ili sud na čijem je području sedište ili prebivalište tužioca, što predstavlja izuzetak od pravila parničnog postupka i olakšava dostupnost zaštite žrtvama. Tužbu može da podnese oštećeno lice, poverenik za ravnopravnost ili organizacija koja se bavi ljudskim pravima.

Trgovina ljudima

Predmete vezane za trgovinu ljudima i prinudni rad razmatraju Viši sudovi u prvom stepenu a Apelacioni sudovi u drugom stepenu.⁵⁴³ Ti su sudovi tokom 2011. i 2012. godine izrekli nekoliko prvostepenih i pravosnažnih odluka u predmetima trgovine ljudima. Stejt department SAD je u svom izveštaju ukazao na zabrinutost domaćih i međunarodnih NVO zbog toga što sudije nisu dovoljno upoznate sa trgovinom ljudima i što žrtve trgovine ljudima izlažu „ponovnoj viktimizaciji“ tokom sudskog postupka.⁵⁴⁴

Prema NVO Astra, koja je pratila suđenja, žrtve i dalje mogu biti izložene zastrašivanju od svojih zlostavljača u sudnici.⁵⁴⁵ Iako sudovi mogu da zauzmu stav kojim se žrtve štite tako što se omogućava prikazivanje video zapisa svedočenja ili čitanje pripremljene izjave, ove mere zaštite se retko koriste u in praksi.⁵⁴⁶

Pored toga Ministarstvo unutrašnjih poslova i Republičko tužilaštvo sprovode zakone protiv trgovine ljudima. Svaka policijska uprava ima jedinicu protiv trgovine ljudima koja u koju su uključeni pripadnici policije, tužilaštva, socijalni radnici i zdravstveni radnici. Prema izveštajima neki od ovih timova ne funkcionišu.⁵⁴⁷ Granična policija ima stalne jedinice za borbu protiv trgovine ljudima. Služba za borbu protiv organizovanog kriminala takođe ima jedinicu za borbu protiv trgovine ljudima i deli relevantne informacije sa regionalnim policijskim upravama.

Ministarstvo unutrašnjih poslova izvestilo je u 2014 godini identifikovano dvanaestoro dece žrtava trgovine ljudima, trinaestoro dece zloupotrebjeno je u pornografiji, i 48 dece u proizvodnji i trgovine narkoticima.⁵⁴⁸ Tokom 2015. godine procesuiran je jedan slučaj iz člana 388 (trgovina ljudima), u poređenju sa 45 slučajeva u 2012. godini. Dostupni podaci za 2014. godinu ukazuju na smanjenje broja osuđenih osoba. Kaznena politika je blaga, sa prosečnom kaznom od 2 do 5 godina zatvora.⁵⁴⁹

Tokom 2014. godine, Centar za zaštitu žrtava trgovine ljudima pružio je pomoć devetnesteroro dece žrtava trgovine ljudima dete, ali nije bio u mogućnosti da otvori Prihvatalište za hitne slučajeve zbog sudskog procesa koji se vodi povodom lokacije prihvatilišta.⁵⁵⁰ Kada počne da radi u punom kapacitetu Prihvatalište će moći privremeno da zbrine decu žrtve trgovine ljudima. Ipak, ono nije specijalizovano prihvatilište za decu. NVO su ukazale da Centar za zaštitu žrtava trgovine ljudima nema odgovarajuće procedure da se bavi specifičnim potrebama dece.⁵⁵¹ Astra je takođe izvestila da Srbija nema odgovarajuće prihvatilište za decu žrtve trgovine ljudima ili poseban program za njihov oporavak i reintegraciju.⁵⁵²

Beogradski centar za ljudska prava je u svom izveštaju za 2011. godinu naveo zabrinutost NVO što vlasti ne prepoznaju žrtve trgovine ljudima i što se one pritvaraju, kažnjavaju, uključujući i zatvorskim kaznama, i gone za nezakonite akte koje su izvršile usled toga što su žrtve trgovine ljudima.⁵⁵³ Vlasti su 2015. navele da je procesuiran jedan krivični predmet za delo iz člana 388 (trgovina ljudima) dok je tokom 2012. procesuirano njih 45. Raspoloživi podaci o prvostepenim presudama 2014. ukazuju na smanjenje broja osumnjičenih lica. Kaznena politika je i dalje blaga a u proseku se i dalje izriče kazna

zatvora u trajanju od oko četiri godine, ali je broj kazni zatvora preko pet godina skoro prepolovljen, dok se češće izriču kazne u rasponu od dve do pet godina.⁵⁵⁴

Sud je februara 2013. osudio četiri lica za trgovinu ljudima u organizovanoj kriminalnoj grupi iz člana 388 na kazne zatvora u rasponu od 10 do 15 godina i izrekao im novčanu kaznu od oko 73.400 USD, što predstavlja jednu od najstrožih kazni koje su do sada izrečene trgovcima ljudi u Srbiji. Sve osim jednog od 47 trgovaca ljudi osuđenih 2012. su bili državljani Srbije.⁵⁵⁵

NVO ASTRA je izvestila da se žrtvama trgovine ljudima ne dosuđuje nadoknada štete i da je prva nadoknada štete dosuđena i izvršena 2014. godine.⁵⁵⁶

Prava u oblasti rada

Radnici u Srbiji koji pretrpe povredu na radu ili obole od profesionalnog oboljenja ostvaruju svoja prava u skladu sa Zakonom o zdravstvenom osiguranju i Zakonom o penzijskom i invalidskom osiguranju. Oni, međutim, mogu da traže (materijalnu i nematerijalnu) naknadu za pretrpljenu štetu u parničnom postupku. Ta vrste zaštite se deklarativno odnosi i na radnike koji rade na crno, i koji bi u slučaju povrede na radu imali mogućnost da se obrate inspekciji rada radi ostvarivanja radno-pravnog statusa, prava iz zdravstvenog, penzijskog invalidskog osiguranja, ali takvih slučajeva gotova da nema u praksi.⁵⁵⁷

Nerazumno dug sudski postupak u Srbiji, koji u slučaju pravnih sporova može trajati i do deset godina, doveo je do sve većeg broja predstavki Evropskom sudu za ljudska prava. Veliki broj predstavki koje su radnici podneli ovom sudu odnose se na neisplaćivanje zarada.

Prema izveštaju Beogradskog centra za ljudska prava za 2012, u postupku u parnicama iz radnih odnosa i povodom kolektivnih ugovora, sud ima posebnu obavezu da obraća pažnju na potrebu hitnog rešavanja radnih sporova naročito prilikom određivanja rokova i ročišta ali je pred sudovima obuhvaćenim istraživanjem zabeleženo 42 radna spora starija od 10 godina, a najviše ih je pred Prvim osnovnim sudom – 36.⁵⁵⁸ Prema saopštenju Saveza samostalnih sindikata Srbije iz 2012, radnicima se ne isplaćuju zaostale zarade uprkos odlukama mesnih sudova.⁵⁵⁹

Zaštita životne sredine

Beogradski centar za ljudska prava je 2012. objavio da je pred sudovima pokrenuto nekoliko postupaka u vezi sa uticajem na životnu sredinu a da značajan broj sudova nikada nije razmatrao takve predmete.⁵⁶⁰ Najveća kazna za najekstremnije slučajeve zagađenja životne sredine je osam godina zatvora, ali do oktobra 2013. takva kazna nikad nije izrečena. Većina krivičnih postupaka se odnosila na pustošenje šuma,⁵⁶¹ a sudovi su najčešće izricali uslovne kazne zatvora ili male novčane kazne.⁵⁶²

Prema izveštaju Beogradskog centra za ljudska prava za 2008. godinu, Inspekcija za zaštitu životne sredine je od ključnog značaja jer ona obavlja posao na terenu a tužioci često postupaju po njenim izveštajima. Nisu dostupni podaci nakon 2008, kada je ova NVO sprovela poslednje istraživanje sudske prakse. U tom istraživanju se konstatuje da s obzirom na veoma blagu kaznenu politiku krivičnih odeljenja (koji uglavnom učinioce osuđuju na uslovne kazne zatvora), inspektori podnose prijave privrednim i prekršajnim sudovima kako bi održali viši nivo zaštite.⁵⁶³

Izveštaji ukazuju na to da na opštinskom nivou, sudovi često ne mogu da pronađu veštake koji će svedočiti o nivou i uticaju zagađenja i da su sudovi iz tog razloga odbacivali takve predmete.⁵⁶⁴ Sprovedeno je nekoliko studija o uticaju zagađenja životne sredine na zdravlje.

Zemljište i nepokretnosti

Prema BCLJP, povrede prava na imovinu u Srbiji najčešće proističu iz neizvršenja sudskih odluka u korist tužilaca.⁵⁶⁵ O sporovima o imovinskim pravima odlučuju osnovni, viši i apelacioni sudovi.

Transparentnost i upravljanje prihodima

Državna revizorska institucija je 2012. podnela 154 zahteva za pokretanje prekršajnog postupka i 23 prijava za privredni prestup kao i 9 krivičnih prijava.⁵⁶⁶

Prema izveštaju Fondacije Bertelsman iz 2012, funkcioneri optuženi za korupciju često mogu da neutrališu optužbe koristeći se političkim uticajem i zakonskim i procesnim prazninama.⁵⁶⁷ Evropska komisija je u svom Izveštaju o napretku Srbije za 2013. navela da je tokom 2012. broj predmeta podnetih Republičkoj komisiji za zaštitu prava u postupcima javnih nabavki povećan za 23 odsto. a da je broj rešenih predmeta povećan za 31 procenat.⁵⁶⁸

Ne postoji poseban tužilac za dela korupcije već sve optužnice sastavlja Republičko javno tužilaštvo RS. U okviru javnog tužilaštva postoji posebno tužilaštvo za krivična dela organizovanog kriminala. Ono je, između ostalog, zaduženo za istragu i procesuiranje predmeta korupcije u kojem ukupna materijalna dobit premašuje 200 miliona RSD (nešto više od 1,7 miliona evra). Te predmete razmatra posebno odeljenje suda za organizovani kriminal. Ovi postupci (kako optužnice tako i sama suđenja) izazivaju veliko interesovanje i mediji o njima opširno izveštavaju. Dosadašnji rad ovih specijalizovanih institucija u predmetima korupcije velikih razmera još uvek nije moguće oceniti jer su optužnice podnete relativno nedavno.

Vansudski mehanizmi

Posredovanje

Prema Zakonu o posredovanju u rešavanju sporova,⁵⁶⁹ posredovanje je dobrovoljno, posrednici su neutralni i u obavezi da poštuju ravnopravnost strana u postupku, poštuju načelo poverljivosti a postupak posredovanja je hitan.

Poverenik za zaštitu ravnopravnosti

Shodno Zakonu o borbi protiv diskriminacije, poverenik za zaštitu ravnopravnosti (PZR) ima pravo da prima i razmatra pritužbe zbog povreda odredaba ovog zakona.⁵⁷⁰ Poverenik za zaštitu ravnopravnosti je zadužen da razmatra pritužbe građana koji su bili žrtve diskriminatornog postupanja i da po njima postupa osim ako nije u toku sudski postupak po tom predmetu ili nije već doneta pravosnažna presuda. Diskriminisano lice može takođe da pokrene i sudski postupak.

PZR je od osnivanja maja 2010. do kraja 2014. svake godine primila više od 3.000 pritužbi, a većina se odnosila na diskriminaciju pri zapošljavanju ili na radnom mestu (34%- 38%).⁵⁷¹

Inspektorat za rad

Zaposleni ima pravo da se žali inspekciji rada na povredu ili lišenje prava iz radnog odnosa, da pokrene postupak pred nadležnim sudom ili zahteva arbitražu spornih pitanja zajedno sa poslodavcem.⁵⁷²

I poslodavci i zaposleni mogu da podnesu zahtev Inspektorat za rad da izvrši nadzor u oblasti zdravlja i bezbednosti na radu.⁵⁷³ Inspektor rada može da pokrene prekršajni postupak i protiv poslodavca i protiv zaposlenog koji ne primenjuje propisane mere i propise iz oblasti bezbednosti i zdravlja na radu. Preduzećima koja su prekršila odredbe o bezbednosti i zdravlju na radu može biti određena novčana kazna u iznosu od 800.000 to 1.000.000 RSD (9500-12000 USD), dok preduzetnicima može biti određena kazna u iznosu od 400.000 do 500.000 RSD (4800-6000USD) a zaposlenima kazna u iznosu od 10.000 do 20.000 (120-240USD).⁵⁷⁴

U izveštaju Evropske fondacije za unapređenje uslova života i rada iz 2012. godine se navodi da Inspektorat za rad nema dovoljno kadrova i da su prava inspektora da intervenišu u korist zaposlenih prilično ograničena.⁵⁷⁵

Republička agencija za mirno rešavanje radnih sporova

S obzirom na to da u Srbiji ne postoje posebni sudovi za radne sporove, Republička agencija za mirno rešavanje radnih sporova predstavlja jedinu instituciju pored sudova opšte nadležnosti koja se bavi radnim sporovima. Agencija razmatra i pojedinačne i kolektivne predmete.

U Srbiji ne postoje specijalizovani sudovi rada a sudska praksa ukazuje na to da rešavanje radnih sporova traje i po nekoliko godina i da se retko izriču presude u korist oštećenih radnika.⁵⁷⁶ BCLJP je u izveštaju za 2015. godinu kapacitete ove agencije okvalifikovao kao prilično slabe.⁵⁷⁷

U periodu od 2005. do 2012. godine je podneto 12.316 zahteva za mirno rešavanje sporova a ukupno je rešeno 4.204 pojedinačnih i 71 kolektivni radni spor. Tokom 2011. je došlo do iznenadnog pada broja pojedinačnih sporova vezanih za isplatu minimalnih zarada i povećanja broja predmeta koji su se odnosili na prekid radnog odnosa, diskriminaciju i mobing.⁵⁷⁸ Vlada je jula 2015. preporučila javnom sektoru da kolektivne i pojedinačne radne sporove rešava pred agencijom.⁵⁷⁹

Zaštitnik građana

Zaštitnik građana Republike Srbije⁵⁸⁰ je nezavisan i samostalan državni organ, koji ima mandat da štiti prava građana i kontroliše zakonitost i pravilnost rada državnih agencija i organizacija kojima su poverena javna ovlašćenja, kao i da unapređuje ljudska i manjinska prava. Zaštitnik građana ima mrežu dežurnih pravnih stručnjaka u 15 opština u Srbiji, koji mogu da pomognu građanima koji ne mogu sami da sastave pritužbu.⁵⁸¹

Zaštitnik građana je do novembra 2013. primao sve veći broj pritužbi građana o povredi njihovih radnih prava, uključujući neformalno zapošljavanje, prava na socijalne naknade, zlostavljanje, diskriminaciju i sporo reagovanje Inspektorata za rad. Inspekcije se sprovode samo po prijemu pritužbi a navodi se da je ovaj organ reaguje sa zakašnjenjem.⁵⁸² Zaštitnik je 2015. primio 6.231 pritužbi ali kapaciteti njegove stručne službe nisu povećani i trenutno nisu dovoljni za procesuiranje tog broja pritužbi.⁵⁸³

Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti

Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti nadzire poštovanje obaveza od strane javnih vlasti uređenih Zakonom o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja i podnosi izveštaje javnosti i Narodnoj skupštini. Poverenik takođe nadzire poštovanje Zakona o zaštiti podataka o ličnosti i obradu podataka o ličnosti i razmatra žalbe na povrede prava na pristup informacijama od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti.

Poverenik je 2014. imao u radu ukupno 11.387 predmeta (8.749 se odnosilo na slobodni pristup informacijama a 2.638 na zaštitu podataka o ličnosti), odnosno 15% više nego 2013.⁵⁸⁴ Broj žalbi podnetih protiv javnih kompanije a u vezi sa kršenjem prava na pristup informacijama od javnog značaja je iznosio 11,4% ukupnog broja žalbi.⁵⁸⁵

Neformalni mehanizmi sprovođenja pravde

Evropska fondacija za poboljšanje životnih i radnih uslova je 2012. izjavila da se u privatnom sektoru češće primenjuju neformalni mehanizmi rešavanja sukoba i da oni obuhvataju političke intervencije lokalnih ili republičkih vlasti.⁵⁸⁶

Međunarodni mehanizmi

Savet za ljudska prava UN

Savet za ljudska prava je najvažnije međuvladino telo Ujedinjenih nacija odgovorno za promovisanje i zaštitu svih ljudskih prava i osnovnih sloboda. Osnivanjem Saveta za ljudska prava usvojen je i novi mehanizam nadzora njihove zaštite - univerzalni periodični pregled. UPP je jedinstveni proces koji obuhvata reviziju i evidenciju o stanju ljudskih prava u svim državama članicama Ujedinjenih nacija. Savet je razvio i „specijalne procedure“ koji obuhvata pojedinca koji se naziva specijalni izvestilac ili nezavisni ekspert i radnu grupu koja se sastoji od 5 članova. Posebni izveštaji nisu članovi osoblja UN, oni deluju u ličnom svojstvu. Njihov nezavisan status je od ključnog značaja da bi mogli nepristrasno da obave svoju funkciju.⁵⁸⁷ U okviru mandata formirana je i radna grupa koja se bavi odnosom ljudskih prava, multinacionalnih kompanija i drugih kompanija.⁵⁸⁸

Independent Inspection Panel – Svetska banka

Svetska banka uspostavila je nezavisno telo nazvano Inspection Panel koji ima mandat da prima pritužbe od zajednica koje smatraju da su ili postoji opasnost da budu ugrožene projektima koje finansira Svetska banka.⁵⁸⁹

Jedan slučaj iznet je pred ovaj panel 2015 u vezi sa projektom Floods Emergency Recovery.⁵⁹⁰

Žalbeni mehanizam za projekte – Evropska banka za obnovu i razvoj

Ovaj žalbeni mehanizam Evropske banke za obnovu i razvoj nazvan the Project Complaint Mechanism, razmatra žalbe u vezi sa projektima koje finansira Banka. On omogućava pojedincima ili grupama koji su direktni ili teško pogođeni nekim od projekata Banke, kao i organizacijama civilnog društva, podnošenje pritužbe Banki.⁵⁹¹

Do 2015, razmatranje dve pritužbe je bilo u toku: prva u vezi projekta *EPS Power II Serbi*, i drugi u vezi zajma *EPS Emergency Power Sector Reconstruction Loan* i projekta *EPS Kolubara Environmental Improvement*⁵⁹²

Compliance Advisor Ombudsman – International Finance Corporation

Ozbiljni uticaji vezani za projekte koje finansira IFC ili Multilateral Investment Guarantee Agency Svetske banke mogu biti predmet medijacije ili istrage Compliance Advisor Ombudsman (CAO). CAO ima zadatak da se bavi pritužbama ljudi koji su trpeli uticaj IFC/MIGA projekata, kao i da unapređuje društvenu odgovornost i odgovornost prema životnoj sredini obe institucije. CAO ima ovlašćenja da rešava sporove i da sprovodi istrage.⁵⁹³

NCP u okviru OECD Principa za multinacionalne kompanije

Iako Srbija trenutno nije članica OECD i trenutno nema Fokalnu kontakt tačku (OECD National Contact Point (NCP)), pritužbe na kršenje OECD Principa za multinacionalne kompanije od strane kompanija koje su registrovane u zemljama članicama OECD mogu se podneti NCP u toj državi. NCP pokušava da mirnim rešavanjem sporova nađe kompromisno rešenje.⁵⁹⁴ Ukoliko medijacija ne uspe, NCP daje procenu navodnog kršenja prava u svojoj finalnoj izjavi.⁵⁹⁵

Principi su preporuke koje države daju multinacionalnim kompanijama i predstavljaju dobrovoljne principe i standard odgovornog poslovanja. Principi obuhvataju poglavlja o sledećim temama: Ljudska prava (Poglavlje IV), Zapošljavanje (Poglavlje V), Zaštita životne sredine (Poglavlje VI), Borba protiv korupcije i iznuda (Poglavlje VII), Zaštita potrošača (Poglavlje VIII), Nauka i tehnologija (Poglavlje IX), Konkurencija (Poglavlje X), Poreska politika (Poglavlje XI).⁵⁹⁶

Evropski sud za ljudska prava

Evropski sud za ljudska prava (ESLJP) osnovan je 1959. godine. Sud ima 47 sudija, jednog iz svake države članice. Zadatak suda je da osigura primenu Evropske konvencije o ljudskim pravima od strane država članica Saveta Evrope. Sud ispituje predstavke povodom kršenja ljudskih prava, kako od strane građana tako i od strane država. U poslednjih nekoliko godina sud donosi više od 1000 presuda godišnje.⁵⁹⁷ Veliki broj predavki ponosi se Sudu povodom neisplaćenih zarada.

Međunarodna organizacija rada

Sindikati i udruženja poslodavaca mogu da podnose žalbe Odboru za slobodu udruživanja Međunarodne organizacije rada.⁵⁹⁸ Svi slučajevi započeti pred Odborom do 2016. godine su zaključeni.⁵⁹⁹

Profili sektora

Opasnosti po ljudska prava u pojedinim sektorima

Poljoprivreda

Okruženje	
Udeo sektora u BDP (%)	9,7
Udeo sektora u zapošljavanju (%)	21
Osnovni proizvodi	Kukuruz, pšenica suncokret, šećerna repa, soja, krompir, jabuke, šljive, grožđe, svinjetina, junetina, živina i mlečni proizvodi.
Relevantni zakoni	<ul style="list-style-type: none">• Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju• Zakon o subvencijama u poljoprivredi i ruralnom razvoju• Zakon o podsticajima u poljoprivredi i ruralnom razvoju

Profil sektora

Poljoprivreda predstavlja jednu od najvažnijih ekonomskih delatnosti u Srbiji. Poljoprivredno zemljište zauzima pet miliona hektara, od čega je 80 odsto tog zemljišta obradivo. Izvoz poljoprivrednih dobara nastavlja da raste i čini oko 24% izvoza Srbije. Oko 55% stanovnika živi u ruralnim područjima a trećina njih delimično ili u potpunosti živi od poljoprivrede.⁶⁰⁰

Poljoprivredom se uglavnom bave individualna poljoprivredna gazdinstva a u strukturi farmi preovlađuju mala, privatna gazdinstva, koja obrađuju oko 89% poljoprivrednog zemljišta, odnosno 80% obradivog zemljišta.

Siromašna, mala poljoprivredna gazdinstva dele se na nekoliko kategorija: staračka gazdinstva, gazdinstva čiji su vlasnici nekada bili zaposleni izvan poljoprivrede ili su dugotrajno nezaposleni, i ljudi koji se „vraćaju“ iz urbanih sredina – mahom stariji i penzioneri. Kada je reč o malim ruralnim gazdinstvima, samo poljoprivredno zemljište predstavlja njihov osnov za sigurnost, ali su oprema, objekti i mehanizacija veoma skromni, zastareli i retko se koriste za ostvarivanje dodatnog prihoda.⁶⁰¹

U Programu ruralnog razvoja se kao jedan od najvažnijih prioriteta navodi zaštita geografskog porekla poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda a u cilju utvrđivanja i razvoja identiteta proizvoda iz Srbije i

stvaranja dodate vrednosti, kako bi porodična gazdinstva mogla da prodaju svoje proizvode po višim cenama, bolje plasiraju svoje proizvode, zadobiju veće poverenje kupaca i brendiraju svoje proizvode.⁶⁰²

Srbija je jedna od zemalja sa značajnim brojem proizvoda sa zaštićenim geografskim poreklom (ZGP). Međutim, za mnoge od tih proizvoda sa ZGP nisu postojali adekvatno ovlašćeni proizvođači (ovlašćeni da proizvode i plasiraju proizvode sa ZGP).⁶⁰³

Oblasti na koje treba obratiti pažnju

Najgori oblici dečjeg rada

Premda ne postoje sveobuhvatni podaci, istraživanje koje je UNICEF sproveo 2005. godine pokazuje da čak šest odsto dece u ruralnim sredinama radi, znatno više nego u urbanim sredinama. Ministarstvo rada SAD je primetilo da dečji rad u poljoprivredi može uključivati korišćenje opasnih mašina i alatki, nošenje teškog tereta i upotrebu pesticida.⁶⁰⁴ Odbor za ljudska prava Majdanpek u Istočnoj Srbiji je 2013. izvestio da deca koja su zaposlena u poljoprivredi tokom sezone poljskih radova izostaju iz škole.⁶⁰⁵

Žene

Dvadeset odsto zaposlenih žena 2013. radilo je u poljoprivredi.⁶⁰⁶ Posebno su bile ugrožene žene u ruralnim područjima u kojima se većina stanovništva bavi poljoprivredom. Shodno Nacionalnoj strategiji o rodnoj ravnopravnosti sačinjenoj 2015. godine, manje od 20% žena poseduje zemljište ili opremu za proizvodnju.

Status zaposlenja

Prema izveštaju Beogradskog centra za ljudska prava za 2011. godinu, 33,8% zaposlenih u sektoru poljoprivrede nije prijavljeno.⁶⁰⁷

Zagađenje

Fondacija Bertelsman u svom izveštaju iz 2012. navodi da ekološki izazovi sa kojima se Srbija suočava obuhvataju degradaciju zemljišta usled intenzivne poljoprivrede i preteranu upotrebu pesticida i veštačkog đubriva.⁶⁰⁸ Švedska Agencija za međunarodni razvoj i saradnju i Univerzitet u Geteborgu su u izveštaju iz 2008. godine naveli da poljoprivredne aktivnosti najviše doprinose zagađenju vode u Srbiji.⁶⁰⁹

Korupcija

Savet za borbu protiv korupcije je u svom Izveštaju o državnom i zadružnom zemljištu u postupku privatizacije iz 2012. konstatovao da su „mnoga poljoprivredna kompanije privatizovana a da prethodno nije rešeno njihovo pitanje svojine nad poljoprivrednim zemljištem“, što je privilegovanim pojedincima omogućilo da raspolažu poljoprivrednim zemljištem po niskim cenama.⁶¹⁰ Lokalni mediji su 2013. izveštavali o brojnim slučajevima korupcije službenika katastarske uprave vezane za vrednovanje nepokretnosti po cenama višim od tržišnih.

Slučajevi

Izveštaji NVO, multilateralnih institucija i medija o pitanjima koja se odnose na ljudska prava povezana sa biznisom.

Novembar 2012, Stejt department SAD: Devet ljudi, uključujući bivšeg ministra poljoprivrede, uhapšeno je pod sumnjom na korupciju i malverzacije u odobravanju državnih kredita i stečaja Agrobanke pod kontrolom države. Agrobanka je navodno preduzećima sa političkim vezama odobravala zajmove bez propisnog obezbeđenja ili garantija. S obzirom na to da ona nikada nisu otplatila te zajmove, ova banka je pretrpela gubitke u iznosu od 369 miliona USD.⁶¹¹

Građevinarstvo

Prinudni rad

Prema izveštaju Beogradskog centra za ljudska prava iz 2012, slučajevi prinudnog rada su retki.⁶¹² Stejt department SAD je u svom Izveštaju o trgovini ljudima za 2011. godinu, međutim, konstatovao da do prinudnog rada prvenstveno dolazi u sektorima građevinarstva i poljoprivrede.⁶¹³

Bezbednost i zdravlje na radu

Više od 50 odsto nezgoda sa smrtnim ishodom se dogodilo u građevinskoj industriji.⁶¹⁴ Po rečima predstavnika Uprave za bezbednost i zdravlje na radu, konsultovanih avgusta 2013, do većine povreda u sektoru građevinarstva dolazi jer nisu poštovane osnovne mere bezbednosti i uputstva, zbog nepropisno postavljenih skela, nenošenja sigurnosnih pojaseva prilikom rada na velikim visinama, neosposobljavanja za bezbedan i zdrav rad i neupućivanja na periodične lekarske preglede.⁶¹⁵

Ima navoda da mnogi ljudi koji rade na gradilištima nisu prijavljeni te su podložniji zloupotrebama.⁶¹⁶

Zaposlenost

Beogradski centar za ljudska prava u svom izveštaju za 2011. godinu navodi da je najveći broj radnika na crno registrovan u sektoru građevinarstva, gde iznosi 42,9 odsto.⁶¹⁷

Profili regiona

Područja u kojima se uslovi ostvarivanja ljudskih prava ili efekti na ljudska prava po prirodi ili obimu značajno razlikuju od nacionalnog profila

Ruralna područja

Nekih 45% stanovništva je 2014. godine živelo u ruralnim sredinama.⁶¹⁸ Siromaštvo u Srbiji je uglavnom ruralna pojava a očekuje se da će se narednih godina nastaviti trend rasta siromaštva u ruralnim područjima.⁶¹⁹

Žene

Podaci poverenice za ravnopravnost ukazuju na to da se žene u ruralnim sredinama suočavaju sa diskriminacijom na radnom mestu.⁶²⁰ Prema Nacionalnoj strategiji za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti iz 2015. godine, žene čine većinu nezaposlenog i neformalno zaposlenog seoskog stanovništva (43,4 odsto naspram 5,5 odsto u urbanim sredinama). Žene u ruralnim sredinama su znatno manje pokrivene zdravstvenim i penzijskim osiguranjem u odnosu na muške članove domaćinstva. Ukupno 12% žena nema zdravstveno osiguranje a preko 60% žena nije pokriveno penzijskim osiguranjem. Čak 93% žena sa statusom pomoćnih članova domaćinstva ne uplaćuje penzijsko osiguranje, te su izložene većem riziku od siromaštva.⁶²¹

Osobe sa invaliditetom

Poverenica za ravnopravnost RS je konstatovala da osobe sa invaliditetom predstavljaju jednu od grupa izloženu najvećoj diskriminaciji. Istakla je da je potrebno dodatno poboljšati pristupačnost javnih objekata za osobe sa invaliditetom, naročito u ruralnim sredinama, i da većina javnih objekata nema adekvatne prilaze.⁶²²

Najgori oblici dečjeg rada

Prema Izveštaju o trgovini ljudima za 2012. godinu Stejt departmenta SAD, deca u Srbiji su prinuđena da se bave najgorim oblicima dečjeg rada, što uključuje trgovinu decom unutar zemlje i van nje radi organizovanog prosjačenja, seksualne eksploatacije i rada u neformalnom sektoru.⁶²³ Najugroženija su deca iz osiromašenih ruralnih zajednica, deca u hraniteljskim porodicama i romska deca.⁶²⁴

Iako ne postoje sveobuhvatni podaci, istraživanje koje je UNICEF sproveo 2005. godine pokazuje da čak šest odsto dece u ruralnim sredinama radi, znatno više nego u urbanim sredinama. Ministarstvo rada SAD je primetilo da dečji rad u poljoprivredi može uključivati korišćenje opasnih mašina i alatki, nošenje teškog tereta i upotrebu pesticida.⁶²⁵ Odbor za ljudska prava Majdanpek u Istočnoj Srbiji je 2013. izvestio da deca koja su zaposlena u poljoprivredi tokom sezone poljskih radova izostaju iz škole.⁶²⁶

Prema Ministarstvu rada SAD, inspektori rada nemaju nužnu opremu, poput računara i vozila, što bi im omogućilo propisan obilazak seoskih područja.⁶²⁷

Obrazovanje

Osnovno i srednje obrazovanje je besplatno. Prema UNICEF-u, neka deca u ruralnim područjima moraju da pešače i 10 km do škole, uprkos obavezi ministarstva i lokalne samouprave da im obezbedi prevoz. Ona se nalaze u većoj opasnosti od napuštanja škole.⁶²⁸

Izvori

Zakoni i politike

- Ustav
- Zakon o zabrani diskriminacije
- Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina
- Zakon o sprečavanju zlostavljanja na radu
- Zakon o osnovama obrazovnog sistema
- Zakon o crkvama i verskim zajednicama
- Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom
- Zakon o dobrovoljnim penzijskim fondovima i penzionim planovima
- Krivični zakon
- Zakon o zaštiti životne sredine
- Zakon o proceni stanja u oblasti zaštite životne sredine
- Zakon o ravnopravnosti polova
- Zakon o zaštiti zdravlja
- Zakon o zdravstvenom osiguranju
- Zakon o integrisanom sprečavanju i kontroli zagađivanja životne sredine
- Zakon o radu
- Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom
- Zakon o mladima
- Zakon o predškolskom obrazovanju
- Zakon o sportu
- Zakon o restituciji
- Zakon o zapošljavanju stranaca
- Zakon o mirnom rešavanju radnih sporova
- Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju
- Zakon o svojinsko pravnim odnosima
- Zakon o porezu na imovinu
- Zakon o socijalnoj zaštiti

	<ul style="list-style-type: none"> • Strategija za borbu protiv diskriminacije 2013-2018 • Akcioni plan za implementaciju Strategije za borbu protiv diskriminacije 2013-2018 • Strategija razvoja obrazovanja 2012-2020 • Strategija razvoja industrije 2011-2020 • Strategija za borbu protiv korupcije 2013- 2018 • Nacionalni program reforme 2015-2017 • Nacionalna strategija zapošljavanja 2011–2020 • Nacionalni program za smanjenje sive ekonomije 2015. • Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost 2016–2020 i Akcioni plan 2016-2018 • Strategija bezbednost i zdravlje na radu 2013–2017 i Akcioni plan • Strategija za socijalno uključivanje i Roma 2016-2025 • Strategija podrške razvoju malih i srednjih preduzeća, preduzetništvu i konkurentnosti 2015-2020 • European Commission’s Indicative Strategy Paper for Serbia 2014-2020 • Strategija Evropske banke za obnovu i razvoj 2014 • International Labour Organization’s Serbia Decent Work Country Programme 2013-2017 • UN Country Partnership Strategy 2011-2015 • World Bank Country Partnership Framework for Serbia 2016-2020
<p>Nacionalne institucije</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Vlada Republike Srbije • Agencija za zaštitu životne sredine • Agencija za borbu protiv korupcije • Privredna komora grada Beograda • Inspekcija za zaštitu životne sredine • Generalni inspektor ministarstva odbrane • Inspekcija rada u okviru Ministarstva rada i zapošljavanja • Institut za zdravlje i bezbednost na radu • Ministarstvo finansija

	<ul style="list-style-type: none"> • Ministarstvo pravde • Ministarstvo građevine, transporta i infrastrukture • Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine • Ministarstvo unutrašnjih poslova • Vojna obaveštajna služba • Skupštinski odbor za bezbednost • Republička agencija za mirno rešavanje radnih sporova • Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva • Privredna komora Srbije • Bezbednosno-informativna agencija BIA
<p>Nacionalne institucije za ljudska prava</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Zaštitnik građana • Poverenik za ravnopravnost • Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu ličnih podataka • Komesarijat za izbeglice
<p>Lokalne organizacije</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Udruženja studenata sa invaliditetom • Autonomni ženski centar (AŽC) • Astra • Atina • BIRODI • Beogradski centar za bezbednosnu politiku • Beogradski centar za ljudska prava • Bibia • Centar za prava deteta • Centar za orijentaciju društva (COD) • Centar za kvir studije • Fond Centar za demokratiju • Srbija u pokretu • Savez nezavisnih sindikata • Centar za civilno vojne odnose • CEAS • Evropski centar za politike

	<ul style="list-style-type: none">• Ekološki centar Habitat• Gej-strejt alijansa• Grupa 484• Gayten• IDEAS• Labris• Liga Roma• Centar za prava manjina• NALED• Nacionalno udruženje osoba sa invaliditetom• Otvoreni parlament• Praxis• Udruženje poslodavaca• Stop-Mobing• SeCons• Transparentnost Srbija• Q-Club• YUCOM
Međunarodne organizacije	<ul style="list-style-type: none">• Council of Europe• Delegation of the European Union to the Republic of Serbia• EBRD• Eurostat• European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions• European Environment Agency• Freedom House• ILO• Solidar• Social and Economic Council• SIDA• UNDAF• USAID• United Nations Human Rights Council

	<ul style="list-style-type: none"> • World Bank
Međunarodni izvori	<ul style="list-style-type: none"> • Business Anti-Corruption Portal • European Roma Rights Centre • European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions • Food and Agriculture Organization of United Nations • Institut za ekonomske nauke • UNHCR • US Department of State • US Department of Labour • World Economic Forum
Medijski iverštaji	<ul style="list-style-type: none"> • Blic • B92 • Portal Euractiv • Eurofound • VREME • Danas • Vecernje Novosti • RTS • NIN • BETA
Kompanije	<ul style="list-style-type: none"> • Telenor • Delta Holding • Erste Bank • Societe General Serbia • Ernst & Young • Komercijalna Banka • Vip Mobile • Titan cementara Kosjerić • NIS Naftagas • Actavis • Avon

- Intesa Bank
- Coca Cola
- Carlsberg
- IBM

Endnotes

- ¹ Delegacija Evropske unije u Republici Srbiji, <http://europa.rs/eng/serbia-and-the-european-union/milestones-in-eu-serbia-relations/>
- ² Portal Euractiv, Otvaranje poglavlja istorijski korak za Srbiju, 18. decembar 2015, članak dostupan na engleskom na: <http://www.euractiv.com/sections/enlargement/opening-chapters-historic-step-serbia-320597>.
- ³ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2015, 2016, str. 23.
- ⁴ Potpisan 19. aprila 2013, dostupan na <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1110533>
- ⁵ Izveštaj organizacije *Freedom House*, dostupan na engleskom na: <http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2013/serbia>
- ⁶ Evropska komisija, Izveštaj o napretku Srbije za 2015, 10. novembar 2015, dostupan na: http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/godinj_iz_izvestaj_15_final.pdf
- ⁷ Evropska komisija, Izveštaj o napretku Srbije za 2015, 10. novembar 2015, dostupan na: http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/godinj_iz_izvestaj_15_final.pdf
- ⁸ Svetska banka, Country Brief 2009: <http://www.worldbank.rs>
- ⁹ Indeks razvoja, Srbija: <http://countryeconomy.com/hdi/serbia>
- ¹⁰ ILO: Uticaj krize na zarade u Republici Srbiji, 2011: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@europe/@ro-geneva/@sro-budapest/documents/publication/wcms_172438.pdf
- ¹¹ Evropska komisija, Izveštaj o napretku Srbije za 2015, 10. novembar 2015, dostupan na: http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/godinj_iz_izvestaj_15_final.pdf
- ¹² EBRD, "Ekonomska cena poplava u Srbiji i Bosni", dostupno na: <http://www.ebrd.com/news/2014/the-economic-cost-of-the-floods-in-serbia-and-bosnia.html>.
- ¹³ Evropska komisija, Izveštaj o napretku Srbije za 2015, 1. novembar 2015, dostupan na: http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/godinj_iz_izvestaj_15_final.pdf
- ¹⁴ Evropska komisija, Izveštaj o napretku Srbije za 2015, 1. novembar 2015, str. 25, dostupan na http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/godinj_iz_izvestaj_15_final.pdf
- ¹⁵ Vlada Republike Srbije, Drugi nacionalni Izveštaj o socijalnoj inkluziji i smanjenju siromaštva u Srbiji, 2014, str. 10, dostupno na: <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2014/11/Second-National-Report-on-Social-Inclusion-and-Poverty-Reduction-final.pdf>.

¹⁶ Evropska komisija, Izveštaj o napretku Srbije za 2015, 1. novembar 2015, str. 25, dostupan na http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/godini_izvestaj_15_final.pdf

¹⁷ Evropska komisija, Izveštaj o napretku Srbije za 2015, 1. novembar 2015, str. 46: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2015/20151110_report_serbia.pdf.

¹⁸ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2015 , 2016

¹⁹ ILO, Decent Work Country Programme Document 2013 – 2017 Serbia, p. 3: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/genericdocument/wcms_216524.pdf

²⁰ Evropska komisija, Izveštaj o napretku Srbije za 2013: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/sr_rapport_2013.pdf

²¹ Evropska komisija, Izveštaj o napretku Srbije za 2015, 1. novembar 2015, str. 29, 65, 78: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2015/20151110_report_serbia.pdf

²² Program nacionalne reforme za 2015-2017: http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/dokumenti/2015/NERP%202015%20ENG%20za%20WEB%2018_3_2015.pdf

²³ Na srpskom dostupno na: <http://www.kombeg.org.rs/Slike/CeEkonPolitikaPrestrIRazvoj/Ekonomska%20politika/StrategijaipolitikarazvojaindustrijeRepublikeSrbijeod2011-2020godine.pdf>.

²⁴ Dostupno na: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016801e8db9>

²⁵ Na srpskom dostupno na: <http://www.mpn.gov.rs/strategije-2020/>

²⁶ Na srpskom dostupno na: <http://www.kombeg.org.rs/Slike/CeEkonPolitikaPrestrIRazvoj/Ekonomska%20politika/StrategijaipolitikarazvojaindustrijeRepublikeSrbijeod2011-2020godine.pdf>.

²⁷ Sl. Glasnik RS, 57/2013.

²⁸ Strategija za borbu protiv korupcije 2013-2018: http://www.anticorruption-serbia.org/component/docman/doc_download/66-national-anti-corruption-strategy-2013-2018-english.

²⁹ Na srpskom dostupno na: http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/dokumenti/2015/NERP%202015%20-%20SRPSKI%20za%20WEB%20MFIN%2018_%203_%202015.pdf.

³⁰ Na srpskom dostupno na: <http://www.gs.gov.rs/english/strategije-vs.html>.

³¹ Na srpskom dostupno na: http://www.naled-serbia.org/upload/Document/File/2016_01/Nacionalni_program_za_suzbijanje_sive_ekonomije.pdf.

³² Sekretarijat Vlade RS : <http://www.gs.gov.rs/lat/strategije-vs.html>

³³ Dostupno na srpskom jeziku na: <http://www.mgsi.gov.rs/lat/dokumenti/na>

-
- ³⁴ Na srpskom dostupno na:
<http://www.minrzs.gov.rs/files/doc/bezbednost/Strategija%20bezbednosti%20i%20zdravlja%20na%20radu%20u%20RS%20za%20period%20od%202013%20do%202017.pdf>.
- ³⁵ Na srpskom dostupno na:
http://www.minrzs.gov.rs/files/doc/bezbednost/Akcioni_plan_za_sprovedjenje_Strategije_bezbednosti_i_zdravlja_na_radu_RS_2013_2017.pdf.
- ³⁶ Na srpskom dostupno na: <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/en/roma-inclusion-strategy-adopted/>.
- ³⁷ Na srpskom dostupno na: <http://www.privreda.gov.rs/wp-content/uploads/2015/06/Strategija-mala-i-srednja-preduzeca.pdf>
- ³⁸ Dostupan na engleskom: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2014/20140919-csp-serbia.pdf.
- ³⁹ EBRD, Strategija za Srbiju koju je Bord direktora odobrio na sastanku 8. aprila 2014, dostupna na engleskom na <http://www.ebrd.com/downloads/country/strategy/serbia.pdf>
- ⁴⁰ Na srpskom dostupno na: <http://rs.one.un.org/content/unct/serbia/en/home/our-work/united-nations-development-assistance-framework--undaf-.html>
- ⁴¹ Svetska banka, Izgradnja za budućnost 2016-2020, dostupno na:
<http://www.worldbank.org/en/country/serbia/publication/building-for-future-serbia-country-partnership-framework-2016-2020>
- ⁴² Na srpskom dostupno na: <http://www.worldbank.org/en/country/serbia/publication/building-for-future-serbia-country-partnership-framework-2016-2020>
- ⁴³ Zakon o zabrani diskriminacije, *Sl. Glasnik RS*, 22/2009, čl. 2.
- ⁴⁴ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2014, 2015, str. 52:
<http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/eng-lat/wp-content/uploads/2015/03/Human-Rights-in-Serbia-2014.pdf>
- ⁴⁵ *Sl. Glasnik RS*, 83/06.
- ⁴⁶ European Commission, Serbia 2015 Progress Report, 10.11.2015, str. 56:
http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2015/20151110_report_serbia.pdf
- ⁴⁷ Redovni godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2015. godinu, str.5:
<http://ravnopravnost.gov.rs/rs/%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%98%D0%B8/%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%98%D0%B8>.
- ⁴⁸ Skraćeni redovan godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2014. godinu, str. 31:
<http://ravnopravnost.gov.rs/rs/%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%98%D0%B8/%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%98%D0%B8>.
- ⁴⁹ Redovni godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2015. godinu, str.69:
<http://ravnopravnost.gov.rs/rs/%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%98%D0%B8/%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%98%D0%B8>.
- ⁵⁰ Blic Online: "STATISTIKA Stopa nezaposlenosti u Srbiji manja za tri odsto", 19.5.2015:
<http://www.blic.rs/vesti/ekonomija/statistika-stopa-nezaposlenosti-u-srbiji-manja-za-tri-odsto/1nxsdlv>.

⁵¹ Skraćeni redovan godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2014. godinu, str. 38: <http://ravnopravnost.gov.rs/rs/%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%98%D0%B8/%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%98%D0%B8>.

⁵² Diskriminacija je zabranjena brojnim zakonima uključujući i Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, Zakon o zabrani diskriminacije i Statut Autonomne Pokrajne Vojvodine (Čl. 20), i Zakon o radu.

⁵³ *Sl. glasnik SRJ* 11/02.

⁵⁴ Prema Cenzusu iz 2011. godine: <http://media.popis2011.stat.rs/2012/Nacionalna-percent20pripadnost-Ethnicity.pdf>

⁵⁵ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2014, 2015 str.289: <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/eng-lat/wp-content/uploads/2015/03/Human-Rights-in-Serbia-2014.pdf>

⁵⁶ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2014, 2015 str.306: <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/eng-lat/wp-content/uploads/2015/03/Human-Rights-in-Serbia-2014.pdf>

⁵⁷ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2014, 2015 str.50: <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/eng-lat/wp-content/uploads/2015/03/Human-Rights-in-Serbia-2014.pdf>

⁵⁸ ECRI Report on Serbia, Council of Europe, 2011: <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/country-by-country/serbia/SRB-CbC-IV-2011-021-ENG.pdf>

⁵⁹ 108.000 građana se deklariralo kao pripadnici romske manjine na Cenzusu 2002. godine: <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/>

⁶⁰ Announcement on the Adoption of the Law on Amendments to the Law on Non-Contentious Procedure, Praxis, 4.9.2012, <http://www.praxis.org.rs/index.php/en/praxis-in-action/legally-in-persons/item/344-announcement-on-the-adoption-of-the-law-on-amendments-to-the-law-on-non-contentious-procedure>.

⁶¹ European Commission, Serbia 2015 Progress Report, 10.11.2015, str. 58: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2015/20151110_report_serbia.pdf.

⁶² Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016 do 2025. godine, str. 17: <http://www.minrzs.gov.rs/lat/dokumenti/medjunarodna-saradnja/strategija-za-socijalno-uklju%C4%8Divanje-roma-i-romkinja-u-republici-srbiji-za-period-od-2016-do-2025-godine>

⁶³ International Bank for Reconstruction and Development and International Finance Corporation, Country Partnership Strategy for the Republic of Serbia for FY12–FY15, 15.11.2011: http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2012/02/07/000350881_20120207170941/Rendered/PDF/653790CAS0revised0Box365777B00PUBLIC0.pdf

⁶⁴ International Bank for Reconstruction and Development and International Finance Corporation, Country Partnership Strategy for the Republic of Serbia for FY12–FY15, November 15, 2011: http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2012/02/07/000350881_20120207170941/Rendered/PDF/653790CAS0revised0Box365777B00PUBLIC0.pdf

-
- ⁶⁵European Commission, Serbia 2015 Progress Report, 10.11.2015, str. 46:
http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2015/20151110_report_serbia.pdf.
- ⁶⁶ Decade of Roma Inclusion Secretariat Foundation, Monitoring koji vrši civilno društvo realizacije nacionalne Strategije za unapređivanje položaja Roma u Republici Srbiji i Akcionog plana za sprovođenje Strategije za unapređivanje položaja Roma u Republici Srbiji u 2012. i 2013. Godini, str. 63:
<http://www.ligaroma.org.rs/sr/dokumenta/publikacije/finish/6-publikacije/55-monitoring-koji-vrsi-civilno-drustvo-realizacije-nacionalne-strategije-za-unapredivanje-polozaja-roma-u-republici-srbiji-i-akcionog-plana-za-sprovođenje-strategije-za-unapredivanje-polozaja-roma-u-republici-srbiji-u-2012-i-2013-godini.html>.
- ⁶⁷ Praxis, Report, Analysis of the Main Problems and Obstacles in Access of Roma to the Rights to Work and Employment, Jun 2013:
http://www.praxis.org.rs/images/praxis_downloads/Analysis_of_the_Main_Problems_and_Obstacles_in_Access_of_Roma_to_the_Rights_to_Work_and_Employment.pdf
- ⁶⁸ Written Comments of the European Roma Rights Centre, PRAXIS and Other Partner Organisations, Concerning Serbia for Consideration by the Committee on Economic, Social and Cultural Rights at the 52nd Session (28th April to 23rd May 2014), str. 8: <http://www.errc.org/cms/upload/file/serbia-cescr-20-march-2014.pdf>.
- ⁶⁹ECRI Report on Serbia, Council of Europe, 2011: <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/country-by-country/serbia/SRB-CbC-IV-2011-021-ENG.pdf>
- ⁷⁰ECRI Report on Serbia, Council of Europe, 2011: <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/country-by-country/serbia/SRB-CbC-IV-2011-021-ENG.pdf>
- ⁷¹Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2014, 2015 str.313:
<http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/eng-lat/wp-content/uploads/2015/03/Human-Rights-in-Serbia-2014.pdf>
- ⁷²Liga Roma, Policy brief: Monitoring sprovođenja nacionalne Strategije i akcionih planova za unapređivanje položaja Roma u kontekstu procesa pristupanja Srbije EU i Zakona o zabrani diskriminacije, str. 12:
http://www.ligaroma.org.rs/images/stories/izvestaji/SKRUG_Policy_brief_Final.pdf.
- ⁷³S.Cvejjic, Procena potreba interno raseljenih Roma u Srbiji, UNHCR, novembar 2014, str.5:
http://www.unhcr.rs/media/UNHCR_Brosura_RAE_IRL_Srpski.pdf.
- ⁷⁴European Commission, Serbia 2015 Progress Report, 10.11.2015, str. 58:
http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2015/20151110_report_serbia.pdf.
- ⁷⁵European Commission, Serbia 2015 Progress Report, 10.11.2015, str. 58:
http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2015/20151110_report_serbia.pdf; Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2014, 2015 str. 314:
<http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/eng-lat/wp-content/uploads/2015/03/Human-Rights-in-Serbia-2014.pdf>
- ⁷⁶Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2014, 2015 str. 372-3:
<http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/eng-lat/wp-content/uploads/2015/03/Human-Rights-in-Serbia-2014.pdf>

⁷⁷ Skraćeni redovan godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2014. godinu, str.43:
<http://www.ravnopravnost.gov.rs/sr/izve%C5%A1taji/izve%C5%A1taji>.

⁷⁸ European Roma Rights Centre, Intervju s Andreom Čolak, 25.09.2013.

⁷⁹ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2011, 2012:
http://english.bgcentar.org.rs/images/stories/Datoteke/Human_Rights_in_Serbia_2012.pdf.

⁸⁰ Dostupno na: <http://www.unhcr.org/pages/49e48d9f6.html#>.

⁸¹ S.Cvejić, Procena potreba interno raseljenih Roma u Srbiji, UNHCR, novembar 2014, str.4:
http://www.unhcr.rs/media/UNHCR_Brosura_RAE_IRL_Srpski.pdf.

⁸² Strategija reintegracije povratnika po osnovu sporazuma o readmisiji, 2009:
<http://atina.org.rs/en/node/406>.

⁸³ Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije:
<http://www.kirs.gov.rs/articles/index.php?lang=ENG>

⁸⁴ EU, Readmission agreements with the countries of the Western Balkans:
http://europa.eu/legislation_summaries/enlargement/western_balkans/l14562_en.htm

⁸⁵ Grupa 484, Challenges of Forced Migration in Serbia, Belgrade, 2011, str. 61; Grupa 484, Izazovi prisilnih migracija u Srbiji stanje ljudskih prava tražilaca azila i povratnika po osnovu sporazuma o readmisiji, Beograd, 2012, str. 51: http://azil.rs/doc/izazovi_prisilnih_migracija_srp.pdf

⁸⁶ VREME, "Veoma težak položaj povratnika", 4.9.2014:
<http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1225577>.

⁸⁷ VREME, "Veoma težak položaj povratnika", 4.9.2014:
<http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1225577>.

⁸⁸ Čl. 21.

⁸⁹ *Sl. glasnik RS*, 36/09

⁹⁰ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2011, 2012 str. 276:
<http://english.bgcentar.org.rs/images/stories/Datoteke/human%20rights%20in%20serbia%202011.pdf>

⁹¹ COD, Report: Employment of Persons with Disabilities in the Republic of Serbia in 2011, 2012:
http://www.bgcentar.org.rs/images/stories/Datoteke/report%20cod%20bchr%20employment_pwd%202011.pdf

⁹² Nacionalna organizacija osoba sa invaliditetom, septembar 2013:
http://www.noois.rs/pdf/EU_Srb_OSI_Preporuke.pdf

⁹³ Konsultacije s IDEAS, maj 2016.

⁹⁴ Poverenica za zaštitu ravnopravnosti, Saopštenje povodom Međunarodnog dana osoba sa invaliditetom:
http://www.ravnopravnost.gov.rs/index.php?option=com_acymailing&view=archive&layout=view&Itemid=229&lang=rs

⁹⁵ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2014, 2015 str. 330:
<http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/eng-lat/wp-content/uploads/2015/03/Human-Rights-in-Serbia-2014.pdf>

⁹⁶The U.S. Department of State:
<http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/humanrightsreport/index.htm#wrapper>; Nevena Petrušić (ur.), Priručnik za borbu protiv diskriminacije na radu: (međunarodni standardi, nacionalno zakonodavstvo, sudska praksa), Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, 2012, str. 121:
http://www.ravnopravnost.gov.rs/jdownloads/files/prirucnik_za_borbu_protiv_diskriminacije_na_radu.pdf

⁹⁷Pisani komentari upućeni Beogradskom centru za ljudska prava 8.10.2013.

⁹⁸ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2015, 2016:
<http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/Ljudska-prava-u-Srbiji-2015.pdf>.

¹⁰⁰ Konsultacije s COD i IDEAS, maj 2016

¹⁰¹ Konsultacije s IDEAS, maj 2016.

¹⁰² Konsultacije s predstavnicima NVO i kompanija, maj 2016.

¹⁰³ Konsultacije s IDEAS i COD, maj 2016.

¹⁰⁴ Konsultacije s IDEAS i COD, maj 2016

¹⁰⁵*SL. glasnik RS*, 72/09, 52/11 i 55/13.

¹⁰⁶Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2014, 2015 str.330:
<http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/eng-lat/wp-content/uploads/2015/03/Human-Rights-in-Serbia-2014.pdf>

¹⁰⁷ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2015, 2016:
<http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/Ljudska-prava-u-Srbiji-2015.pdf>.

¹⁰⁸ Dostupno na: <http://stavplus.org/epidemija-hiv-infekcije-u-republici-srbiji-2015/>.

¹⁰⁹ Dostupno na: <http://www.batut.org.rs/index.php?content=1396>.

¹¹⁰ Konsultacije s IDEAS i COD, maj 2016.

¹¹¹ Konsultacije sa NVO koja pruža pomoć osobama koje žive sa HIV/AIDS, oktobar 2013.

¹¹² Skraćeni redovan godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2014. godinu, str.45:
<http://www.ravnopravnost.gov.rs/sr/izve%C5%A1taji/izve%C5%A1taji>.

¹¹³Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2014, 2015 str. 321:
<http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/eng-lat/wp-content/uploads/2015/03/Human-Rights-in-Serbia-2014.pdf>

¹¹⁴Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2014, 2015 str. 321:
<http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/eng-lat/wp-content/uploads/2015/03/Human-Rights-in-Serbia-2014.pdf>

¹¹⁵Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2014, 2015 str. 52:
<http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/eng-lat/wp-content/uploads/2015/03/Human-Rights-in-Serbia-2014.pdf>

¹¹⁶The U.S. Department of State, Country Reports on Human Rights Practices for 2012, Washington DC, 19. april 2013:

<http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/humanrightsreport/index.htm?year=2012&dclid=204336#wrapper>

¹¹⁷ Centar za kvir studije, "Homofobija i internalizovana homofobija u Srbiji", 2016, p. 77, available at: <http://www.cks.org.rs/wp-content/uploads/2016/04/Homofobija-i-internalizovana-homofobija-u-Srbiji-kvalitativno-istra%C5%BEivanje.pdf>.

¹¹⁸ Centar za kvir studije, "Parada Ponisa i LGBT populacija", str. 152: <http://www.cks.org.rs/wp-content/uploads/2016/04/Parada-ponosa-i-LGBT-populacija.pdf>.

¹¹⁹J. Zulević, "Istraživanje problema transeksualnih osoba u sferama školstva, rada i zapošljavanja, zdravstvene zaštite i državne administracije," str. 27 i S. Pavlović, "Analiza pravnog položaja transrodnih i transeksualnih osoba u Republici Srbiji," str. 65, 68 u S. Gajin (ur.), Model zakona o priznavanju pravnih posledica promene pola i utvrđivanja transeksualizma, Prava trans osoba – od nepostojanja do stvaranja zakonskog okvira, CUPS, 2012, dostupno na: <http://cups.rs/wp-content/uploads/2010/03/Model-zakona-o-priznavanju-pravnih-posledica-promene-pola-i-utvr%C4%91ivanje-transeksualizma.pdf>

¹²⁰ J. Zulević, "Istraživanje problema transeksualnih osoba u sferama školstva, rada i zapošljavanja, zdravstvene zaštite i državne administracije," str. 27 i S. Pavlović, "Analiza pravnog položaja transrodnih i transeksualnih osoba u Republici Srbiji," str. 65, 68 u S. Gajin (ur.), Model zakona o priznavanju pravnih posledica promene pola i utvrđivanja transeksualizma, Prava trans osoba – od nepostojanja do stvaranja zakonskog okvira, CUPS, 2012, dostupno na: <http://cups.rs/wp-content/uploads/2010/03/Model-zakona-o-priznavanju-pravnih-posledica-promene-pola-i-utvr%C4%91ivanje-transeksualizma.pdf>.

¹²¹Čl. 20

¹²²Sl. glasnik br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013 i 75/2014.

¹²³ Diskriminacija žena takođe je zabranjena Zakonom o zabrani diskriminacije i Zakonom o radu.

¹²⁴Euractiv, Srbija 50. u svetu po rodnoj ravnopravnosti, 24.10.2012:

<http://www.euractiv.rs/ljudska-prava/4914-srbija-50-u-svetu-po-rodnoj-ravnopravnosti->

¹²⁵ World Economic Forum, The Global Gender Gap Report 2015: <http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2015/economies/#economy=SRB>.

¹²⁶ Portal Euractiv.rs, Žene u Srbiji teže do posla i bolje plate nego u EU, 2.2.2016:

<http://www.euractiv.rs/ljudska-prava/9630-ene-u-srbiji-tee-do-posla-i-bolje-plate-nego-u-eu>.

¹²⁷ Poverenica za zaštitu ravnopravnosti, Redovni godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2015. godinu, str. 77:

<http://ravnopravnost.gov.rs/rs/%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%98%D0%B8/%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%98%D0%B8>.

¹²⁸ Pisani komentari upućeni Beogradskom centru za ljudska prava 8.10.2013.

¹²⁹ Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost za period od 2016. do 2020. godine sa Akcionim planom za period od 2016. do 2018. godine, str. 16.

¹³⁰Sl. glasnik RS, 104/09

¹³¹Čl. 12 i 13.

-
- ¹³² Konsultacije s predstavnicima javnog i privatnog sektora, NVO i međunarodnih organizacija sprovedene tokom 2016.
- ¹³³ Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost za period od 2016. do 2020. godine sa Akcionim planom za period od 2016. do 2018. godine, str. 16.
- ¹³⁴ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2015, 2016:
<http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/Ljudska-prava-u-Srbiji-2015.pdf>
- ¹³⁵ Institute of Economic Sciences, New Challenges in Changing Labour Markets, 2012:
https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&sqi=2&ved=0CCYQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.rppp-westernbalkans.net%2Fdms%2Fdownloads%2FLibrary%2FResearch-Results%2FSerbia%2FNew-Challenges-in-Changing-Labour-Market%2FNew%2520Challenges%2520in%2520Changing%2520Labour%2520Market.pdf&ei=-_hUuXbOILa4wTr-IGYDQ&usg=AFQjCNEVn5gHv6Ko_e1f0-tbBgzjfy1ioA&sig2=glEJJoUjssPM6k0pBPakw&bvm=bv.59568121,d.bGE
- ¹³⁶ Konsultacije s AŽC, maj 2016.
- ¹³⁷ Viktimiloško društvo Srbije, Diskriminacija žena na tržištu rada u Srbiji, 2012, str. 94-105:
<http://www.vds.org.rs/File/Diskriminacija%20zena%202012.pdf>
- ¹³⁸ *Danas*, "Neravnopravnost opstaje", 14-15 maj 2016, str. 6.
- ¹³⁹ POLOŽAJ ŽENE U SRBIJI U 2014 - ČINJENICE KOJE DEMANTUJU STAVOVE, rezultati istraživanja:
http://www.mc.rs/upload/documents/saopstenja_izvestaji/2014/09-25-14-Ministarstvo-za-rad.pdf
- ¹⁴⁰ POLOŽAJ ŽENE U SRBIJI U 2014 - ČINJENICE KOJE DEMANTUJU STAVOVE, rezultati istraživanja:
http://www.mc.rs/upload/documents/saopstenja_izvestaji/2014/09-25-14-Ministarstvo-za-rad.pdf
- ¹⁴¹ Poverenica za zaštitu ravnopravnosti, Redovni godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2015. godinu, str.78-85.
- ¹⁴² Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2015, 2016:
<http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/Ljudska-prava-u-Srbiji-2015.pdf>
- ¹⁴³ Čl. 94 Zakona o radu.
- ¹⁴⁴ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2015, 2016:
<http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/Ljudska-prava-u-Srbiji-2015.pdf>
- ¹⁴⁵ Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost za period od 2016. do 2020. godine sa Akcionim planom za period od 2016. do 2018. godine, str. 15.
- ¹⁴⁶ Redovan godišnji izveštaj Zaštitnika građana za 2015. godinu, str. 94:
<http://www.zastitnik.rs/attachments/Godisnji%20izvestaj%20zastitnika%20gradjana%20za%202015.pdf>
- ¹⁴⁷ SOLIDAR, Savez samostalnih sindikata Srbije, Socijalni položaj žena i zlostavljanje na radu, 2011:
http://www.crnonabelo.com/wp-content/uploads/2012/04/socijalni_polozej_zena_i_zlostavljanje_na_radu.pdf
- ¹⁴⁸ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2012, 2013, str. 93:
<http://english.bgcentar.org.rs/images/stories/Datoteke/human%20rights%20in%20serbia%202011.pdf>

¹⁴⁹Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost za period od 2016. do 2020. godine sa Akcionim planom za period od 2016. do 2018. godine, str. 18.

¹⁵⁰ Otvoreni parlament, Žene u parlamentu 2015: <http://www.otvoreniparlament.rs/wp-content/uploads/2015/03/%C5%BDene-u-parlamentu-2014..pdf>

¹⁵¹European Commission, Serbia 2015 Progress Report, 10.11.2015, str. 56: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2015/20151110_report_serbia.pdf.

¹⁵²*Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori) 1/92 i Sl. list SCG 11/05*

¹⁵³*Sl. glasnik RS (Međunarodni ugovori), 98/08.*

¹⁵⁴ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2015, 2016 : <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/Ljudska-prava-u-Srbiji-2015.pdf>.

¹⁵⁵*Sl. glasnik RS 97/08, 104/09 i 68/12 – Oluka USS.*

¹⁵⁶ Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti, Izveštaj o sprovođenju Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja i Zakona o zaštiti podataka o ličnosti, za 2015. godinu, str. 6: <http://www.poverenik.rs/sr/izvestaji-poverenika/2328-izvestaj-poverenika-za-2015-godinu.html>.

¹⁵⁷*Sl. glasnik RS, 97/08, 104/09 and 68/12.*

¹⁵⁸ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2011, 2012, str. 118: <http://english.bgcentar.org.rs/images/stories/Datoteke/human%20rights%20in%20serbia%202011.pdf>.

¹⁵⁹EU Commission 2013, Progress Report for Serbia: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/sr_rapport_2013.pdf.

¹⁶⁰ Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti, Izveštaj o sprovođenju Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja i Zakona o zaštiti podataka o ličnosti, za 2015. godinu, str. 66: <http://www.poverenik.rs/sr/izvestaji-poverenika/2328-izvestaj-poverenika-za-2015-godinu.html>.

¹⁶¹ Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti, I na poslu mora postojati „razumno očekivana privatnost“, 17/9/2013: <http://www.poverenik.rs/yu/saopstenja-i-aktuelnosti/1669-i-na-poslu-mora-postojati-razumno-ocekivana-privatnost.html>

¹⁶² Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti, Izveštaj 2014, str.49: <http://www.poverenik.rs/images/stories/dokumentacija-nova/izvestajiPoverenika/2015/engg%20izvestaj2014.pdf>.

¹⁶³ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2015, 2016 : <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/Ljudska-prava-u-Srbiji-2015.pdf>.

¹⁶⁴*Sl. glasnik RS, 44/10.*

¹⁶⁵ Poverenik i zaštitnik građana su jula 2012. na zajedničkoj konferenciji predstavili rezultate akcije nadzora nad primenom Zakona o zaštiti podataka o ličnosti koja je sprovedena u periodu od marta 2011. godine do marta 2012. godine. Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2012, str. 176, dostupan na: http://english.bgcentar.org.rs/images/stories/Datoteke/Human_Rights_in_Serbia_2012.pdf.

¹⁶⁶ Panel 2, Multi-stakeholder event organised by Belgrade Centre for Human Rights and Danish Institute for Human Rights on 6 November 2013.

¹⁶⁷ Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti, Izveštaj 2014, str.50:
<http://www.poverenik.rs/images/stories/dokumentacija-nova/izvestajiPoverenika/2015/engg%20izvestaj2014.pdf>

¹⁶⁸ Konsultacije s AŽC, maj 2016.

¹⁶⁹ Konsultacije s AŽC, maj 2016.

¹⁷⁰ Poverenica za zaštitu ravnopravnosti, Redovni godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2015. godinu, str.139:
<http://ravnopravnost.gov.rs/rs/%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%98%D0%B8/%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%98%D0%B8>.

¹⁷¹ Poverenica za zaštitu ravnopravnosti, Redovni godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2015. godinu, str.140:
<http://ravnopravnost.gov.rs/rs/%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%98%D0%B8/%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%98%D0%B8>.

¹⁷² Poverenica za zaštitu ravnopravnosti, Redovni godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2015. godinu, str.136:
<http://ravnopravnost.gov.rs/rs/%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%98%D0%B8/%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%98%D0%B8>.

¹⁷³ Poverenica za zaštitu ravnopravnosti, Redovni godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2015. godinu, str.114-115:
<http://ravnopravnost.gov.rs/rs/%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%98%D0%B8/%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%98%D0%B8>.

¹⁷⁴ Poverenica za zaštitu ravnopravnosti, Redovni godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2015. godinu, str.139:
<http://ravnopravnost.gov.rs/rs/%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%98%D0%B8/%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%98%D0%B8>.

¹⁷⁵ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2015, 2016 :
<http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/Ljudska-prava-u-Srbiji-2015.pdf>.

¹⁷⁶ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2015, 2016 :
<http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/Ljudska-prava-u-Srbiji-2015.pdf>.

¹⁷⁷ Skraćeni redovan godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2014. godinu, str. 83:
<http://www.ravnopravnost.gov.rs/sr/izve%C5%A1taji/izve%C5%A1taji>.

¹⁷⁸ Skraćeni redovan godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2014. godinu, str. 68:
<http://www.ravnopravnost.gov.rs/sr/izve%C5%A1taji/izve%C5%A1taji>.

¹⁷⁹ Skraćeni redovan godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2014. godinu, str. 60:
<http://www.ravnopravnost.gov.rs/sr/izve%C5%A1taji/izve%C5%A1taji>.

¹⁸⁰ Skraćeni redovan godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2014. godinu, str. 55:
<http://www.ravnopravnost.gov.rs/sr/izve%C5%A1taji/izve%C5%A1taji>.

-
- ¹⁸¹ Skraćeni redovan godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2014. godinu, str. 55:
<http://www.ravnopravnost.gov.rs/sr/izve%C5%A1taji/izve%C5%A1taji>.
- ¹⁸² Praxis, Romkinja diskriminana pri zasnivanju radnog odnosa, 12.7.2014:
<http://praxis.rs/index.php/en/praxis-watch/item/791-romkinja-diskriminana-pri-zasnivanju-radnog-odnosa>.
- ¹⁸³ Blic, Ko zatrudni dobije otkaz: Sramno ponašanje u Alfa banci, 20.12.2013:
<http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/428799/Ko-zatrudni-dobije-otkaz-Sramno-ponasanje-u-Alfa-banci>
- ¹⁸⁴ Citirano u Nevena Petrušić (ur.), Priručnik za borbu protiv diskriminacije na radu: (međunarodni standardi, nacionalno zakonodavstvo, sudska praksa), Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, 2012, str. 145-146:
http://www.ravnopravnost.gov.rs/jdownloads/files/prirucnik_za_borbu_protiv_diskriminacije_na_radu.pdf
- ¹⁸⁵ Citirano u Nevena Petrušić (ur.), Priručnik za borbu protiv diskriminacije na radu: (međunarodni standardi, nacionalno zakonodavstvo, sudska praksa), Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, 2012, str. 105:
http://www.ravnopravnost.gov.rs/jdownloads/files/prirucnik_za_borbu_protiv_diskriminacije_na_radu.pdf
- ¹⁸⁶ Slučaj br. 1110/2011, odluka od 12/09/2011, <http://www.ravnopravnost.gov.rs/>
- ¹⁸⁷ Konsultacije sa Telenorom, jun 2016.
- ¹⁸⁸ Dostupno na: <http://odgovornoposlovanje.rs/csr/trziste/case-erste>.
- ¹⁸⁹ Dostupno na: http://fmi.rs/wp-content/uploads/2012/12/Brosura_InkluzivnaAkademija_WEB.pdf
- ¹⁹⁰ Konsultacije s EY, oktobar 2013.
- ¹⁹¹ The U.S. Department of State, Country Reports on Human Rights Practices for 2012, Washington, DC: 19.4.2013:
<http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/humanrightsreport/index.htm?year=2012&dliid=204336#wrapper>
- ¹⁹² Poverenica za zaštitu ravnopravnosti, Redovni godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2015. godinu, str.119:
<http://ravnopravnost.gov.rs/rs/%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%98%D0%B8/%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%98%D0%B8>.
- ¹⁹³ Poverenica za zaštitu ravnopravnosti, Redovni godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2015. godinu, str.5:
<http://ravnopravnost.gov.rs/rs/%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%98%D0%B8/%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%98%D0%B8>.
- ¹⁹⁴ Skraćeni redovan godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2014. godinu, str. 45:
<http://www.ravnopravnost.gov.rs/sr/izve%C5%A1taji/izve%C5%A1taji>.
- ¹⁹⁵ Konsultacije s AŽC, maj 2016.
- ¹⁹⁶ Konsultacije s AŽC, maj 2016.
- ¹⁹⁷ Pisani komentari upućeni Beogradskom centru za ljudska prava 8.10.2013.

-
- ¹⁹⁸ Pisani komentari upućeni Beogradskom centru za ljudska prava 8.10.2013.
- ¹⁹⁹ Panel 1, Otvoreni dijalog o ljudskim pravima i biznisu koji su 6.11.2013. organizovali Beogradski centar za ljudska prava i Danski institut za ljudska prava.
- ²⁰⁰ Dostupno na: <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/en/roma-inclusion-strategy-adopted/>.
- ²⁰¹ UN Committee on the Elimination of Discrimination Against Women (CEDAW), *Concluding observations on the combined 2nd and 3rd periodic reports of Serbia*, 30.7.2013, CEDAW/C/SRB/CO/2-3, para. 31: <http://www.refworld.org/docid/52f3883b4.html>.
- ²⁰² Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva, „Rekordna godina po broju zaposlenih osoba sa invaliditetom“, 13.1.2016: <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/rs/rekordna-godina-po-broju-zaposlenih-osoba-sa-invaliditetom/>.
- ²⁰³ Praxis Watch, Usvojeni posebni protokoli o postupanju u slučajevima nasilja nad ženama, 7.5.2013: <http://www.praxis.org.rs/index.php/sr/praxis-watch/item/559-special-protocols-on-proceeding-in-cases-of-violence-against-women-adopted>
- ²⁰⁴ Consultations with IDEAS, May 2016.
- ²⁰⁵ Konsultacije s ILO, maj 2016.
- ²⁰⁶ Član 60.
- ²⁰⁷ Zaključci Ministarstva za rad SAD o najgorim oblicima dečjeg rada u 2011, dostupno na: <http://www.dol.gov/ilab/programs/ocft/2011TDA.pdf>
- ²⁰⁸ Istraživanje visestrukih pokazatelja 2014, UNICEF: [https://mics-surveys-prod.s3.amazonaws.com/MICS5/Central%20and%20Eastern%20Europe%20and%20the%20Commonwealth%20of%20Independent%20States/Serbia/2014/Final/Serbia%20\(National%20and%20Roma%20Settlements\)%202014%20MICS_English.pdf](https://mics-surveys-prod.s3.amazonaws.com/MICS5/Central%20and%20Eastern%20Europe%20and%20the%20Commonwealth%20of%20Independent%20States/Serbia/2014/Final/Serbia%20(National%20and%20Roma%20Settlements)%202014%20MICS_English.pdf)
- ²⁰⁹ Zaključci Ministarstva za rad SAD o najgorim oblicima dečjeg rada u 2014, dostupno na: http://www.dol.gov/ilab/reports/child-labor/serbia.htm#_ENREF_33
- ²¹⁰ Zaključci Ministarstva za rad SAD o najgorim oblicima dečjeg rada u 2014, dostupno na: http://www.dol.gov/ilab/reports/child-labor/serbia.htm#_ENREF_33
- ²¹¹ Vreme, Deca ne smeju da rade, 26.11.2015: available at: <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1345257>
- ²¹² ILO Committee of Experts. CEACR: Individual Direct Request concerning Worst Forms of Child Labour Convention, 1999 (No. 182) Serbia (ratification: 2003) Submitted: 2010; accessed November 15, 2011; http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:13100:0::NO:13100:P13100_COMMENT_ID,P11110_COUNTRY_ID,P11110_COUNTRY_NAME,P11110_COMMENT_YEAR:2309367,102839,Serbia,2009.
- ²¹³ Član 390.
- ²¹⁴ Istraživanje visestrukih pokazatelja 2014, UNICEF: [https://mics-surveys-prod.s3.amazonaws.com/MICS5/Central%20and%20Eastern%20Europe%20and%20the%20Commonwealth%20of%20Independent%20States/Serbia/2014/Final/Serbia%20\(National%20and%20Roma%20Settlements\)%202014%20MICS_English.pdf](https://mics-surveys-prod.s3.amazonaws.com/MICS5/Central%20and%20Eastern%20Europe%20and%20the%20Commonwealth%20of%20Independent%20States/Serbia/2014/Final/Serbia%20(National%20and%20Roma%20Settlements)%202014%20MICS_English.pdf)
- ²¹⁵ Refworld izveštaj Srbija, dostupno na: <http://www.refworld.org/pdfid/4d4a681027.pdf>

-
- ²¹⁶ Istraživanje visestrukih pokazatelja 2014, UNICEF: [https://mics-surveys-prod.s3.amazonaws.com/MICS5/Central%20and%20Eastern%20Europe%20and%20the%20Commonwealth%20of%20Independent%20States/Serbia/2014/Final/Serbia%20\(National%20and%20Roma%20Settlements\)%202014%20MICS_English.pdf](https://mics-surveys-prod.s3.amazonaws.com/MICS5/Central%20and%20Eastern%20Europe%20and%20the%20Commonwealth%20of%20Independent%20States/Serbia/2014/Final/Serbia%20(National%20and%20Roma%20Settlements)%202014%20MICS_English.pdf)
- ²¹⁷ Zaključci Ministarstva za rad SAD o najgorim oblicima dečjeg rada u Srbiji u 2012. godini, dostupni na engleskom na: http://www.dol.gov/ilab/reports/child-labor/serbia.htm#_ENREF_16
- ²¹⁸ Analiza najvećih problema i prepreka u pristupu Roma prvu na rad i zapošljavanje, Praxis, 2013.
- ²¹⁹ Sakupljači sekundarnih sirovina-problem ili potencijal, 2011 report, <http://zelenainicijativa.rs/wp-content/uploads/2011/11/Saopštenje-Sakupljaci-sekundarnih-sirovina-problem-ili-potencijal.pdf>
- ²²⁰ ASTRA, SOS telefon i direktna pomoć žrtvama trgovine ljudima u 2015. godine, dostupno na: <http://www.astra.rs/wp-content/uploads/2016/02/ASTRA-SOS-izve%C5%A1taj-2015.-godina.pdf>.
- ²²¹ ASTRA, SOS Phone Statistics for 2015, available in Serbian at: <http://www.astra.rs/wp-content/uploads/2016/02/ASTRA-SOS-izve%C5%A1taj-2015.-godina.pdf>.
- ²²² Sl. Glasnik RS 107/12. The Strategy, available in Serbian at <http://www.mpn.gov.rs/prosveta/page.php?page=307>
- ²²³ Sl. Glasnik RS 107/12. The Strategy, available in Serbian at <http://www.mpn.gov.rs/prosveta/page.php?page=307>
- ²²⁴ Prema cenzusu 2011, vidi: <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Skolska%20sprema,%20pismenost%20i%20kompjuterska%20pismenost-Educational%20attainment,%20literacy%20and%20computer%20literacy%20.pdf>
- ²²⁵ Zaključci Ministarstva za rad SAD o najgorim oblicima dečjeg rada u Srbiji u 2011. godini: <http://www.refworld.org/pdfid/5065942227.pdf>
- ²²⁶ Prihvatilište za decu, Beograd, 2013: <http://www.prihvatiliste.rs/>
- ²²⁷ Zaključci Ministarstva za rad SAD o najgorim oblicima dečjeg rada u Srbiji u 2014. godini: http://www.dol.gov/ilab/reports/child-labor/serbia.htm#_ENREF_33
- ²²⁸ Vidi više na: <http://www.atina.org.rs/en/finally-bagel-%D0%B1%D0%B5%D1%98%D0%B3%D0%BB-open#sthash.6enpr4T8.dpuf>
- ²²⁹ ASTRA, Dvogodišni izveštaj za 2012/2013
- ²³⁰ Član 26
- ²³¹ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2011, Beograd, 2012: <http://english.bgcentar.org.rs/images/stories/Datoteke/human%20rights%20in%20serbia%202011.pdf>.
- ²³² Trgovina ljudima u Srbiji: <http://serbia.usembassy.gov/trafficking-in-persons-report-2015-serbia.html>
- ²³³ Član 388
- ²³⁴ Član 388
- ²³⁵ Trgovina ljudima u Srbiji 2014: <http://serbia.usembassy.gov/trafficking-in-persons-report-2014-serbia.html>

-
- ²³⁶ Trgovina ljudima u Srbiji 2014: <http://serbia.usembassy.gov/trafficking-in-persons-report-2014-serbia.html>
- ²³⁷ Trgovina ljudima u Srbiji 2014: <http://serbia.usembassy.gov/trafficking-in-persons-report-2014-serbia.html>
- ²³⁸ Evropska komisija, Srbija 2015, Oktobar 2015:
http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2015/20151110_report_serbia.pdf
- ²³⁹ Lanac šverca ljudi pukao u Srbiji, Večernje Novosti, October 2013,
<http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/hronika/aktuelno.291.html:456823-Lanac-sverca-ljudi-pukao-u-Srbiji>
- ²⁴⁰ Lanac šverca ljudi pukao u Srbiji, Večernje novosti, oktobar 2013,
<http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/hronika/aktuelno.291.html:456823-Lanac-sverca-ljudi-pukao-u-Srbiji>
- ²⁴¹ ASTRA- Anti-Trafficking Action, kmapanja "STOP Trafficking in Children":
http://www.astra.org.rs/eng/?page_id=849
- ²⁴² ASTRA- Anti-Trafficking Action, Februar 2012: <http://www.astra.org.rs/eng/?p=1059>
- ²⁴³ ASTRA, analiza slučajeva ,<http://www.astra.org.rs/wp-content/uploads/2011/11/LegalAnalysisASTRA.pdf>
- ²⁴⁴ Član 60.
- ²⁴⁵ Sl. glasnik RS 101/05 i 91/15.
- ²⁴⁶ Sl. glasnik RS 24/05, 61/05 i 54/09.
- ²⁴⁷ Sl. glasnik RS 107/05, 88/10, 99/10 i 57/11.
- ²⁴⁸ Sl. glasnik RS 107/05, 109/05 i 57/11
- ²⁴⁹ Sl. glasnik RS 34/03, 64/04, 84/04, 85/05, 5/09, 107/09 i 101/10.
- ²⁵⁰ Dostupno na: <http://www.minrzs.gov.rs/uprava-za-bezbednost-na-radu-uredbe-i-pravilnici.php>. Vidi i 2nd National Report on the implementation of the European Social Charter submitted by The Government of Serbia, str. 9-10, dostupan na:
http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/reporting/statereports/Serbia2_en.pdf
- ²⁵¹ Izveštaj Saveta Evrope, vidi:
<http://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialsecurity/Izvor/MissceoRecueil2011/EN-8-Summary-2011.pdf>
- ²⁵² Strategija bezbednosti i zdravlja na radu u Republici Srbiji za period od 2013. do 2017. godine, str. 22, dostupna na:
<http://www.minrzs.gov.rs/files/doc/bezbednost/Strategija%20bezbednosti%20i%20zdravlja%20na%20radu%20u%20RS%20za%20period%20od%202013%20do%202017.pdf>.
- ²⁵³ Panel 2, Diskusija koju je organizovao Beogradski centar za ljudska prava i Danski institut za ljudska prava 6. novembra 2013.

-
- ²⁵⁴ RTS online, "Bezbednost na radu kao investicija", 17/06/2013, dostupno na: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/Dru%C5%A1tvo/1123014/Bezbednost+na+radu+kao+investicija.html>
- ²⁵⁵ Fond Centar za demokratiju, "Crno na belo – Bezbednost i zdravlje na radu" u Privrednoj komori Beograda, 2012, dostupno na: http://www.centaronline.org/?stranica=kom_clanak&naredba=prikaz&id=368&br_stranice=&sortiranje=&id_kategorija=43&id_menu=27
- ²⁵⁶ Vidi 2nd National Report on the implementation of the European Social Charter submitted by the Government of Serbia, str. 13, dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/reporting/statereports/Serbia2_en.pdf
- ²⁵⁷ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2015, 2016, str. 226
- ²⁵⁸ Istraživači Beogradskog centra za ljudska prava intervjuisali su predstavnika MOR u Srbiji, oktobra 2013.
- ²⁵⁹ Blic Online, "Na teritoriji Sremskog okruga radnike podmićuju da čute o povredama", 20/12/2012, dostupno na: <http://www.blic.rs/Vesti/Vojvodina/358874/Na-teritoriji-Sremskog-okruga-radnike-podmicuju-da-cute-o-povredama>
- ²⁶⁰ Build Online, "Mere bezbednosti i zdravlja na radu - Intervju: Vera Božić Trefalt", 22/06/2012, dostupno na: <http://www.buildmagazin.com/index2.aspx?fld=tekstovi&ime=bm2209.htm>
- ²⁶¹ Istraživači Beogradskog centra za ljudska prava intervjuisali su predstavnika MOR u Srbiji, oktobra 2013.
- ²⁶² Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2015, 2016, str. 227.
- ²⁶³ Konsultacije sa NGO ASTRA, maj 2016.
- ²⁶⁴ Večernje novosti, "Lučani: Zapalio se barut, goreli radnici", 30/09/2015, dostupno na: <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/hronika/aktuelno.291.html:569619-Lucani-Zapalio-se-barut-goreli-radnici>
- ²⁶⁵ Blic Online, „NESREĆA U KRUŠIKU Eksplodirala kapisla bombe, povređeno 7 radnika, jedan prebačen u Beograd“, 15/05/2015, dostupno na: <http://www.blic.rs/vesti/hronika/nesreca-u-krusiku-eksplodirala-kapisla-bombe-povređeno-7-radnika-jedan-prebacen-u/x8wfwep>.
- ²⁶⁶ Večernje novosti, „Za četiri meseca poginulo sedam radnika“, 11/05/2015, dostupno na: <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/hronika/aktuelno.291.html:547522-Za-cetiri-meseca-poginulo-sedam-radnika>.
- ²⁶⁷ Blic Online, "Radnik "Prima produkta" preminuo od posledica opekotina", 25/08/2014, dostupno na: <http://www.blic.rs/vesti/hronika/radnik-prima-produkta-preminuo-od-posledica-opekotina/gjr5vgm>.
- ²⁶⁸ Crno na belo, „Poginuo radnik u Pirotu“, 16/01/2013, dostupno na: <http://www.crnonabelo.com/poginuo-radnik-u-pirotu/>
- ²⁶⁹ Dostupno na: <http://www.safetynews.co.uk/August%202012.htm>; i <http://www.safetynews.co.uk/September%202012.htm>
- ²⁷⁰ Dostupno na: <http://www.safetynews.co.uk/June%202012.htm>

²⁷¹ Dostupno na: <http://odgovornoposlovanje.rs/csr/radno-okruzenje/case-titan>.

²⁷² Panel 2, Diskusija koju je organizovao Beogradski centar za ljudska prava i Danski institut za ljudska prava 6. novembra 2013.

²⁷³ Dostupno na:

<http://www.minrzs.gov.rs/doc/bezbednost/dokumenta/EVROPSKA%20NAGRADA%20PRIMERI%20DOBR E%20PRAKSE%202.rar>.

²⁷⁴ Brošura OSHA, 2012, dostupno na engleskom na:

<https://osha.europa.eu/en/publications/reports/european-good-practice-awards-2012-2013>

²⁷⁵ Vidi: <http://www.minrzs.gov.rs/uprava-za-bezbednost-na-radu-priznanja.php>

²⁷⁶ Javni poziv za dodelu bespovratnih sredstava za unapređenje uslova rada u preduzećima tekstilne, kožne i industrije odeće i obuće, 28/12/2012, dostupan na engleskom na: <http://www.img-int.org/Central/Public08/PublicTenders.aspx?PublicContentId=8138d3ba-a67b-491e-987d-2f124576acb2>.

²⁷⁷ Okrugli sto koji je organizovala MOR u Beogradu 7/11/2013.

²⁷⁸ Čl. 22 PGP, čl. 11 EKLJP, čl. 8 PESK i čl. 5 i 6 ESP

²⁷⁹ Srbija je potpisnica sledećih konvencija MOR: Konvencije br. 87 o sindikalnim slobodama i zaštiti sindikalnih prava, Konvencije br. 11 o pravu udruživanja poljoprivrednika, Konvencije br. 98 o pravu na organizovanje i kolektivno pregovaranje i Konvencije br. 135 o predstavnicima radnika.

²⁸⁰ Čl. 5

²⁸¹ Čl.55

²⁸² Čl.55, st.4

²⁸³ Čl. 6

²⁸⁴ Sl. glasnik RS br. 6/97, 33/97, 49/00, 18/01 i 64/04.

²⁸⁵ Vidi: <http://serbian.serbia.usembassy.gov/izvestaji/izvestaj-o-stanju-ljudskih-prava-u-srbiji-2015.html>

²⁸⁶ Socijalno ekonomski savet, dostupno na: <http://www.socijalnoekonomskisavet.rs/onama.html>

²⁸⁷ Izveštaj o napretku Srbije za 2015. godinu

²⁸⁸ Izveštaj o napretku Srbije za 2015. godinu

²⁸⁹ Izveštaj o napretku Srbije za 2015. godinu

²⁹⁰ Dostupno na: <http://www.blic.rs/vesti/politika/vlada-za-novi-zakon-o-radu-sindikati-protiv/b9v4nyp>

²⁹¹ Vidi Sindikati napuštaju pregovore o Zakonu o radu, Blic, 11. jul 2014, dostupno na <http://www.blic.rs/Vesti/Ekonomija/479897/Sindikati-napustaju-pregovore-o-Zakonu-o-rad>

²⁹² Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2011, 2012, dostupan na: <http://bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/ljudska-prava-u-srbiji-2011.pdf>

²⁹³ S.Mihajlović, Z.Stojiljković, Stanje socijalnog dijaloga u Srbiji posle dvadeset godina tranzicije, dostupno na: http://www.politickiforum.org/dokumenta/44_Socijalni.pdf

- ²⁹⁴ Izveštaj o stanju ljudskih prava 2012, Stejt department SAD, dostupan na <http://photos.state.gov/libraries/serbia/5/pdf/Izvestaj-o-stanju-ljudskih-prava-srbija.pdf>
- ²⁹⁵ Saopštenje od 26. februara 2016, više informacija dostupno na: <http://www.sindikat.rs/aktuelno.html>
- ²⁹⁶ Međunarodna konfederacija sindikata, Godišnje istraživanje kršenja prava sindikata za 2012 - Srbija, 6. jun 2012, dostupno na engleskom na: <http://www.refworld.org/docid/4fd889282.html>
- ²⁹⁷ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2011, 2012, dostupan na: <http://bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/ljudska-prava-u-srbiji-2011.pdf>
- ²⁹⁸ Izveštaj Eurofound Serbia: Industrial relations profile 2012, dostupan na: <http://www.eurofound.europa.eu/eiro/country/serbia.pdf>
- ²⁹⁹ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2011, 2012, dostupan na: <http://bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/ljudska-prava-u-srbiji-2011.pdf>
- ³⁰⁰ Godišnji izveštaj za 2012. godinu, Povrede sindikalnih prava – Srbija, Međunarodna konfederacija sindikata dostupan na engleskom na: <http://www.refworld.org/docid/4fd889282.html>
- ³⁰¹ R. Grozdanić, Annual Review 2011 on Labour Relations and Social Dialogue in South East Europe: Serbia, dostupan na engleskom na: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/08913.pdf>
- ³⁰² Izveštaj o napretku Srbije za 2015. godine
- ³⁰³ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2011, 2012, dostupan na: <http://bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/ljudska-prava-u-srbiji-2011.pdf>
- ³⁰⁴ R. Grozdanić, Annual Review 2011 on Labour Relations and Social Dialogue in South East Europe: Serbia, <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/08913.pdf>
- ³⁰⁵ Stejt department SAD, Izveštaj o stanju ljudskih prava u Srbiji za 2015. godinu, dostupan na <http://serbian.serbia.usembassy.gov/izvestaji/izvestaj-o-stanju-ljudskih-prava-u-srbiji-2015.html>
- ³⁰⁶ Više dostupno na: <http://www.eurofound.europa.eu/eiro/country/serbia.pdf>
- ³⁰⁷ Više dostupno na: <http://perc.ituc-csi.org/Collective-agreements-in-focus-of?lang=en>
- ³⁰⁸ Više dostupno na: <http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/2015/eur/252897.htm>
- ³⁰⁹ Više dostupno na: <http://sindikat.rs/ENG/news.html#>
- ³¹⁰ Više na www.sindikat.rs
- ³¹¹ Više na www.sindikat.rs
- ³¹² Čl. 61
- ³¹³ Sl. list SRJ br. 29/96.
- ³¹⁴ Čl. 9
- ³¹⁵ Zaključne primedbe, UN doc. E/C.12/1/Add.108, 23. jun 2005.godine
- ³¹⁶ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2015, Beograd, 2016, <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/Ljudska-prava-u-Srbiji-2015.pdf>

-
- ³¹⁷ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2015, Beograd, 2016, <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/Ljudska-prava-u-Srbiji-2015.pdf>
- ³¹⁸ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2011, Beograd, 2012: <http://bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/ljudska-prava-u-srbiji-2011.pdf>
- ³¹⁹ Srbija, 2012, <http://www.eurofound.europa.eu/eiro/country/serbia.pdf>
- ³²⁰ Pregovori sutra u US Stil štrajk, http://www.b92.net/eng/news/old_archive-article.php?yyyy=2003&mm=10&dd=20&nav_category=52&nav_id=25135
- ³²¹ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2015, Beograd, 2016, <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/Ljudska-prava-u-Srbiji-2015.pdf>
- ³²² Član 188
- ³²³ Godišnji izveštaj za 2012. godinu, Povrede sindikalnih prava – Srbija, Međunarodna konfederacija sindikata dostupan na engleskom na: <http://www.refworld.org/docid/4fd889282.html>
- ³²⁴ Više o štrajku nastavnika započetom 2014. u Izveštaju Beogradskog centra za ljudska prava za 2014. godinu, III.14.5.
- ³²⁵ „Štrajkačima puna plata“, *Danas*, 6-7. januar 2015 godine, dostupno na na: <http://www.naslovi.net/2015-01-06/danas/strajkacima-puna-plata/12948565>.
- ³²⁶ Novine novosadske, „Sindikalci podneli krivičnu prijavu protiv direktora“, 30. jul 2013, dostupno na: <http://novinenovosadske.rs/sindikat-podneo-krivicnu-protiv-direktora-stana/>
- ³²⁷ *Danas*, „Povratak na posao ili blokada fabrike“, 5. jul 2012, dostupno na: http://www.danas.rs/danasrs/ekonomija/povratak_na_posao_ili_blokada_fabrike_.4.html?news_id=243700&action=print
- ³²⁸ B92, Radnike Jure (ne) maltretiraju, 10. februar 2012, dostupno na: http://www.b92.net/biz/vesti/srbija.php?yyyy=2011&mm=02&dd=10&nav_id=491999
- ³²⁹ Grudić protiv Srbije, ESLJP, predstavka br. 31925/08 (2012). Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2012, Beograd, 2013: http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/Ljudska_prava_u_Srbiji_2012.pdf
- ³³⁰ Međunarodna konfederacija sindikata, Godišnje istraživanje kršenja prava sindikata za 2012 - Srbija, 6. jun 2012: <http://www.refworld.org/docid/4fd889282.html>.
- ³³¹ Sl. glasnik RS, 24/05, 61/05 i 54/09.
- ³³² Sl. glasnik RS 36/09 i 88/10.
- ³³³ Sl. glasnik RS 128/14.
- ³³⁴ Diskusija „Sistemska borba protiv „rada na crno““, koju su 15. oktobra 2013. organizovale Fondacija Centar za demokratiju i Privredna komora Srbije.
- ³³⁵ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2015, 2016, str. 206.
- ³³⁶ Sl. glasnik RS 36/10.
- ³³⁷ Izvor: <http://www.sdpsrbije.rs/blogovi/mobing-zlostavljanje-na-radu/>.

³³⁸ Stopmobing Srbija, "Radnici, oprez: Direktori angažuju profesionalne zlostavljače!", 23. decembar, 2013, dostupno na: <http://www.stopmobingsrbija.rs/2012/11/23/328/>.

³³⁹ Izvor: <http://www.stopmobingsrbija.rs/category/pocetna/page/2/>.

³⁴⁰ Čl. 60 (4).

³⁴¹ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2014, 2015, str. 243:

<http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2014/01/Ljudska-prava-u-Srbiji-2014.pdf>

³⁴² Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2012, Beograd, 2013, p. 289, dostupno na: <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2014/04/Ljudska-prava-u-Srbiji-2013.pdf>.

³⁴³ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2014, 2015, str. 238:

<http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2014/01/Ljudska-prava-u-Srbiji-2014.pdf>

³⁴⁴ Sl. glasnik RS, br. 79/2015.

³⁴⁵ Zavod za statistiku RS, Raspoloživa sredstva i lična potrošnja domaćinstava u Republici Srbiji, 2015 – Konačni rezultati

<http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/public/PublicationView.aspx?pKey=41&pLevel=1&pubType=2&pubKey=3510>

³⁴⁶ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2014, 2015, str. 45:

<http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2014/01/Ljudska-prava-u-Srbiji-2014.pdf>

³⁴⁷ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2015, 2016, str. 221.

³⁴⁸ Savez samostalnih sindikata Srbije, 12. oktobar 2015, <http://www.sindikatsr.rs/aktuelno.html#1099>.

³⁴⁹ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2015, 2016, str. 221:

<http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/Ljudska-prava-u-Srbiji-2015.pdf>

³⁵⁰ Čl. 60, st. 4.

³⁵¹ Član 50, st. 1 Zakona o radu.

³⁵² Član 51 Zakona o radu.

³⁵³ Član 53 Zakona o radu.

³⁵⁴ Član 57 Zakona o radu.

³⁵⁵ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2015, 2016, str. 220

³⁵⁶ Savez samostalnih sindikata Srbije, 11/02/2013, dostupno na: www.sindikatsr.rs.

³⁵⁷ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2012, Beograd, 2013, str. 54, dostupno na: <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2014/04/Ljudska-prava-u-Srbiji-2013.pdf>.

³⁵⁸ MOR, *Employment injury protection in Serbia. Issues and options*, 2012, dostupno na engleskom na: http://www.ilo.org/secsoc/information-relzvors/publications-and-tools/WCMS_SECSOC_29968/lang-en/index.htm.

³⁵⁹ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2012, Beograd, 2013, p. 269, dostupno na: http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/Ljudska_prava_u_Srbiji_2012.pdf.

-
- ³⁶⁰ Crno na belo, "Ni staž, ni overena knjižica," 23/02/2013, dostupno na: <http://www.crnonabelo.com/ni-staz-ni-overena-knjizica/>.
- ³⁶¹ B92, "Skup LGBT i radnika je isto," 03/10/2013, dostupno na: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2013&mm=10&dd=03&nav_category=12&nav_id=760807
- ³⁶² Evropska komisija Izveštaj o napretku Srbije za 2014. godinu, oktobar 2014, str. 38, dostupan na http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/lzvestaj_o_napretku_dec14.pdf.
- ³⁶³ BTI, *Serbia Country Report 2012*, dostupan na engleskom na: <http://www.bti-project.de/?id=153>.
- ³⁶⁴ Beogradski centar za ljudska prava, *Ljudska prava u Srbiji 2014, 2015*, str. 45: <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2014/01/Ljudska-prava-u-Srbiji-2014.pdf>
- ³⁶⁵ Beogradski centar za ljudska prava, *Ljudska prava u Srbiji 2015, 2016*, str. 47
- ³⁶⁶ Evropska komisija, Izveštaj o napretku Srbije za 2014. godinu, oktobar 2014, str. 63, dostupan na http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/lzvestaj_o_napretku_dec14.pdf.
- ³⁶⁷ Evropska komisija, Izveštaj o napretku Srbije za 2015. godinu, 10. novembar 2015, str. 94: http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/godinji_izvestaj_15_final.pdf.
- ³⁶⁸ Beogradski centar za ljudska prava, *Ljudska prava u Srbiji 2015, 2016*, str. 208
- ³⁶⁹ Evropska komisija, Izveštaj o napretku Srbije za 2015. godinu, 10. novembar 2015, str. 54: http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/godinji_izvestaj_15_final.pdf.
- ³⁷⁰ Evropska komisija, Izveštaj o napretku Srbije za 2015. godinu, 10. novembar 2015, str. 29: http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/godinji_izvestaj_15_final.pdf.
- ³⁷¹ Evropska komisija, Izveštaj o napretku Srbije za 2015. godinu, 10. novembar 2015, str. 54: http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/godinji_izvestaj_15_final.pdf.
- ³⁷² Beogradski centar za ljudska prava, *Ljudska prava u Srbiji 2015, 2016*, str. 25
- ³⁷³ Beogradski centar za ljudska prava, *Ljudska prava u Srbiji 2011, 2012*, dostupan na: <http://bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/ljudska-prava-u-srbiji-2011.pdf>.
- ³⁷⁴ Panel 1, Diskusija koju je organizovao Beogradski centar za ljudska prava i Danski institut za ljudska prava 6. novembra 2013.
- ³⁷⁵ Diskusija koju je organizovao Fond Centar za demokratiju i Privredna komora 15. oktobra 2013.
- ³⁷⁶ Beogradski centar za ljudska prava, *Ljudska prava u Srbiji 2015, 2016*, str. 212.
- ³⁷⁷ USAID i FREN, *Studija o svojoj ekonomiji u Srbiji: novi nalazi i preporuke reforme*, 2013, dostupan na: http://www.bep.rs/images/gallery/2013_03_20/siva-ekonomija-u-srbiji-studija.pdf

-
- ³⁷⁸ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2014, 2015, str.234:
<http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2014/01/Ljudska-prava-u-Srbiji-2014.pdf>
- ³⁷⁹ Savez samostalnih sindikata Srbije, 18. novembar 2015, dostupno na:
<http://www.sindikat.rs/aktuelno.html#1099>
- ³⁸⁰ USAID i FREN, Studija o sivoj ekonomiji u Srbiji: novi nalazi i preporuke reforme, 2013, dostupan na:
http://www.bep.rs/images/gallery/2013_03_20/siva-ekonomija-u-srbiji-studija.pdf
- ³⁸¹ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2015, 2016, str. 214
- ³⁸² Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2015, 2016, str. 215.
- ³⁸³ Savez samostalnih sindikata Srbije, 05/07/2013, dostupno na: <http://www.sindikat.rs/aktuelno.html>.
- ³⁸⁴ „Firma koja menja zaposlene na 30 dana, pa preti i ponižava kada radnici traže zarađeno“, 20/02/2013, dostupno na: <http://www.crnonabelo.com/firma-koja-menja-zaposlene-na-30-dana-pa-preti-i-ponizava-kada-radnici-traze-zaradjeno/>.
- ³⁸⁵ Diskusija koju je organizovao Fond Centar za demokratiju i Privredna komora 15. oktobra 2013.
- ³⁸⁶ Danas, „Ne daju im da idu u toalet, teraju ih da nose pelene“, 27/04/2016, vidi:
http://www.danas.rs/danasrs/ekonomija/ne-daju-im-da-idu-u-toalet-teraju-ih-da-nose-pelene.4.html?news_id=319688#sthash.iGM5yo5U.dpuf; Danas, „Ne znam da li je inspekcija dobila automobile od Jure“, 06/05/2016, vidi:
http://www.danas.rs/danasrs/ekonomija/quotne-znam-da-li-je-inspekcija-dobila-automobile-od-jur-equot-4.html?news_id=320073#sthash.31hR8v0h.dpuf; Alo.rs, „HOROR U JURU Udišemo mišomor, dobijamo rak“, 29/04/2016, dostupno na: <http://www.alo.rs/udisemo-misomor-dobijamo-rak/47945>.
- ³⁸⁷ Savez samostalnih sindikata Srbije, 28. januar 2016, dostupno na:
<http://www.sindikat.rs/aktuelno.html#1129>.
- ³⁸⁸ Savez samostalnih sindikata Srbije, 28. januar 2016, dostupno na:
<http://www.sindikat.rs/aktuelno.html#1099>.
- ³⁸⁹ NiN „Subvencije odmah, radna mesta malo sutra“, 10/09/2015, dostupno na:
<http://www.nspm.rs/hronika/petrica-djakovic-i-dragana-pejovic-subvencije-odmah-radna-mesta-malo-sutra.html?alphabet=I>.
- ³⁹⁰ “Serbian government investigates working conditions at Fiat”, 28/05/2013, dostupno na:
<http://www.autoedizione.com/serbian-government-investigates-working-conditions-at-fiat/>
- ³⁹¹ Izvor: <http://www.stopmobingsrbija.rs>.
- ³⁹² Svetska banka, osnovni podaci, <http://data.worldbank.org/indicator/SH.H2O.SAFE.ZS>
- ³⁹³ Environmental Performance Index, <http://www.epi.yale.edu/epi/country-rankings>
- ³⁹⁴ Global Food Security Index, <http://foodsecurityindex.eiu.com/Country/Details#Serbia>
- ³⁹⁵ Sl. glasnik RS, br. 135/04
- ³⁹⁶ Sl. glasnik RS, br. 135/04
- ³⁹⁷ Sl. glasnik RS, br. 135/04
- ³⁹⁸ Sl. glasnik RS, br. 135/04

-
- ³⁹⁹ Izveštaj EU o napretku Srbije dostupan na:
http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/godinj_iz_vestaj_15_final.pdf, str.66
- ⁴⁰⁰ Više podataka dostupno na: <http://www.agronews.rs/povecanje-konkurentnosti-prioritet/>
- ⁴⁰¹ Indikativni strateški dokument za Srbiju INDICATIVE STRATEGY PAPER FOR SERBIA (2014-2020) usvojen 19. avgusta 2014, str.6
- ⁴⁰² Samo je Hrvatska rangirana bolje (15)
- ⁴⁰³ Agencija za zaštitu životne sredine: <http://www.sepa.gov.rs/>
- ⁴⁰⁴ Izveštaji o stanju o stanju životne sredine i preporuke o unapređenju životne sredine
<http://www.sepa.gov.rs/download/VAZDUH2012.pdf>
- ⁴⁰⁵ Izveštaj EU o napretku Srbije dostupan na:
http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/godinj_iz_vestaj_15_final.pdf.
- ⁴⁰⁶ Izveštaj EU o napretku Srbije dostupan na:
http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/godinj_iz_vestaj_15_final.pdf.
- ⁴⁰⁷ Evropska agencija za zaštitu životne sredine, Profil Srbije, dostupan na engleskom na
<http://www.eea.europa.eu/soer-2015/countries/serbia>
- ⁴⁰⁸ <https://www.iclg.co.uk/practice-areas/environment-and-climate-change-law/environment-and-climate-change-law-2016/serbia>
- ⁴⁰⁹ Sl. glasnik RS br. 135/04
- ⁴¹⁰ Sl. glasnik RS br. 135/04
- ⁴¹¹ Sl. glasnik RS br. 135/04
- ⁴¹² Sl. glasnik RS br. 135/04
- ⁴¹³ Sl. glasnik RS br. 135/04 i114/2008
- ⁴¹⁴ Centar za evropske politike, Implementacija procene uticaja na životnu sredinu u kontekstu evropskih integracija, 2014,
http://www.europeanpolicy.org/images/tai_studija/studija_procena_uticaja_na_zivotnu_sredinu.pdf
- ⁴¹⁵ Centar za evropske politike, Implementacija procene uticaja na životnu sredinu u kontekstu evropskih integracija, 2014,
http://www.europeanpolicy.org/images/tai_studija/studija_procena_uticaja_na_zivotnu_sredinu.pdf
- ⁴¹⁶ Centar za evropske politike, Implementacija procene uticaja na životnu sredinu u kontekstu evropskih integracija, 2014,
http://www.europeanpolicy.org/images/tai_studija/studija_procena_uticaja_na_zivotnu_sredinu.pdf
- ⁴¹⁷ Službeni glasnik RS br. 135/04 i 36/09
- ⁴¹⁸ Evropska agencija za zaštitu životne sredine, Profil Srbije, dostupan na engleskom na
<http://www.eea.europa.eu/soer-2015/countries/serbia>
- ⁴¹⁹ <http://www.euractiv.rs/odrzivi-razvoj/9802-u-srbiji-na-deponiji-zavri-99-otpada-u-nemakoj-1->
- ⁴²⁰ Evropska agencija za zaštitu životne sredine, Profil Srbije, dostupan na engleskom na,
<http://www.eea.europa.eu/soer-2015/countries/serbia>
- ⁴²¹ Projekat GIZ: Upravljanje otpadom i otpadnim vodama u opštinama – IMPACT, više o projektu dostupno na http://www.15godinasaradnje.com/organizations_srb/giz.php
- ⁴²² Evropska agencija za zaštitu životne sredine, Otpad – stanje i efekti (Srbija), 2010, dostupno na engleskom na <http://www.eea.europa.eu/soer/countries/rs/waste-state-and-impacts-serbia>
- ⁴²³ SIDA i Univerzitet u Geteborgu, Analiza efekata na životnu sredinu i klimu u Srbiji , 2008, dostupna na engleskom na

<http://www.sida.se/Global/Countries%20and%20regions/Europe%20incl.%20Central%20Asia/Serbia/Environmental%20policy%20brief%20Serbia.pdf>

⁴²⁴ Izveštaj EU o napretku Srbije dostupan na:

http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/godinja_izvestaj_15_final.pdf.

⁴²⁵ Eurostat, statistika o otpadu, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Waste_statistics

⁴²⁶ EU projekat „Jačanje institucionalnih kapaciteta za upravljanje opasnim otpadom“, 2012, <http://www.twinning-hw.rs/wp-content/uploads/2011/05/Postojece-opcije-za-upravljanje-opasnim-otpadom-u-RS.pdf>

⁴²⁷ EBRD, Ekonomska cena poplava u Srbiji i Bosni, dostupno na engleskom

na: <http://www.ebrd.com/news/2014/the-economic-cost-of-the-floods-in-serbia-and-bosnia.html>.

⁴²⁸ Evropska komisija, Izveštaj o napretku Srbije za 2015. godinu, novembar 2015, dostupan na

http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/godinja_izvestaj_15_final.pdf, str. 46.

⁴²⁹ Evropska komisija, Izveštaj o napretku Srbije za 2015. godinu, novembar 2015, dostupan na

http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/godinja_izvestaj_15_final.pdf, str. 46.

⁴³⁰ Evropska komisija, Izveštaj o napretku Srbije za 2012. godinu, oktobar 2012, dostupan na:

http://europa.rs/srbija-i-evropska-unija/kljucni_dokumenti/2012.html

⁴³¹ Evropska komisija, Izveštaj o napretku Srbije za 2015. godinu, novembar 2015, dostupan na

http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/godinja_izvestaj_15_final.pdf.

⁴³² Evropska komisija, Izveštaj o napretku Srbije za 2015. godinu, novembar 2015, dostupan na

http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/godinja_izvestaj_15_final.pdf.

⁴³³ SIDA i Univerzitet u Geteborgu, Analiza efekata na životnu sredinu i klimu u Srbiji, 2008, dostupna na engleskom na

<http://www.sida.se/Global/Countries%20and%20regions/Europe%20incl.%20Central%20Asia/Serbia/Environmental%20policy%20brief%20Serbia.pdf>

⁴³⁴ Izveštaj o stanju životne sredine u Srbiji 2011, Ministarstvo energetike, razvoja i zaštite životne sredine, dostupno na: http://www.sepa.gov.rs/download/Izvestaj_2011.pdf

⁴³⁵ Više informacija dostupno na:

<http://www.kombeg.org.rs/aktivnosti/komora/Komora.aspx?veza=19486>

⁴³⁶ Zaštita životne sredine: izazovi i mogućnosti, više informacija dostupno na:

http://www.europa.rs/en/projects/projektne_aktivnosti/2629/Environment+protection%3A+challenges+and+opportunities.html#sthash.STwe0ee6.dpufhttp://www.europa.rs/en/projects/projektne_aktivnosti/2629/Environment+protection%3A+challenges+and+opportunities.html

⁴³⁷ Zagađenje vazduha i zdravlje u Srbiji, Izveštaj za 2014. godinu, dostupan na engleskom na:

http://www.env-health.org/IMG/pdf/heal_briefing_air_serbia_eng.pdf

⁴³⁸ Večernje novosti, <http://www.novosti.rs/vesti/srbija.73.html:581041-Zagadjenje-iz-Vrbasa>

⁴³⁹ Blic, Petrohemija zagadila hlorom vazduh u Pančevu,

<http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/407717/Petrohemija-zagadila-hlorom-vazduh-u-Pancevu>

⁴⁴⁰ Novosti, Medveđa, Nelegalna seča šuma ne prestaje,

<http://www.novosti.rs/vesti/srbija.73.html:421513-Medvedja-Nelegalna-seca-suma-ne-prestaje>

-
- ⁴⁴¹ Evropska komisija, Srbija 2013, Oktobar 2013, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/sr_rapport_2013.pdf
- ⁴⁴² Zeleni Srbije, jun 2013, <http://zelenisrbije.org/2013/06/konferencija-za-stampu-povodom-ekoloskog-akcidenta-u-opstini-obrenovac/>
- ⁴⁴³ More on project is available at: <http://ets-serbia.info>
- ⁴⁴⁴ European Commission, Serbia 2013 Progress Report, October 10 2013, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/sr_rapport_2013.pdf
- ⁴⁴⁵ Čl. 58
- ⁴⁴⁶ Evropska komisija, Izveštaj o napretku Srbije za 2012. godinu, oktobar 2012, dostupan na: http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/izve%C5%A1taj_napretku_2012.pdf
- ⁴⁴⁷ Korupcija u Srbiji: iskustva građana, UNODC, https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/statistics/corruption/Korupcija_u_Srbiji_-_Iskustva_gradjana_withcover.pdf.
- ⁴⁴⁸ Korupcija u Srbiji: iskustva građana, UNODC, https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/statistics/corruption/Korupcija_u_Srbiji_-_Iskustva_gradjana_withcover.pdf.
- ⁴⁴⁹ Korupcija u Srbiji: iskustva građana, UNODC, https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/statistics/corruption/Korupcija_u_Srbiji_-_Iskustva_gradjana_withcover.pdf.
- ⁴⁵⁰ Službeni glasnik RS br. 72/09
- ⁴⁵¹ Izveštaj Stejt departmenta SAD o investicionoj klimi u Srbiji od maja 2015. godine, dostupan na engleskom na <http://www.state.gov/documents/organization/241942.pdf>
- ⁴⁵² Izveštaj Stejt departmenta SAD o investicionoj klimi u Srbiji od maja 2015. godine, dostupan na engleskom na <http://www.state.gov/documents/organization/241942.pdf>
- ⁴⁵³ Svetska banka, „Republika Srbija – put ka prosperitetu: produktivnost i izvoz“, 17. januar 2012, dostupno na engleskom: http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2012/08/23/000333038_20120823010538/Rendered/PDF/658450ESW0v20Y0C0disclosed080210120.pdf
- ⁴⁵⁴ Izveštaj o napretku Srbija za 2012. godinu, Brisel, 10. oktobar 2012, dostupan na http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/izve%C5%A1taj_napretku_2012.pdf
- ⁴⁵⁵ Zakon o planiranju i izgradnji, Sl. glasnik RS, br. 72/2009, 81/2009, 64/2010 Odluka US, 24/2011, 121/2012, 42/2013 Odluka US, 50/2013 Odluka US, 132/2014, 145/2014
- ⁴⁵⁶ Vidi <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/serbia/dealing-with-construction-permits/>
- ⁴⁵⁷ Izveštaj Stejt departmenta SAD o investicionoj klimi u Srbiji od maja 2015. godine, dostupan na engleskom na <http://www.state.gov/documents/organization/241942.pdf>
- ⁴⁵⁸ www.antikorupcija-savet.gov.rs/izvestaji/cid1028-2234/izvestaj-o-privatizacija-d-zobnatica
- ⁴⁵⁹ <http://www.antikorupcija-savet.gov.rs/saopstenja/cid1011-2180/odgovor-saveta-za-borbu-protivkorupcije-upucen-agenciji-za-privatizaciju-05-decembra-2012-godine>

⁴⁶⁰ Sl. glasnik RS, br. 72/11.

⁴⁶¹ http://www.b92.net/biz/vesti/srbija.php?yyyy=2011&mm=09&dd=13&nav_id=541759

⁴⁶² Vidi <http://serbian.serbia.usembassy.gov/izvestaji/izvestaj-o-stanju-ljudskih-prava-u-srbiji-2015.html>

⁴⁶³ Vidi saopštenje organizacije Amnesty International na engleskom <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2015/04/serbia-forcibly-evicted-roma-still-awaiting-resettlement-despite-eu-millions/>

⁴⁶⁴ Vidi saopštenje organizacije Amnesty International na engleskom <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2015/04/serbia-forcibly-evicted-roma-still-awaiting-resettlement-despite-eu-millions>

⁴⁶⁵ Vidi članak dostupan na engleskom na <http://www.thenational.ae/uae/serbian-village-raises-complaint-about-uae-purchase-of-farmland>

⁴⁶⁶ Nova hapšenja, septembar 2013, dostupno na: <http://bankwatch.org/news-media/blog/new-arrests-link-corruption-land-expropriation-serbian-kolubara-mine>

⁴⁶⁷ B92, Uhapšen bivši direktor Kolubare, septembar 2013, članak dostupan na

http://www.b92.net/eng/news/crimes.php?yyyy=2013&mm=09&dd=09&nav_id=87596

⁴⁶⁸ Preporuka Zaštitnika građana, 8. jul 2013, dostupna na: <http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/2012-02-07-14-03-33/2947-2013-07-08-08-08-16>

⁴⁶⁹ Tiho osporavanje restitucije, <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Srbija-razgovara-Tiho-osporavanje-restitucije.lt.html>

⁴⁷⁰ Član 366

⁴⁷¹ Član 234a

⁴⁷² Dostupno na: <http://www.heritage.org/index/about>

⁴⁷³ Dostupno na: <http://www.heritage.org/index/about>

⁴⁷⁴ Korupcija protiv dostojavnstvenog rada, Centar za demokratiju, 2013, dostupno na:

<http://www.centaronline.org/userfiles/files/publikacije/korupcija-brosura.pdf>

⁴⁷⁵ Izveštaj o istraživanju je dostupan na engleskom na: https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/statistics/corruption/Serbia_Business_corruption_report_ENG.pdf

⁴⁷⁶ Izveštaj o istraživanju je dostupan na engleskom na: https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/statistics/corruption/Serbia_Business_corruption_report_ENG.pdf

⁴⁷⁷ Izveštaj o napretku Srbije za 2015. godinu, dostupan na

http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/godinji_izvestaj_15_final.pdf

⁴⁷⁸ Strategija i plan su dostupni na: <http://www.acas.rs/zakoni-i-drugi-propisi/strategija-i-akcioni-plan/>

⁴⁷⁹ Izveštaj o napretku Srbije za 2015. godinu,

http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/godinji_izvestaj_15_final.pdf, str. 58.

⁴⁸⁰ Izveštaj o napretku Srbije za 2015. godinu,

http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/godinji_izvestaj_15_final.pdf,

⁴⁸¹ Indeks percepcije korupcije za 2015. godinu, dostupan na

<http://www.transparentnost.org.rs/index.php/sr/istraivanja-o-korupciji/indeks-percepcije-korupcije-cpi>

⁴⁸² *Službeni glasnik RS* br. 97/08, 53/10, 66/11 – Odluka Ustavnog suda, br. 67/13 – Odluka Ustavnog suda, br. 112/13 i 8/15 – Odluka Ustavnog suda.

⁴⁸³ Nacionalna strategija za borbu protiv korupcije za period od 2013. do 2018. godine. je dostupna na <http://mpravde.gov.rs/tekst/38/protiv-korupcije.php>.

⁴⁸⁴ Akcioni plan je dostupan na <http://mpravde.gov.rs/tekst/38/protiv-korupcije.php>.

⁴⁸⁵ Izveštaj Stejt departmenta SAD o investicionoj klimi u Srbiji iz aprila 2013. godine, dostupan na engleskom na: <http://www.state.gov/e/eb/rls/othr/ics/2013/204728.htm>

⁴⁸⁶ Vidi izveštaj *Radija Slobodna Evropa* od 2. oktobra 2015, dostupan na srpskom jeziku na <http://www.slobodnaevropa.org/content/agencija-prigovara-korupcija-ostaje/27283005.html>

⁴⁸⁷ Vidi izveštaj agencije *Beta* od 30. septembra 2015, dostupan na <http://beta.rs/vesti/drustvo-vesti-srbija/14353-agencija-za-borbu-protiv-korupcije-trazi-veca-ovlasčenja>.

⁴⁸⁸ Izveštaj o napretku Srbije za 2015. godinu, dostupan na http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/godinji_izvestaj_15_final.pdf.

⁴⁸⁹ Izveštaj o napretku Srbije za 2015. godinu, dostupan na http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/godinji_izvestaj_15_final.pdf

⁴⁹⁰ Izveštaj o napretku Srbije za 2015. godinu, dostupan na http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/godinji_izvestaj_15_final.pdf.

⁴⁹¹ Dostupno na: <http://www.ujn.gov.rs/ci/aktivnosti/strategija>

⁴⁹² Izveštaj o napretku Srbije za 2015. godinu, dostupan na http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/godinji_izvestaj_15_final.pdf.

⁴⁹³ Izveštaj o napretku Srbije za 2015. godinu, dostupan na http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/godinji_izvestaj_15_final.pdf.

⁴⁹⁴ Saopštenje za štampu UNDP dostupno na engleskom na: <http://www.rs.undp.org/content/serbia/en/home/presscenter/articles/2015/12/21/efficiency-performance-and-value-for-money-in-public-procurement.html>

⁴⁹⁵ Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti, Izveštaj o sprovođenju Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja i Zakona o zaštiti ličnih podataka za 2015, str.20, dostupno na srpskom jeziku na: <http://www.poverenik.rs/sr/izvestaji-poverenika/2328-izvestaj-poverenika-za-2015-godinu.html>.

⁴⁹⁶ Izveštaj o napretku Srbije za 2015. godinu, dostupan na http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/godinji_izvestaj_15_final.pdf

⁴⁹⁷ Saopštenje UNDP dostupno na engleskom na: <http://www.rs.undp.org/content/serbia/en/home/presscenter/articles/2015/06/24/strengthening-the-serbian-public-procurement-system.html>

⁴⁹⁸ Izveštaj o napretku Srbije za 2015. godinu, str. 26.

⁴⁹⁹ Izveštaj Saveta za borbu protiv korupcije „Međunarodni arbitražni sporovi u procesu privatizacije i štetno postupanje Agencije za privatizaciju“, 06/10/2012, dostupan na: <http://www.antikorupcija-savet.gov.rs/izvestaji/cid1028-2127/izvestaj-meunarodni-arbitrazni-sporovi-u-procesu-privatizacije-i-stetno-postupanje-agencije-za-privatizaciju>.

⁵⁰⁰ CINS, „Kriminalci i dalje profitiraju od privatizacije u Srbiji“, 07/11/2011, dostupan na: http://www.cins.rs/srpski/research_stories/article/kriminalci-i-dalje-profitiraju-od-privatizacije-u-srbiji

-
- ⁵⁰¹ Izveštaj o napretku Srbije za 2015. godinu, dostupan na http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/godinja_izvestaj_15_final.pdf
- ⁵⁰² Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti, Izveštaj o sprovođenju Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja i Zakona o zaštiti ličnih podataka za 2015, str.20, dostupan na: <http://www.poverenik.rs/sr/izvestaji-poverenika/2328-izvestaj-poverenika-za-2015-godinu.html>.
- ⁵⁰³ Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti, Izveštaj o sprovođenju Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja i Zakona o zaštiti ličnih podataka za 2015, str.24, dostupan na: <http://www.poverenik.rs/sr/izvestaji-poverenika/2328-izvestaj-poverenika-za-2015-godinu.html>.
- ⁵⁰⁴ Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti, Izveštaj o sprovođenju Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja i Zakona o zaštiti ličnih podataka za 2015, str.27, dostupan na: <http://www.poverenik.rs/sr/izvestaji-poverenika/2328-izvestaj-poverenika-za-2015-godinu.html>.
- ⁵⁰⁵ Commissioner for Information of Public Importance and Personal Data Protection, Report on Implementation of the Law on Free Access to Information of Public Importance and The Law on Personal Data Protection in 2015, p. 25, available in Serbian at: <http://www.poverenik.rs/sr/izvestaji-poverenika/2328-izvestaj-poverenika-za-2015-godinu.html>.
- ⁵⁰⁶ The Commissioner for Information of Public Importance and Personal Data Protection, 2015 Annual Report, p. 40, available in Serbian at: <http://www.poverenik.rs/images/stories/dokumentacija-nova/izvestajiPoverenika/2015/IZVESTAJ2015/g.izvestaj2015.pdf>.
- ⁵⁰⁷ Vidi prilog BBC-a od 26. decembra 2015, dostupan na engleskom na <http://www.bbc.com/news/world-europe-35182753>
- ⁵⁰⁸ Mera objave odluke o povredi Zakona o agenciji za borbu protiv korupcije br. 014-07-00-0238/2015-11 je dostupna na <http://www.acas.rs/wp-content/uploads/2015/09/Gasic.pdf>.
- ⁵⁰⁹ Godišnji izveštaj o ljudskim pravima za 2015. godinu Beogradskog centra za ljudska prava, <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/Ljudska-prava-u-Srbiji-2015.pdf>
- ⁵¹⁰ Vidi izveštaj organizacije *Transparency International*, dostupan na engleskom na <https://blog.transparency.org/2014/12/22/lives-on-the-line-as-serbia-battles-healthcare-corruption/>
- ⁵¹¹ Izveštaj Stejt departmenta SAD o investicionoj klimi u Srbiji iz aprila 2013. godine, dostupan na engleskom na: <http://www.state.gov/e/eb/rls/othr/ics/2013/204728.htm>
- ⁵¹² Euractiv.com, 'Serbia targets corruption as part of EU integration drive', 13/12/2012, članak dostupan na engleskom na: <http://www.euractiv.com/serbia/police-arrested-wealthiest-serbs-analysis-516638>.
- ⁵¹³ Euractiv.com, 'Serbia targets corruption as part of EU integration drive', 13/12/2012, članak dostupan na engleskom na: <http://www.euractiv.com/serbia/police-arrested-wealthiest-serbs-analysis-516638>.
- ⁵¹⁴ Business Anti-Corruption Portal, SerbiaCountry Profile: <http://www.business-anti-corruption.com/country-profiles/europe-central-asia/serbia/general-information.aspx>
- ⁵¹⁵ Privredna komora Srbije, Kodeks korporativnog upravljanja, 17. 10. 2012, dostupan na: <http://www.pks.rs/SADRZAJ/Files/Tekstil%20i%20koza/Kodeks%20korporativnog%20upravljanja.pdf>.
- ⁵¹⁶ Privredna komora Srbije, Kodeks korporativnog upravljanja, 17. 10. 2012, dostupan na: <http://www.pks.rs/SADRZAJ/Files/Tekstil%20i%20koza/Kodeks%20korporativnog%20upravljanja.pdf>.

-
- ⁵¹⁷ Vidi <http://www.pks.rs/PoslovnoOkruzenje.aspx?id=1410&>
- ⁵¹⁸ Evropska komisija, Izveštaj o napretku Srbije za 2015, 10. novembar 2015, str.8: http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/godinji_izvestaj_15_final.pdf.
- ⁵¹⁹ Evropska komisija, Izveštaj o napretku Srbije za 2015, 10. novembar 2015, str.8: http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/godinji_izvestaj_15_final.pdf.
- ⁵²⁰ Intervju sa Žarkom Markovićem, istraživačem Beogradskog centra za ljudska prava, novembar 2013.
- ⁵²¹ *Zaključne napomene Komiteta protiv torture o drugom periodičnom izveštaju Republike Srbije*, CAT, CAT/C/SRB/CO/2, (3. jun 2015), st. 12, dostupne na engleskom na: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G15/112/60/PDF/G1511260.pdf?OpenElement>.
- ⁵²² „U korak sa privatnim sektorom bezbednosti. Regulisan privatni sektor bezbednosti: Bezbedniji život građana“, CEAS, 2013, str. 6, <http://ceas-serbia.org/root/prilozi/CEAS-analiza-regulisan-privatni-sektor-bezbednosti-bezbedniji-zivot-gradjana.pdf>
- ⁵²³ B92, 'Imamo 50.000 naoružanih privatnika,' 8/11/2013, dostupno na: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2013&mm=11&dd=08&nav_category=11&nav_id=774974
- ⁵²⁴ „U korak sa privatnim sektorom bezbednosti. Regulisan privatni sektor bezbednosti: Bezbedniji život građana“, CEAS, 2013, str. 6, <http://ceas-serbia.org/root/prilozi/CEAS-analiza-regulisan-privatni-sektor-bezbednosti-bezbedniji-zivot-gradjana.pdf>
- ⁵²⁵ „U korak sa privatnim sektorom bezbednosti. Regulisan privatni sektor bezbednosti: Bezbedniji život građana“, CEAS, 2013, str. 7, dostupno na: <http://ceas-serbia.org/root/prilozi/CEAS-analiza-regulisan-privatni-sektor-bezbednosti-bezbedniji-zivot-gradjana.pdf>.
- ⁵²⁶ Službeni glasnik RS, br. 116/14
- ⁵²⁷ Beogradski centar za ljudska prava, *Ljudska prava u Srbiji 2014*, str.171.
- ⁵²⁸ Politika, „Na obuci samo dva odsto radnika obezbeđenja,” 8.2.2016, članak dostupan na: <http://www.politika.rs/scc/clanak/348748/Na-obuci-samo-dva-odsto-radnika-obezbedenja>.
- ⁵²⁹ „Mladić preminuo nakon tuče kod Starog sajmišta”, Novi Magazin, 25. jul 2013, članak dostupan na: <http://www.novimagazin.rs/vesti/mladic-preminuo-nakon-tuce-kod-starog-sajmista>.
- ⁵³⁰ Beogradski centar za ljudska prava, *Ljudska prava u Srbiji 2012*, Beograd, 2013, str. 177, dostupan na http://www.bgcentar.org.rs/images/stories/Datoteke/Ljudska_prava_u_Srbiji_2012.pdf.
- ⁵³¹ Privredna komora Srbije, *Privatno obezbeđenje*: <http://www.pks.rs/PrivredaSrbije.aspx?id=19&p=2&>
- ⁵³² Beogradski centar za ljudska prava, *Ljudska prava u Srbiji 2014, 2015*, str. 125: <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2014/01/Ljudska-prava-u-Srbiji-2014.pdf>.
- ⁵³³ Beogradski centar za ljudska prava, *Ljudska prava u Srbiji 2015, 2016*, str. 269 <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/Ljudska-prava-u-Srbiji-2015.pdf>

-
- ⁵³⁴ Vidi eg. V. Rakić-Vodinelić, A. Knežević Bojović, M. Reljanović, *Reforma pravosuđa u Srbiji 2008–2012*, Pravni fakultet Univerziteta Union, Službeni glasnik RS, Beograd, 2012, dostupno na at: <http://pescanik.net/wp-content/PDF/Reforma%20pravosudja%20u%20Srbiji,%20prelom.pdf>.
- ⁵³⁵ Izveštaj o napretku Srbije za 2015. godinu, str. 12.
- ⁵³⁶ Izveštaj o napretku Srbije za 2015. godinu, str. 11.
- ⁵³⁷ Beogradski centar za ljudska prava, *Ljudska prava u Srbiji 2015, 2016*, str. 119
- ⁵³⁸ Beogradski centar za ljudska prava, *Ljudska prava u Srbiji 2015, 2016*, str. 121.
- ⁵³⁹ Beogradski centar za ljudska prava, *Ljudska prava u Srbiji 2015, 2016*, str. 27
- ⁵⁴⁰ Beogradski centar za ljudska prava, *Ljudska prava u Srbiji 2015, 2016*, str. 19
- ⁵⁴¹ Beogradski centar za ljudska prava, *Ljudska prava u Srbiji 2015, 2016*, str. 119.
- ⁵⁴² Beogradski centar za ljudska prava, *Ljudska prava u Srbiji 2015, 2016*, str. 34
- ⁵⁴³ U Srbiji postoji 26 Viših sudova i četiri Apelaciona suda.
- ⁵⁴⁴ Izveštaj američkog Stejt departmenta o trgovini ljudima za 2012, 19. jun, 2012, dostupan na <http://serbian.serbia.usembassy.gov/izvestaj-o-trgovini-ljudima-2012-srbija.html> i „Položaj žrtava trgovine ljudima u sudskom postupku - Analiza pravosudne prakse za 2012. Godinu“ ASTRA, izveštaj dostupan na <http://www.astra.org.rs/wp-content/uploads/2011/11/PravnaAnalizaASTRA.pdf>.
- ⁵⁴⁵ Izveštaj američkog Stejt departmenta o trgovini ljudima za 2012, 19. jun, 2012, dostupan na <http://serbian.serbia.usembassy.gov/izvestaj-o-trgovini-ljudima-2012-srbija.html>
- ⁵⁴⁶ US Department of State, *Trafficking in persons report 2012*: <http://www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/2012/192368.htm>
- ⁵⁴⁷ Consultations with NGO ASTRA, May 2016.
- ⁵⁴⁸ US Department of Labor, *2014 Findings on the Worst Forms of Child Labor*, available at: http://www.dol.gov/ilab/reports/child-labor/serbia.htm#_ENREF_12.
- ⁵⁴⁹ ASTRA, *Položaj žrtava trgovine ljudima u sudskom postupku 2014*, available in Serbian at: <http://www.astra.rs/izdanja/izvestaji-i-studije/polozej-zrtava-trgovine-ljudima-u-sudskom-postupku-2014-2/>.
- ⁵⁵⁰ US Department of Labor, *2014 Findings on the Worst Forms of Child Labor*, available at: http://www.dol.gov/ilab/reports/child-labor/serbia.htm#_ENREF_12.
- ⁵⁵¹ US Department of Labor, *2014 Findings on the Worst Forms of Child Labor*, available at: http://www.dol.gov/ilab/reports/child-labor/serbia.htm#_ENREF_12
- ⁵⁵² Press Release on the Occasion of Universal Children’s Day, ASTRA, 20 November 2012
- ⁵⁵³ Beogradski centar za ljudska prava, *Ljudska prava u Srbiji 2011*, Beograd, 2012: <http://bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/ljudska-prava-u-srbiji-2011.pdf>
- ⁵⁵⁴ ASTRA, *Položaj žrtava trgovine ljudima u sudskom postupku 2014*, dostupan na: <http://www.astra.rs/izdanja/izvestaji-i-studije/polozej-zrtava-trgovine-ljudima-u-sudskom-postupku-2014-2/>.

⁵⁵⁵Izveštaj američkog Stejt departmenta o trgovini ljudima za 2013. godinu, jun, 2013, dostupan na <http://serbian.serbia.usembassy.gov/izvestaji/izvestaj-o-trgovini-ljudima-2013.html>

⁵⁵⁶ASTRA "Prva nadoknada štete žrtvi trgovine ljudima u Srbiji dosudena i izvršena," 13/03/2014, saopštenje dostupno na: <http://www.astra.rs/prva-nadoknada-stete-zrtvi-trgovine-ljudima-u-srbiji-dosudena-i-izvršena/>

⁵⁵⁷Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2012, 2013, dostupan na: http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/Ljudska_prava_u_Srbiji_2012.pdf

⁵⁵⁸ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2012, Beograd, 2013, dostupan na: http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/Ljudska_prava_u_Srbiji_2012.pdf.

⁵⁵⁹ Savez samostalnih sindikata Srbije, 12/09/2012, dostupno na: <http://www.sindikatsrba.rs/aktuelno.html>

⁵⁶⁰ M. Stopić, J. Zorić, N. Dičić, Pravci zaštite životne sredine u Srbiji, Beogradski centar za ljudska prava, 2008, analiza dostupna na <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/pravci-zastite-zivotne-sredine-u-srbiji-duza-verzija.pdf>

⁵⁶¹Čl. 275 Krivičnog zakonika

⁵⁶² Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2008, Beograd, 2009, izveštaj dostupan na: <http://bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/ljudska-prava-u-srbiji-2008.pdf>

⁵⁶³ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2008, Beograd, 2009, izveštaj dostupan na: <http://bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/ljudska-prava-u-srbiji-2008.pdf>

⁵⁶⁴ M. Stopić, J. Zorić, N. Dičić, Pravci zaštite životne sredine u Srbiji, Beogradski centar za ljudska prava, 2008, analiza dostupna na <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/pravci-zastite-zivotne-sredine-u-srbiji-duza-verzija.pdf>

⁵⁶⁵Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2012, Belgrade, 2013, p. 285, http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/Ljudska_prava_u_Srbiji_2012.pdf

⁵⁶⁶ Poslanici podržali izveštaj o radu Državne revizorske institucije za 2012. godinu, saopštenje za štampu od 28. juna 2013, Državna revizorska institucija, dostupno na : <http://www.dri.rs/mediji/Poslanici-podrzali-Izvestaj-o-radu-Drzavne-revizorske-institucije-za-2012.-godinu.n-34.107.html>.

⁵⁶⁷ BTI, Izveštaj o Srbiji za 2012. godinu, str. 11, dostupan na engleskom na: <http://www.bti-project.org/fileadmin/Inhalte/reports/2012/pdf/BTI%202012%20Serbia.pdf>

⁵⁶⁸ Izveštaj o napretku Srbije za 2013. godinu, http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/izvestaj_ek_2013.pdf.

⁵⁶⁹ Sl. glasnik RS br. 55/14.

⁵⁷⁰ Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, Pravosudna akademija, Sudska građanskopravna zaštita od diskriminacije, Beograd, 2012: http://www.ravnopravnost.gov.rs/jdownloads/files/sudska_gradjanskopravna_zastita_od_diskriminacije.pdf

⁵⁷¹ Skraćeni redovan godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2014. godinu, dostupan na: <http://www.ravnopravnost.gov.rs/sr/izve%C5%A1taji/izve%C5%A1taji>.

⁵⁷² Čl. 268–272, 195, 194 Zakona o radu

⁵⁷³ Više o Inspektoratu za rad: <http://www.minrzs.gov.rs/inspektorat-za-rad-nadleznost.php>

⁵⁷⁴ Više o Inspektoratu za rad: <http://www.minrzs.gov.rs/inspektorat-za-rad-nadleznost.php>

⁵⁷⁵ Evropska fondacija za poboljšanje životnih i radnih uslova, Srbija: profil industrijskih odnosa, 2012, str. 10, dostupan na engleskom na: <http://www.eurofound.europa.eu/eiro/country/serbia.pdf>.

⁵⁷⁶ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2012, Beograd, 2013, dostupno na: http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/Ljudska_prava_u_Srbiji_2012.pdf.

⁵⁷⁷ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2015, 2016, str. 215-216.

⁵⁷⁸ Republička agencija za mirno rešavanje radnih sporova, Informator, april 2013, dostupan na: <http://www.ramrrs.gov.rs/informator-lat.html>.

⁵⁷⁹ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2015, 2016, str. 216.

⁵⁸⁰ Zakon o zaštitniku građana, Sl. glasnik RS, br. 79/05 i 54/07.

⁵⁸¹ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2015, 2016, str. 287.

⁵⁸² Panel 1, Diskusija koju je organizovao Beogradski centar za ljudska prava i Danski institut za ljudska prava 6. novembra 2013.

⁵⁸³ Godišnji izveštaj Zaštitnika građana Republike Srbije za 2015. godinu, dostupan na: <http://www.zastitnik.rs/attachments/Godisnji%20izvestaj%20Zastitnika%20gradjana%20za%202015.pdf>

⁵⁸⁴ Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti, Izveštaj o sprovođenju Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja i Zakona o zaštiti podataka o ličnosti za 2014. godinu, str. 7, dostupan na <http://www.poverenik.rs/yu/izvetaji-poverenika/2048-izvestaj-poverenika-za-2014-godinu.html>

⁵⁸⁵ Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti, Izveštaj o sprovođenju Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja i Zakona o zaštiti podataka o ličnosti za 2014. godinu, str. 22, dostupan na <http://www.poverenik.rs/yu/izvetaji-poverenika/2048-izvestaj-poverenika-za-2014-godinu.html>

⁵⁸⁶ Evropska fondacija za poboljšanje životnih i radnih uslova, Srbija: profil industrijskih odnosa, 2012, str. 7, dostupan na engleskom na: <http://www.eurofound.europa.eu/eiro/country/serbia.pdf>.

⁵⁸⁷ United Nations Human Rights Council, Special Procedures, 2015: <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/SP/Pages/Introduction.aspx>

⁵⁸⁸ Working Group on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, Mandate, 2015: <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Business/Pages/WGHRandtransnationalcorporationsandotherbusiness.aspx>

⁵⁸⁹ World Bank, Inspection Panel, About us: <http://ewebapps.worldbank.org/apps/ip/Pages/AboutUs.aspx>

⁵⁹⁰ World Bank, Inspection Panel, Serbia, Floods Emergency Recovery Project, 2015: <http://ewebapps.worldbank.org/apps/ip/Pages/ViewCase.aspx?CaseId=109>

-
- ⁵⁹¹ European Bank for Reconstruction and Development, Integrity and Compliance, 2015: <http://www.ebrd.com/work-with-us/project-finance/project-complaint-mechanism.html>
- ⁵⁹² European Bank for Reconstruction and Development Project Complain Mechanism, PCM Annual Report, 2015: <http://www.ebrd.com/work-with-us/project-finance/project-complaint-mechanism.html>
- ⁵⁹³ Compliance Advisor Ombudsman: <http://www.cao-ombudsman.org/about/>
- ⁵⁹⁴ OECD Watch, NCPs: <http://oecdwatch.org/oecd-guidelines/ncps>
- ⁵⁹⁵ OECD, National Contact Points: <https://mneguidelines.oecd.org/ncps/>
- ⁵⁹⁶ OECD Guidelines for Multinational Enterprises, 2011: <http://www.oecd.org/daf/inv/mne/48004323.pdf>
- ⁵⁹⁷ Humanrights.dk: <http://www.humanrights.dk/about-us/menneskerettigheder-eu/the-european-court-of-human-rights>
- ⁵⁹⁸ ILO, Committee on Freedom of Association: <http://www.ilo.org/global/standards/applying-and-promoting-international-labour-standards/committee-on-freedom-of-association/lang--en/index.htm>
- ILO, NORMLEX, Freedom of Association cases, Belarus: <http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:20030:0:FIND:NO::>
- ⁵⁹⁹ ILO, Supervising the application of International Labour Standards for Serbia, 2015: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:11110:0::NO:11110:P11110_COUNTRY_ID:102839
- ⁶⁰⁰ Evropska komisija – Razvoj poljoprivede i ruralnog razvoja http://ec.europa.eu/agriculture/enlargement/countries/serbia/profile_en.pdf
- ⁶⁰¹ Izvor: <http://www.fao.org/family-farming/countries/srb/en/>.
- ⁶⁰² Izvor: <http://www.fao.org/family-farming/countries/srb/en/>.
- ⁶⁰³ Izvor: <http://www.fao.org/family-farming/countries/srb/en/>.
- ⁶⁰⁴ Ministarstvo rada SAD, Zaključci o najgorim oblicima dečjeg rada u 2011. godini, septembar 2012: dostupan na engleskom na: <https://www.dol.gov/ilab/programs/ocft/2011TDA.pdf>.
- ⁶⁰⁵ Večernje novosti, „Deca rade kao kućni robovi“, jun 2013: <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:439077-Deca-rade-kao-kucni-roboti>.
- ⁶⁰⁶ Izvor: <http://data.worldbank.org/indicator/SL.AGR.EMPL.FE.ZS>.
- ⁶⁰⁷ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2011, 2012, <http://bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/ljudska-prava-u-srbiji-2011.pdf>
- ⁶⁰⁸ Indeks transformacije BTI, 2012: <http://www.bti-project.org/de/fehler/>.
- ⁶⁰⁹ SIDA i Univerzitet u Geteborgu SIDA i Univerzitet u Geteborgu, Analiza efekata na životnu sredinu i klimu u Srbiji, 2008, dostupna na engleskom na <http://www.sida.se/Global/Countries%20and%20regions/Europe%20incl.%20Central%20Asia/Serbia/Environmental%20policy%20brief%20Serbia.pdf>
- ⁶¹⁰ Savet za borbu protiv korupcije, Izveštaj o državnom i zadružnom zemljištu u postupku privatizacije, 2012, dostupan na: <http://www.antikorupcija-savet.gov.rs/izvestaji/cid1028-2157/izvestaj-o-drzavnom-i-zadrznom-zemljistu-u-postupku-privatizacije>.

-
- ⁶¹¹ Izveštaj Stejt departmenta SAD o investicionoj klimi u Srbiji iz aprila 2013. godine, dostupan na engleskom na: <http://www.state.gov/e/eb/rls/othr/ics/2013/204728.htm> .
- ⁶¹² Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2011, Beograd, 2012, dostupan na: <http://bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/ljudska-prava-u-srbiji-2011.pdf>.
- ⁶¹³ Izveštaj o trgovini ljudima za 2011. godinu, <http://serbian.serbia.usembassy.gov/sr/key-reports/izvestaj-o-trgovini-ljudima-2011.html>
- ⁶¹⁴ Razgovor saradnika BCLJP sa direktorom Uprave za bezbednost i zdravlje na radu, avgust 2013.
- ⁶¹⁵ Razgovor saradnika BCLJP sa direktorom Uprave za bezbednost i zdravlje na radu, avgust 2013.
- ⁶¹⁶ Build Online, „Mere bezbednosti i zdravlja na radu - Intervju: Vera Božić Trefalt“, 22/06/2012, dostupan na: <http://www.buildmagazin.com/index2.aspx?fld=tekstovi&ime=bm2209.htm>
- ⁶¹⁷ Beogradski centar za ljudska prava, Ljudska prava u Srbiji 2011, Beograd, 2012, dostupan na: <http://bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/ljudska-prava-u-srbiji-2011.pdf>
- ⁶¹⁸ Izvor: <http://data.worldbank.org/indicator/SP.RUR.TOTL.ZS>.
- ⁶¹⁹ Izvor: <http://www.fao.org/family-farming/countries/srb/en/>.
- ⁶²⁰ BCLJP je 8. oktobra 2013. primio pisane komentare Kancelarije poverenika za zaštitu ravnopravnosti
- ⁶²¹ Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost za period od 2016. do 2020. godine sa Akcionim planom za period od 2016. do 2018. godine, str. 18, dostupna na <http://www.gendernet.rs/rpage.php?chapter=24>
- ⁶²² Saopštenje povodom Međunarodnog dana osoba sa invaliditetom http://www.ravnopravnost.gov.rs/index.php?option=com_acymailing&view=archive&layout=view&Itemid=229&lang=rs
- ⁶²³ Stejt department SAD: Izveštaj o trgovini ljudima za 2012, Vašington, 19. jun 2012, dostupan na <http://serbian.serbia.usembassy.gov/izvestaj-o-trgovini-ljudima-2012-srbija.html>
- ⁶²⁴ ⁶²⁴ Stejt department SAD: Izveštaj o stanju ljudskih prava u 2012, Vašington, 19. april 2013, dostupan na <http://photos.state.gov/libraries/serbia/5/pdf/Izvestaj-o-stanju-ljudskih-prava-srbija.pdf>
- ⁶²⁵ Ministarstvo rada SAD, Zaključci o najgorim oblicima dečjeg rada 2011. godine, septembar 2012, dostupni na engleskom na: <https://www.dol.gov/ilab/programs/ocft/2011TDA.pdf>.
- ⁶²⁶ Večernje novosti, „Deca rade kao kućni robovi“, jun 2013: <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:439077-Deca-rade-kao-kucni-robovi>.
- ⁶²⁷ Ministarstvo rada SAD, Zaključci o najgorim oblicima dečjeg rada 2011. godine, septembar 2012, dostupni na engleskom na: <https://www.dol.gov/ilab/programs/ocft/2011TDA.pdf>.
- ⁶²⁸ UNICEF, Profil Srbije: obrazovanje, 2007, dostupan na engleskom na: <http://www.unicef.org/ceecis/Serbia.pdf>